

ISSN (Print): 2522–4883
ISSN (Online) 2617-975X

EHRLICH'S JOURNAL

Ерліхівський журнал

Scientific journal

2024

Volume 11

FACULTY OF LAW

YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY

journals.chnu.chernivtsi.ua

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Редколегія випуску:

доктор юрид. наук, проф. **Віталій Вдовічен** (головний редактор) (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Наталія Гураленко** (відповідальний секретар) (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Микола Боднарук** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Бунчук** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Лідія Вдовічена** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Руслана Гаврилюк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Віталій Гордєєв** (Національна академія внутрішніх справ, Україна),
доктор юрид. наук, доц. **Галина Жаровська** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Світлана Карвацька** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Кіріяк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Меленко** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
почесний професор **Ян-Урбан Сандал** (Інститут доктора Яна-Урбана Сандала, Норвегія),
доктор юрид. наук, проф. **Оксана Щербанюк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Олена Ющик** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна).

Editorial Board:

Prof. LLD **Vitaliy Vdovichen** (Editor-in-Chief) (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Nataliia Huralenko** (Executive Secretary) (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Mykola Bodnaruk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Bunchuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Lydia Vdovichena** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Ruslana Havrylyuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Vitaliy Gordieiev** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. LLD **Halya Zharovska** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Svitlana Karvatska** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Kiriya** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Melenko** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. h. c. mult. Doctor h. c. mult. Fil. Dr. **Jan-Urban Sandal** (J.-U. Sandal Institute, Norway),
Prof. LLD **Oksana Shcherbanyuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Olena Uschyk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1439 від 25.04.2024.

Ідентифікатор медіа: R30-04711.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(№ 7 від 12 грудня 2024 року)

Адреса редколегії «Ерліхівського журналу»: Україна, 58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра людських прав, тел. +38 (0372) 58-47-54

Postal address of the Editorial Board of Ehrlich's Journal: 58012, Ukraine, Chernivtsi, Kotsiubynskiy str. 2, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, The Department of Human Rights, +38 (0372) 58-47-54

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2024
© Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2024

Підписано до друку 16.12.2024 р. Формат 60×84/8. Папір офсетний.

Умовн. друк. арк. 8,14. Зам. № 0325/202

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08. E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

ЗМІСТ

Судова система та соціальна комунікація: порівняльно-правовий аналіз США та України Лаура Бзова	5
Засоби візуалізації судової діяльності і громадянське суспільство Вікторія Вовк	10
Охорона права на безпечне для життя і здоров'я довкілля засобами кримінального права: питання теорії та практики на міжнародному та національному рівнях Ірина Дробуш, Михайло Колос	15
Міжнародні та національні програми допомоги постраждалим від війни: виклики та перспективи Олександр Єрмак, Аліна Мирошниченко	22
Непокора як військове кримінальне правопорушення: проблеми кваліфікації та взаємодії із воєнними злочинами Світлана Задорожна, Анна Павлюк	28
Громадські ради як інститут підвищення довіри громадськості до судової системи в Україні Ігор Ковбас	35
Право неповнолітньої особи на професійну правничу допомогу та реалізація цього права Людмила Кондрат'єва	43
Цифрова трансформація адміністративного суду Олег Проскурняк	50
Інклюзія жертв війни в кримінальному процесі Валерія Шульга	56
Methods of copyright protection Valerii Korchovyi	62

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Вимоги до публікацій	67
Політика рецензування	69

CONTENTS

Judicial system and social communication: a comparative legal analysis of the USA and Ukraine Laura Bzova	5
Means of visualization of judicial activity and society Viktoria Vovk	10
Protection of the right to a safe environment for life and health by means of criminal law: issues of theory and practice at the international and national levels Iryna Drobush, Mykhailo Kolos	15
International and national programmes to assist war-affected people: challenges and prospects Oleksandr Yermak, Alina Myroshnychenko	22
Disobedience as a military criminal offense: problems of qualification and interaction with war crimes Svitlana Zadorozhna, Anna Pavlyuk	28
Public councils as an institution for enhancing public trust in the judicial system of Ukraine Igor Kovbas	35
The right of a minor person to legal assistance and exercise of this right Lyudmyla Kondratieva	43
Digital transformation of the Administrative Court Oleg Proskyrniak	50
Inclusion of war victims in criminal proceedings Valeriia Shulha	56
Methods of copyright protection Valerii Korchovyi	62

FOR AUTHORS

Requirements for manuscripts	67
The review policy	69

СУДОВА СИСТЕМА ТА СОЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ США ТА УКРАЇНИ

УДК 342.56:342.57

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.01>

ЛАУРА БЗОВА

PhD, доцент, асистент кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0003-3143-4904

SCOPUS ID: 58298157200

Анотація. З розвитком засобів комунікації судам важливо розуміти, як традиційні та нові медіа можуть використовуватися, а іноді й зловживати ними для ефективної комунікації з громадськістю. Суть права та процесів, що відбуваються у праві і в навколишній дійсності, можна аналізувати з багатьох точок зору і під багатьма кутами зору. Одним з них є комунікативний підхід, елементи якого можна розглядати як на рівні створення, так і на рівні застосування права. У широкому розумінні його слід розглядати як сукупність інтенціональних процесів, за допомогою яких інформація про факти та зміст правових норм передається та обробляється між учасниками процесу прийняття правових рішень. При цьому процеси прийняття рішень включають різні моделі комунікації – як прості (односторонні – монолог або зворотний зв'язок – діалог), так і складні (дискурс). Соціальні медіа відіграють важливу роль у судовій комунікації та пропонують багато переваг, зокрема можливість допомогти. Правова комунікація загалом, та комунікація громадянського суспільства й судової влади зокрема є багатоаспектною, інтегративною категорією, яка охоплює політичні, соціальні, правові, психологічні, етичні, культурні складники.

Соціальні медіа дозволяють судам контролювати наратив. Замість того, щоб покладатися виключно на інформаційні організації, суди можуть повідомляти про оновлення в реальному часі, ділитися неупередженими фактами. Подібним чином присутність у соціальних мережах дозволяє суду відстежувати події, теми та розмови, які можуть призвести до дезінформації. Це також надає можливість суду боротися з неправдивою інформацією стосовно діяльності.

Судові комунікатори можуть використовувати платформи соціальних мереж для спілкування, взаємодії з громадськістю та зміцнення свого авторитету.

Ключові слова: судова влада, суди, громадськість, комунікація, комунікаційна стратегія судової влади, судові комунікації.

JUDICIAL SYSTEM AND SOCIAL COMMUNICATION: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE USA AND UKRAINE

UDC 342.56:342.57

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.01>

LAURA BZOVA

PhD, assistant at the Department of Procedural Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0003-3143-4904

SCOPUS ID: 58298157200

Abstract. With the development of communication tools, it is important for courts to understand how traditional and new media can be used, and sometimes misused, to communicate effectively with the public. The essence of law and the processes taking place in law and in the surrounding reality can be analysed from many perspectives and angles. One of them is the communicative approach, elements of which can be seen both at the level of creation and application of law. In a broad sense, it should be viewed as a set of intentional processes by which information about facts and the content of legal provisions is transmitted and processed between participants in the legal decision-making process. At the same time, decision-making processes include various models of communication – both simple (one-way – monologue or feedback – dialogue) and complex (discourse). Social media play an important role in judicial communication and offer

many benefits, including the opportunity to help. Legal communication in general, and communication between civil society and the judiciary in particular, is a multidimensional, integrative category that encompasses political, social, legal, psychological, ethical, and cultural components.

Social media allows courts to control the narrative. Instead of relying solely on news organisations, courts can provide real-time updates and share unbiased facts. Similarly, a social media presence allows the court to monitor events, topics and conversations that could lead to disinformation. It also enables the court to combat false information about its operations.

Judicial communicators can use social media platforms to communicate, engage with the public and build their credibility

Key words: judiciary, courts, public, communication, communication strategy of the judiciary, judicial communications.

У 2018 році К. Леманном та Б. Юнговою було підготовлено звіт стосовно ризиків та переваг використання суддями соціальних мереж [5]. У даному звіті зазначається, що соціальні мережі посідають важливе місце в повсякденному житті людей по всьому світу, в тому числі суддів та працівників судової системи. Однак участь суддів у різних формах нових медіа породжує особливі етичні проблеми та виклики. До них належать належність контенту, що розміщується суддями, ненавмисна демонстрація упередженості або зацікавленості судді через його або її пости, а також непередбачувані наслідки, що виникають у результаті взаємодії судді з третіми сторонами. Поведінка суддів у соціальних мережах є видимою для громадськості, а тому діяльність суддів у приватному житті може зашкодити довірі громадськості до судової влади, а також поставити під сумнів неупередженість та справедливість суддівського сліду. З іншого боку, соціальні медіа можуть бути ефективним інструментом для інформаційно-просвітницької роботи з громадськістю. Використання соціальних мереж може також кинути виклик традиційному сприйняттю громадськістю судів та суддів. Зрештою, соціальні медіа – це просто факт сучасного життя. Загальна вказівка суддям просто «не користуватися соціальними мережами» не є реалістичною в наш час.

У Сполучених Штатах більшість громадськості отримує інформацію про суди із засобів масової інформації. Історично такими джерелами були традиційні засоби масової інформації, пов'язані з друкованою та радіо- і тележурналістикою. Однак дедалі частіше інформація про суди та систему правосуддя в цілому поширюється через новітні засоби масової інформації. В останньому комплексному опитуванні громадської думки, проведеного з метою визначення рівня довіри громадян до судів, один з ключових висновків висновком стало те, що громадськість, особливо молоді американці, значною мірою покладаються на новини в Інтернеті та соціальних мереж як джерел інформації. Зрозуміло, що існують значні розбіжності у використанні соціальних мереж залежно від віку, статі та расової/етнічної приналежності [6]. Зважаючи на велику різноманітність засобів масової інформації, які зараз доступні для комунікації в судах, ті, хто виступатиме від імені суду, повинні бути знати сильні та слабкі сторони кожного засобу масової інформації, а також те, який засіб чи засоби масової інформації найкраще підходять для охоплення конкретної аудиторії.

Судова система штату Флорида однією з перших почала користуватися соціальними мережами, використовуючи їх для розширення доступу та прозорості. Сьогодні судова система має незліченну кількість підписників і активно працює у Facebook, X (Twitter), Instagram та LinkedIn. Судова система Флориди також використовує подкасти, а також YouTube і Vimeo для відеоконтенту. Серед інших установ, які добре комунікують у соціальних мережах, – Верховний суд Мічигану (MSC) та Адміністративний офіс суду штату (SCAO), судова гілка влади Канзасу та Верховний суд штату Огайо. Ці суди використовують соціальні мережі, щоб «зустрічатися з людьми там, де вони перебувають», ділитися важливою інформацією, яку потрібно знати.

Суди можуть успішно використовувати соціальні мережі для інформування громадськості за умови належного планування та моніторингу. Соціальні мережі відіграють важливу роль у судовій комунікації та пропонують багато переваг:

Поширення інформації про суд: Суди заохочуються до проактивного планування зв'язків зі ЗМІ і не покладаються на випадкові незаплановані коментарі. Суди повинні сприйматися як такі, що здійснюють правосуддя прозоро, а найкращий спосіб досягти цього – бути прозорими щодо комунікаційних цілей та стратегій. Як приклад можна навести комунікаційний план Верховного суду штату Флорида:

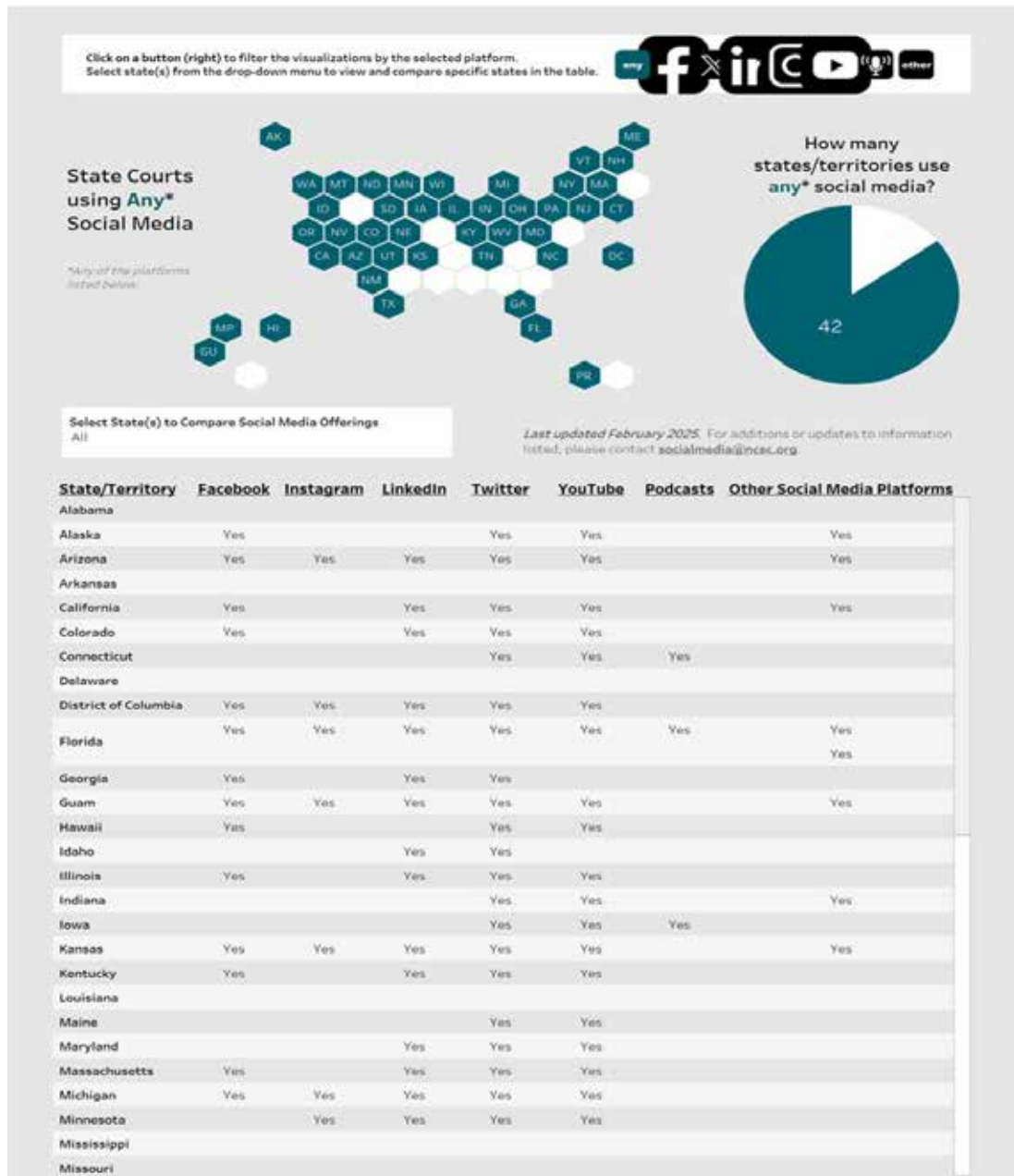

Рис. 1. Дані на лютий 2025 року використання судами різних штатів соціальних мереж

План суду визначає мету (Сприяти поширенню єдиного повідомлення шляхом використання ключових повідомлень суду), а потім пов'язує її зі стратегією (Дії або повідомлення, що виходять від філії, повинні використовувати ключові повідомлення суду для забезпечення послідовності думок і тону та сприяння поширенню єдиного повідомлення в масштабах штату) – таким чином, чітко ілюструючи, як суд буде здійснювати свої комунікаційні зусилля.

Соціальні мережі: Деякі суди та судові системи залишаються поза простором соціальних мереж, тоді як інші підтримують активну присутність у соціальних мережах. Але зараз соціальні мережі є основним способом отримання новин для багатьох американців. Використовуючи соціальні мережі, суд може розповісти свою власну історію, тим самим підвищуючи довіру громадськості та сприяючи утвердженню верховенства права та правосуддя в новинах.

Резонансні судові процеси та надзвичайні ситуації: Ключем до ефективного управління ЗМІ під час резонансних судових процесів та надзвичайних ситуацій є передбачення. Чи має ваш суд план на випадок ситуацій, з якими ви можете зіткнутися? Інші надзвичайні ситуації можна передбачити на

основі досвіду інших судів або штатів, наприклад, судові процеси з високим інтересом ЗМІ. Заздалегідь підготувавши план для таких сценаріїв, суди можуть зосередитися на виконанні, а не на створенні плану в разі виникнення надзвичайних ситуацій. Наприклад, розробити рекомендації щодо взаємодії присяжних зі ЗМІ та створити заздалегідь підготовлені медіа-пакети, які передбачають запитання ЗМІ.

Висновки зі Звіту Цільової групи за жовтень 2020 року, в якому цитуються дані щорічного опитування NCSC щодо стану судів штатів за 2019 рік, залишаються актуальними [7]. Американці «дедалі більше не довіряють багатьом стовпам нашого суспільства, включаючи уряд», і визнають «зниження довіри до всіх рівнів судової системи». Таким чином, запропоновані у Звіті за 2020 рік рішення залишаються рекомендованим напрямком дій для судів:

Суди повинні активно інформувати громадськість про судові процеси та процедури. Визнаючи силу та вплив онлайн-інформації, суди можуть допомогти громадськості приймати більш обґрунтовані рішення про те, з чим вони стикаються в Інтернеті, та бути більш критичними споживачами онлайн-контенту.

Суди повинні краще роз'яснювати рішення, процедури та вимоги, щоб ті, хто не знає нюансів законодавства, не принижували суд або доброчесність окремого судді, ґрунтуючись виключно на результатах розгляду справи. Суди повинні використовувати свої невикористані або недосліджені ресурси для реагування на неточну критику судів або судової влади або її відхилення, вважаючи при цьому право на висловлення індивідуальних думок і реалізацію прав, передбачених Першою поправкою до Конституції. Такий збалансований підхід заохочує конструктивну критику, яка може вдосконалити судову систему, водночас захищаючи від кампаній, що мають на меті завдати шкоди.

Суди повинні визнати, що їхня суспільна роль як неупереджених, безсторонніх і справедливих арбітрів закону вимагає послідовних, правдивих і точних повідомлень. Суди також повинні гарантувати, що їхня аудиторія – учасники судових процесів, журналісти та громадськість – розуміють їхню комунікацію. Необхідно чітко роз'яснювати нюанси правових питань, а також конкретні зобов'язання та обмеження, що накладаються на судову владу законами, правилами, кодексами та ін.

Між судовою гілкою влади та окремими особами і групами інтересів залишаються розбіжності у поглядах і розбіжності. Необхідність продовження громадянських дебатів і подальшого вдосконалення судової системи, зокрема, відбору суддів за професійними якостями, публічного звітування даних, реформування суду присяжних і доступу до правосуддя, також залишається актуальною.

Д. Іл'юк зазначає, що змістом взаємин судової влади та громадськості є ніщо інше як комплекс зв'язків, взаємних юридичних прав та обов'язків, які формуються в процесі їхньої взаємодії та на найвищому етапі свого еволюційного розвитку набувають нормативно закріплених форм [3, с. 40]. Світовий науковій думці відомі, зокрема, такі можливі форми взаємодії судової влади та громадськості: інформування (через засоби масової інформації, цифрові сервіси соціальної взаємодії, особистісне спілкування, проведення мирних мітингів тощо), консультування (через створення громадських консультаційних рад при органах судової влади, проведення спільних дискусій, реалізація права на звернення тощо), залучення до спільного прийняття рішень (інститут присяжних, відбір суддів на посади тощо), делегування своїх повноважень (інститут мирових судів), громадський контроль (надання оцінки представниками громадськості якості виконання судами своїх повноважень, ефективності їх функціонування і відповідності представників судової влади критеріям професійної етики та доброчесності тощо).

Л. Удовика та І. Черповицька вказують, що важливу роль у розумінні змісту й особливостей комунікації громадянського суспільства й судової влади в Україні, а відтак і обґрунтування напрямів її оптимізації, відіграє методологія дослідження, яка є предметно обумовленою. Загальнотеоретична спрямованість дослідження передбачає комплексний підхід до методології дослідження. Першочерговим у дослідженні комунікації громадянського суспільства й судової влади є визначення домінуючого типу праворозуміння та світоглядно-методологічних підходів, оскільки саме вони закладають підґрунтя як для обґрунтування загальнонаукових і спеціально наукових методів і засобів пізнання, так і для тлумачення змісту, ролі й значення комунікації громадянського суспільства й судової влади [4]. Підтвердженням зазначеного є сучасні реалії політичного й правового розвитку країн, які переконливо свідчать, що саме цивілізаційні відмінності, особливості світогляду, цінностей, культури, правової ідеології (які власне і формують світоглядно-методологічні підходи) закладають спільне і відмінне як між країнами та їх правовими системами, так між різними моделями комунікації громадянського суспільства й судової влади, змісті й обсязі такої комунікації.

Ефективна судова комунікація дозволяє досягти таких завдань: підвищення обізнаності відвідувачів суду із судовими правилами і процедурами; підвищення ефективності роботи суддів і працівників суду; забезпечення підтримки і впливу громадськості у розв'язанні проблем судової системи органами законодавчої та виконавчої влади; підвищення престижності професії судді та працівника апарату суду; просування через ЗМІ потреби законодавчих змін, конче необхідних судовій системі, щоб бути більш ефективною для громадян; підвищення якості представництва інтересів сторін у суді; оптимізація роботи апарату суду; підготовка якісних кадрів для роботи в суді; створення та підтримання позитивної репутації суду в суспільстві, підвищення довіри до суду; ефективне управління кризовими ситуаціями; налагодження співпраці з іншими гілками влади тощо [1, с. 13–14].

О. Гришук зазначає, що судова комунікація набуває особливої ваги у суспільстві постправди, коли суди стикаються з необ'єктивним висвітленням інформації з боку ЗМІ, а також спробами тиску на суд з боку представників органів державної влади та громадянського суспільства. Тиск на суддів відбувається у формах: фізичного тиску, психологічного тиску, інформаційного тиску, тиску з боку правоохоронних органів та ін. Безсумнівно, що ЗМІ та представники влади і громадянського суспільства можуть і повинні критикувати недоліки в роботі суддів чи судів, але при цьому необхідно знати, де межа такої діяльності, та пам'ятати про презумпцію невинуватості [2, с. 20–21].

Таким чином, у перші роки використання соціальних мереж в судах було багато скепсису. Оскільки було накопичено досвід, більшість проблем виявилися менш серйозними або були вирішені. Тим часом багато переваг використання стали очевидними. Дослідження в Сполучених Штатах показали, що судді все більше підтримують використання соціальних медіа як ними самими, так і своїми судами.

REFERENCES

1. Von, D., Petrova, N., Filipenko, D. та ін. (2015). *Zv'язky iz hromadskistiu v sudakh: navch.-prakt. posibnyk dlia suddiv i pratsivnykiv aparatu sudiv*. Kyiv: TOV «Drukarnia «Biznespolihraf», 232 s.
2. Hryshchuk, O. (2020). Dobrochesnist suddi cherez pryzmu suchasnykh sotsialnykh transformatsii. *Slovo natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. № 1(30). S. 6–25.
3. Iliuk, D.D. Vzaemodiia sudovoi vlady ta hromadskosti: komunikatsiinyi aspekt. *Erlikhivskyi zhurnal*. 2023. Vyp. 7. S. 38–44.
4. Cherpovytska, I., Udovyka, L. (2024). Komunikatsiia hromadianskoho suspilstva y sudovoi vlady: metodolohichni pidkhody doslidzhennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriia: Pravo Tom 1 № 86 S. 138–148
5. Discussion Guide: The Risks and Benefits of the Use of Social Media by Judges (Global Judicial Integrity Network) Retrieved from: https://www.unodc.org/documents/ji/discussion_guides/Managing_the_Risks_and_Benefits_of_Use_of_Social_Media_by_Judges.pdf
6. GBAO Strategies, State of the State Courts: 2019 Poll (National Center for State Courts, survey conducted November 18-23, 2019) Retrieved from: <https://www.ncsc.org/survey>
7. State of the State Courts//2024 Poll Retrieved from: https://www.ncsc.org/_data/assets/pdf_file/0026/106397/State-of-the-State-Courts-2024-poll-presentation.pdf

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Вон Д., Петрова Н., Філіпенко Д. та ін. Зв'язки із громадськістю в судах: навч.-практ. посібник для суддів і працівників апарату судів. Київ: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2015. 232 с.
2. Гришук О. Доброчесність судді через призму сучасних соціальних трансформацій. *Слово національної школи суддів України*. 2020. № 1(30). С. 6–25.
3. Іл'юк Д.Д. Взаємодія судової влади та громадськості: комунікаційний аспект. *Ерліхівський журнал*. 2023. Вип. 7. С. 38–44.
4. Черповицька І., Удовика Л. Комунікація громадянського суспільства й судової влади: методологічні підходи дослідження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право Том 1 № 86 (2024) С. 138–148.
5. Discussion Guide: The Risks and Benefits of the Use of Social Media by Judges (Global Judicial Integrity Network) URL: https://www.unodc.org/documents/ji/discussion_guides/Managing_the_Risks_and_Benefits_of_Use_of_Social_Media_by_Judges.pdf
6. GBAO Strategies, State of the State Courts: 2019 Poll (National Center for State Courts, survey conducted November 18-23, 2019) URL: <https://www.ncsc.org/survey>
7. State of the State Courts//2024 Poll URL: https://www.ncsc.org/_data/assets/pdf_file/0026/106397/State-of-the-State-Courts-2024-poll-presentation.pdf

ЗАСОБИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

УДК 101:347.97/.99:343.1:327(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2024-11.02>

ВІКТОРІЯ ВОВК

професор кафедри теорії та історії держави і права

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, Україна

ORCID: 0000-0002-5888-2095

Анотація. В демократичному суспільстві судова влада, судочинство і діяльність судів максимально відкриті і прозорі для громадськості та інститутів громадянського суспільства. Принцип транспарентності судової влади поєднує її гласність, відкритість і публічність. Особливу роль у висвітленні діяльності судів по розгляду конкретних справ відіграють візуальні засоби, до яких належать: судові замальовки, фото-, теле-, відеозйомки, інфографіка, презентації тощо. Потреба використання засобів візуалізації діяльності судів була зумовлена суспільним запитом на інформацію про перебіг подій у залі судового засідання, яка поширювалася у друкованих засобах інформації. В статті підкреслюється, що особлива увага до форм візуалізації роботи судів і суддівської діяльності зумовлена значними світоглядними змінами, зміною стилю мислення і природи сприйняття інформації, підвищенням ролі інститутів громадянського суспільства в організації та контролі діяльності держави і державних органів. В Україні ці процеси відбуваються на тлі тривалого транзитивного стану, в якому перебуває українське суспільство, наявності пережиткових уявлень про суд як про закритий для громадської державний орган та про недовіру громадянського суспільства. Усі засоби візуалізації судової діяльності, розгляду справ і судочинства умовно можна поділити на дві групи: перша – сукупність форм візуалізації, які інформують широке колу споживачів і транслують у традиційних (друкованих) ЗМІ, а також у формі інформаційного-новинного контенту у соцмережах і Мережі; друга – форми, які мають вжиток насамперед серед представників судової влади і суддів для навчальних, аналітичних цілей, а також для підвищення кваліфікації. Проте, така класифікація форм візуалізації суддівської діяльності є неоднозначною та неостаточною, оскільки усі форми візуалізації, які висвітлюють роботу судів і судову владу загалом, зазвичай, за деякими винятками, є доступними для інформаційного ознайомлення широкому загалу користувачів мережею Інтернет та споживачів контенту сучасних ЗМІ.

Ключові слова: судова влада, судочинство, судова діяльність, громадянське суспільство, громадськість, громадянський контроль, форми візуалізації, транспарентність відкритість судової влади.

MEANS OF VIZUALIZATION OF JUDICIAL ACTIVITY AND SOCIETY

UDC 101:347.97/.99:343.1:327(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2024-11.02>

VIKTORIA VOVK

Professor at the Department of Theory and History of State and Law

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5888-2095

Abstract. In a democratic society, the judiciary, judicial proceedings, and court activities are as open and transparent as possible for the public and civil society institutions. The principle of judicial transparency combines publicity, openness, and public accessibility. Visual media play a crucial role in covering court activities related to specific cases, including courtroom sketches, photography, television and video recordings, infographics, presentations, and more.

The need for visualizing court activities arose from public demand for information about courtroom events, which was traditionally disseminated through print media. The article emphasizes that the growing focus on visualizing judicial work and judicial activities is driven by significant shifts in worldview, changes in thinking

styles and the nature of information perception, as well as the increasing role of civil society institutions in organizing and overseeing the functioning of the state and its institutions.

In Ukraine, these processes are unfolding against the backdrop of a prolonged transitional period, during which society still holds lingering perceptions of courts as closed state institutions and doubts the effectiveness of civil society.

All forms of visual representation of court activities, case hearings, and judicial proceedings can be broadly categorized into two groups. The first consists of visualization formats that inform a wide audience and are disseminated through traditional (print) media, as well as through news content in social networks and the internet. The second includes formats primarily used by the judiciary and judges for educational, analytical, and professional development purposes.

However, this classification of judicial visualization forms remains ambiguous and non-exhaustive, as nearly all forms of visual representation that highlight court operations and the judiciary, with few exceptions, are generally accessible to the broader public via the internet and modern media platforms.

Key words: judiciary, legal proceedings, judicial activity, civil society, public, civic oversight, forms of visualization, transparency, openness of the judiciary.

Україна, починаючи з початку 90-х років XX століття, перебуває в транзитивному стані, що позначається на усіх сферах суспільного життя. Транзитивність як перехідний стан суспільства характеризується темпоральною аномалією форм соціальної організації і взаємодії. Йдеться про одночасне функціонування історично застарілих та нових (актуальних) форм, тому «транзитивне суспільство виявляє здатність до переходу, повернення у його певний історичний час таких форм соціальної організації, які були характерними для нього у попередні історичні епохи» [1]. Прикладом таких пережиткових елементів соціального життя в сучасній Україні є питання відкритості судової влади судової діяльності зокрема для громадськості та здійснення контролю над судовою владою громадянським суспільством. Поясненням такого стану речей може бути той факт, що в радянський період судова система, судочинство були закритими для громадськості. Як зазначає Л. Ніколенко, в Україні «сучасне суспільство розвивається в умовах інтеграційних процесів, які базуються на загальноновизнаних принципах гуманізму, поваги прав і свобод людини. Проблема відкритості судового процесу, правосуддя та діяльності судової влади завжди була предметом дискусій не тільки вчених, а й практикуючих юристів» [2, с. 25]. В сучасних розвинених демократичних державах судова влада відкрита для громадянського суспільства та громадського контролю, а її авторитетність і статус в суспільстві засвідчується довірою до судових органів і судочинства. Ця довіра засвідчує: а) компетентність і незалежність судової влади, судових органів і суддівського корпусу; б) згоду населення на використання судовими органами і суддівським корпусом усіх необхідних повноважень для вирішення конкретної справи; в) згоду населення добровільно підкорятися велінням і рішенням судових органів; г) добровільним та усвідомленим виконанням актів судової влади.

Одним із моментів зближення вітчизняної судової влади і європейською моделлю судочинства є вимога транспарентності судових органів та їх діяльності. Описана транспарентність визначається дотриманням національним судочинством статей Конвенції (ст. 6 – справедливий судовий розгляд і ст. 10 – свобода слова та інформації), відповідно до яких судовий розгляд справи повинен має бути швидким, справедливим і вільним від стороннього втручання, а також здійснюватися публічно з необхідним публічним контролем з боку громадськості.

Значну увагу питанням транспарентності судової влади та її взаємодії з громадянським суспільством приділила О. Кошова, яка вказує на те, що під транспарентністю судової влади сьогодні розуміють прозорість суду, відкритість судових процесів і доступ до судової інформації. Сутність принципу транспарентності судової влади полягає в тому, що діяльність судів та їхні рішення повинні бути відкритими, доступними і зрозумілими для громадськості. Принцип транспарентності судової влади є конкретизацією уявлень про справедливий процес правосуддя був сформульований у XVII ст. у Великобританії: «Недостатньо знати, що правосуддя є, необхідно бачити, що воно здійснюється» [3, с. 211]. Тому функціонування сучасного демократичного суспільства неможливе без доступності для громадської інформації про роботу суддів, кадрові призначення, призначень суддів на посади, розгляду судових справ і здійснення правосуддя, прийняття судових рішень тощо. А тому, «прозорість функціонування державних інститутів є важливою ознакою демократії. Не можливо забезпечити справедливе та

ефективне судочинство без його відкритості та гласності. Саме це визначено в сучасних демократичних стандартах судочинства. Громадяни мають знати, хто і як приймає суспільно важливі рішення, як їх виконують і як це впливає на суспільство загалом» [4, с. 4]. В демократичному суспільстві суди не можуть зберігати статус закритості структури і таким чином перебувати поза громадської дискусії в частині ефективної роботи органів влади. Громадянське суспільство, громадськість мають право на поінформованість в належний спосіб щодо стану речей у судовій системі. Тому критика окремих моментів, які мають місце в судовій системі, судочинстві чи діяльності окремих суддів та інформування про них широких кіл населення є не лише можливістю, але і виправданою необхідністю.

Значну роль у взаємодії сучасної судової влади і громадськості відіграють засоби візуалізації. Загалом візуальні засоби це такі зображення як: «мальоване, фотографічне, схематичне, абстрактне, аналітичне) як первинний та вторинний засіб подачі інформації до аудиторії. Візуальні повідомлення поширюються через друковані ЗМІ, телебачення, комп'ютерні мережі, мережі Інтернету та цифрові системи» [5]. Вказані візуальні засоби широко використовуються ЗМІ для висвітлення гострих проблем в судовій владі, судових процесів та роботи суддів, що є функцією та правом ЗМІ на «збір та поширення серед громадськості інформації, висловлювань та критичних тверджень про судочинство, а також висвітлення судових справ до, після та під час судового розгляду, не порушуючи при цьому презумпцію невинуватості» [6]. Зміщення акценту на візуалізацію як засіб взаємодії і відкритості та прозорості судової діяльності є відповіддю в межах вузького напрямку суспільної діяльності на загальнокультурологічний запит, який сформувався в кінці ХХ-на початку ХХІ століття. Форми візуалізації мають досить широкий діапазон: відеозйомка, фотографії, пряма трансляція судових засідань, художні замальовки і рисунки, інфографіка, презентації тощо. Варто також мати на увазі, що вказані форми візуалізації, які використовуються в судовій діяльності, можна поділити на декілька груп: 1 група – це форми візуалізації, які надають інформацію широкому колу споживачів (від простого пересічного громадянина, до інститутів та інституцій громадянського суспільства й представників окремих професійних груп, зокрема судової журналістики). До цієї групи форм візуалізації судової діяльності можна віднести – відеозйомка, фотографії, пряма трансляція судових засідань, художні замальовки і рисунки, частково інфографіку. Історично першою і найбільш відомою формою візуалізації судового процесу були судові замальовки, які набули поширення у висвітленні розгляду судових справ в США, починаючи з ХМІІ століття. Вперше художники зробили замальовки із зали суду для друкованих ЗМІ в 1692 році в штаті Массачусетс, в межах, так званого, салемського процесу. Судовий процес проходив в новоанглійському місті Салем з лютого 1692 по травень 1693 року і відомий як найвідоміший процес полювання на відьом. Художники повинні були не лише замальовувати, все що відбувалося в залі суду, але і передавати в рисунках накал пристрастей між сторонами процесу, а також емоції учасників процесу. Насьогодні, попри бурхливий розвиток технологій фіксації та поширення візуальної інформації, в окремих штатах США зберігається традиція скетчнгового зображення судового процесу. Для вітчизняної традиції судочинства непритаманною є культура судових замальовок, але під впливом глобалізаційних процесів, знайомства із зарубіжним досвідом фіксації того, що відбувається у судовій залі під час розгляду конкретної справи, проходять апробацію нові підходи щодо візуалізації роботи судових органів. Прикладом чого став арт-захід «Судова замальовка: судочинство очима митців», проведений Вінницьким міським судом Вінницької області, який був проведений у 2019 році: «ідея полягала в тому, щоб через призму мистецтва зобразити судову гілку влади. Без слів та технічних засобів: фото – й відеокамер, лише за допомогою індивідуального сприйняття, творчого бачення художника передати емоції, характери, енергетику з судового засідання. ... У зв'язку з цим виникла необхідність використання судової замальовки, як окремого жанру образотворчого мистецтва, для оприлюднення у засобах масової інформації новинного ілюстрування судових засідань» [7]. Майбутні художники, студенти Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського впродовж кількох тижнів замальовували суддів, їх помічників, секретарів судових засідань, учасників по справі під час реальних слухань справ. На думку голови суду А. Михайленка, проведення різноформатних заходів (днів відкритих дверей, оглядових екскурсій, семінарів, тренінгів, мистецьких виставок, різноманітних конкурсів для дітей, опитувань громадян-відвідувачів суду) є ефективними комунікаційними каналами, через які здійснюється інформування різних аудиторій щодо діяльності суду [8].

Друга група представлена інфографікою і презентаціями, які мають вжиток насамперед серед представників судової влади і суддів для навчальних, аналітичних цілей, а також для підвищення кваліфікації. Хоча така класифікація форм візуалізації суддівської діяльності не є однозначною, тому, що форми другої групи, як правило, є доступними для інформаційного ознайомлення широкому загалу користувачів мережею Інтернет та споживачів контенту сучасних ЗМІ.

Щодо ролі форм візуалізації в судовій діяльності або форм візуальної комунікації в громадянському суспільстві, то слід зауважити, що вони (форми візуалізації) сприяють сприйняттю інформації, поглиблюють сенс текстових повідомлень, уможливають роз'яснення складних даних у зрозумілій, швидкій та наочній формі (якщо словесне пояснення складне). Все ширше використання візуальних форм у висвітленні інформації про судову діяльність і судочинство пояснюється тим, що «апарат людського зору та почуттів по-різному сприймає, обробляє та аналізує фрагменти тексту та візуальні образи. Логіка сприйняття зображення суттєво відрізняється від сприйняття тексту, доведено, що люди сприймають візуальний контент частіше. Вдало підібраний візуальний контент надає ефекту присутності, наближає читача до ситуації, зображує подію більш детально. Інформаційне повідомлення суттєво виграє, якщо містить у собі обґрунтоване поєднання візуальної та текстової інформації, вербального та невербального складників» [5].

Як зазначає О. Сасевич, відкритість судового процесу забезпечує учасникам судового процесу та іншим особам можливість бути присутніми на відкритому судовому засіданні, також здійснювати фото-, відеозйомку та аудіозапис із використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, проте з урахуванням обмежень, встановлених законом (стаття 11 закону «Про судоустрій і статус суддів») [8]. Ця відкритість є свідченням ефективної комунікації судової влади і громадянського суспільства, а також її відкритості.

Чинне вітчизняне та зарубіжне законодавство алгоритмічно прописує дії журналістів для висвітлення судових процесів за допомогою візуальних засобів. Відповідно до ст. 6 Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод, судові рішення виголошується публічно, але передбачаються обмеження на присутність публіки і представників ЗМІ в судовій залі або впродовж всього судового процесу, або на його частинах. Ці обмеження застосовуються в інтересах громадського порядку, суспільної моралі, національної безпеки, захисту приватного життя учасників судового процесу, прав неповнолітніх та у тих випадках, які можуть зашкодити інтересам правосуддя. В українському законодавстві теж містяться норми, які містять умови надання дозволу на проведення відео- та фотозйомки в залі судового засідання. Зокрема, в цивільному судочинстві діє вимога щодо згоди сторін, які беруть участь у справі, на проведення фото- та відео-фіксації; необхідна ухвала суду про надання дозволу на проведення фото- і відеозйомки, що відповідає ст. 307 Цивільного кодексу України, яка передбачає, що фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою. У частині 8 статті 6 ЦПК України вказується, що «проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченню допускаються на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі». Щодо кримінального судочинства в Україні, то частина 6 ст. 27 Кримінального процесуального кодексу України передбачає, що кожен, хто присутній в залі судового засідання, має право вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої, а проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, яка приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Висновки. Засоби візуалізації судової діяльності, судових процесів в сучасному світі відповідають основоположним засадам демократії, оскільки судова влада як одна із гілок державної влади не може бути закритою для громадської та інститутів громадянського суспільства. Засоби візуалізації мають широкий діапазон – від судової замальовки до продуктів, створених за допомогою сучасних технологій. Сенс використання візуальних засобів у зображенні судової діяльності полягає в тому, щоб реалізувати принцип транспарентності судової влади на практиці, здійснювати інформування громадської про діяльність судів, суддів, розгляд конкретних справ, винесені судові рішення. Разом з тим,

можливість створення візуальних продуктів, які відображають судові процеси, діяльність судів і процес здійснення правосуддя в демократичних державах регламентована на рівні законодавства.

REFERENCES

1. Balanovskyi, Ya. Yavyshe sotsialnoi tranzytivnosti – chynnyk temporalnoi marhinalnosti suspilstva. Retrieved from: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/balanovskyi_yavyshe.pdf
2. Nikolenko, L. M. (2022). Transparentnist sudovoi vlady v umovakh reformuvannia. Retrieved from: <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/3-nikolenko.pdf>
3. Koshova, O. (2015). Transparentnist suchasnoi sudovoi vlady. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 1-2 (9–10).
4. Buromenskyi, M., Serdiuk, O., Pidkurkova, I. (2009). *Osnovy sudovoi zhurnalistyky: posibnyk dlia zhurnalistiv*. Kyiv. 72 s.
5. Tereshchenia, O. V. Rozvytok vizualizatsii, yii vydy ta osoblyvosti, vizualizatsiia obrazu Ukrainy v inozemnykh ZMI. Retrieved from: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/53-dvadtsyat-tretya-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/575-rozvitok-vizualizatsiji-jiji-vidi-ta->
6. The Madrid Principles on the Relationship between the Media and Judiciary. The Media and Judiciary Year book. Center for the Independence of Judges and Lawyers. Geneva, Switzerland, December, 1995, Volume IV. 142 p. ООН (11 лютого 1994 року).
7. Art-zakhid u Vinnytskomu miskomu sudi «Sudova zamalovka»: sudochynstvo ochyma myttsiv. Retrieved from: <https://court.gov.ua/archive/871255/>
8. Shcho take vidkrytist sudovoho protsesu i yaki prava maiut zhurnalisty. Retrieved from: <https://adm.od.court.gov.ua/sud1570/pres-centr/interview/352701>

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Балановський Я. Явище соціальної транзитивності – чинник темпоральної маргіальності суспільства. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/balanovskyi_yavyshe.pdf
2. Ніколенко Л.М. Транспарентність судової влади в умовах реформування. URL: <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/3-nikolenko.pdf>
3. Кошова О. Транспарентність сучасної судової влади. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1-2 (9–10).
4. Буроменський М., Сердюк О., Підкуркова І. Основи судової журналістики: посібник для журналістів. Київ, 2009. 72 с.
5. Терещеня О. В. Розвиток візуалізації, її види та особливості, візуалізація образу України в іноземних ЗМІ. URL: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/53-dvadtsyat-tretya-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/575-rozvitok-vizualizatsiji-jiji-vidi-ta->
6. The Madrid Principles on the Relationship between the Media and Judiciary. The Media and Judiciary Year book. Center for the Independence of Judges and Lawyers. Geneva, Switzerland, December, 1995, Volume IV. 142 p. ООН (11 лютого 1994 року).
7. Арт-захід у Вінницькому міському суді «Судова замальовка»: судочинство очима митців. URL: <https://court.gov.ua/archive/871255/>
8. Що таке відкритість судового процесу і які права мають журналісти. URL: <https://adm.od.court.gov.ua/sud1570/pres-centr/interview/352701>

ОХОРОНА ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ ЗАСОБАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

УДК 343.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.03>

ІРИНА ДРОБУШ

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри державно-правових дисциплін

Національного університету «Острозька академія», Україна

ORCID: 0000-0002-0006-8676

МИХАЙЛО КОЛОС

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін імені Василя Попелюшка

Національного університету «Острозька академія», Україна

ORCID: 0009-0002-2357-8406

Анотація. Стаття присвячена кримінально-правовому захисту права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Розглянуто міжнародні та національні механізми правового регулювання у цій сфері, зокрема екологічні стандарти та принципи, такі як «забруднювач платить» та принцип обережності. Автори аналізують кримінально-правові аспекти відповідальності за екологічні правопорушення, а також проблеми правозастосування в Україні. Окрема увага приділяється ролі прокуратури у розслідуванні екологічних злочинів, зокрема в контексті збройної агресії РФ. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства та правозастосовної практики для посилення кримінально-правового захисту довкілля.

Ключові слова: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, безпечне довкілля, оточуюче середовище, кримінальне право, кримінальний процес, прокуратура.

PROTECTION OF THE RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT FOR LIFE AND HEALTH BY MEANS OF CRIMINAL LAW: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE AT THE INTERNATIONAL AND NATIONAL LEVELS

UDC 343.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.03>

IRYNA DROBUSH

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of State and Legal Disciplines

National University of Ostroh Academy, Ukraine

ORCID: 0000-0002-0006-8676

MYKHAILO KOLOS

Doctor of Law, Associate Professor,

*Associate Professor at the Department of Criminal Law Disciplines
of the Vasyl Popelushko School of Law*

National University of Ostroh Academy, Ukraine

ORCID: 0009-0002-2357-8406

Abstract. The article is devoted to the criminal law protection of the human right to a safe environment for life and health. The author examines international and national mechanisms of legal regulation in this area, including environmental standards and principles such as «polluter pays» and the precautionary principle. The authors analyze the criminal law aspects of liability for environmental offenses, as well as the problems of law enforcement in Ukraine. Particular attention is paid to the role of the prosecutor's office in the investigation of environmental crimes, in particular in the context of Russia's armed aggression. The author suggests areas for improvement of legislation and law enforcement practice to strengthen criminal legal protection of the environment.

Key words: right to a safe environment for life and health, safe environment, environment, criminal law, criminal procedure, prosecution

Охорона довкілля є одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні. Право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля є фундаментальним та гарантованим в ст. 50 Конституції України. Кримінальний кодекс України серед своїх завдань включає охорону довкілля (ст. 1 КК України). Зокрема, у 2020 році Національна поліція України виявила майже 4500 кримінальних правопорушень проти довкілля [1]. Оскільки за даними Офісу Генерального прокурора у 2020 році в Україні було зареєстровано 565176 кримінальних правопорушень, то відповідно екологічні кримінальні правопорушення склали приблизно 0,8% від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. У 2022 році Державне бюро розслідувань здійснювало досудове розслідування у 641 кримінальному провадженні за фактами правопорушень проти довкілля, що становило приблизно 0,32% від загальної кількості зареєстрованих правопорушень того року (198956) [2]. Загалом, частка екологічних кримінальних правопорушень у структурі загальної злочинності в Україні є досить незначною, проте їхній вплив на довкілля та суспільство є істотним, адже забруднене довкілля може довго відновлювати свій звичайний стан. У той же час це є середовище, в якому живемо ми, в якому функціонують інші біологічні істоти. Саме тому питання ефективності кримінально-правових механізмів захисту довкілля має особливу актуальність.

Метою даного дослідження є аналіз теоретичних і практичних аспектів кримінально-правового захисту права на безпечне довкілля, оцінка сучасного стану правозастосування у цій сфері, розробка пропозицій щодо поліпшення законодавства та правозастосовної практики.

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема порівняльно-правовий, формально-юридичний, системний аналіз та інші.

Право людини на безпечне довкілля є складовою екологічних прав і передбачає можливість кожної особи жити в умовах, що не становлять загрози для здоров'я та життя. Це право включає: гарантії чистого повітря, води, ґрунту; вплив на прийняття рішень, що є значимими для екологічної ситуації; доступ до інформації про стан довкілля; ефективні правові механізми захисту у разі порушення екологічних прав.

На міжнародному рівні захист довкілля регулюється численними договорами, конвенціями та угодами, які встановлюють загальні принципи екологічної безпеки та способи їх впровадження на національному рівні. Важливою особливістю цих актів є те, що вони визначають не лише екологічні права людини, але й правові механізми покарання за їх порушення.

До ключових міжнародних стандартів охорони довкілля належить, зокрема, принцип сталого розвитку (Sustainable Development), визначений на Конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 році як «розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [3]. На зустрічі міністрів, відповідальних за навколишнє середовище в країнах-членах Організації економічного співробітництва та розвитку в листопаді 1974 року було уточнено сферу застосування принципу «забруднювач платить» (Polluter Pays Principle), який

встановлює відповідальність суб'єктів, які проводять діяльність, що становить екологічну загрозу [4]. Принцип «забруднювач платить» не є принципом компенсації шкоди, завданої забрудненням. Він також не означає, що забруднювач повинен просто оплачувати вартість заходів із запобігання забрудненню. Принцип «забруднювач платить» означає, що на забруднювача має бути покладена вартість будь-яких заходів із запобігання та контролю забруднення, визначених державними органами, незалежно від того, чи це превентивні заходи, чи заходи з відновлення, чи комбінація обох. Якщо країна вирішує, що, окрім витрат на контроль за забрудненням, забруднювачі повинні компенсувати шкоду, яка може виникнути внаслідок залишкового забруднення (коли заходи, вжиті державними органами, не передбачають повної заборони на забруднення), забруднювачі повинні компенсувати шкоду, яка може виникнути внаслідок залишкового забруднення.

Також варто згадати за принцип обережності (Precautionary Principle) – це підхід до управління ризиками, згідно з яким, якщо існує ймовірність того, що певна політика або дія може завдати шкоди населенню або навколишньому середовищу, і якщо досі немає наукової згоди з цього питання, то таку політику або дію не слід здійснювати. Однак, політика або дія може бути переглянута, коли з'явиться більше наукової інформації. Цей принцип викладений у статті 191 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU) [5].

Так звана Орхуська Конвенція – Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля – один із найважливіших міжнародних документів у сфері екології. Він закріплює три основні права громадян у цій сфері: право на доступ до екологічної інформації, право на участь громадськості у процесах формування документів та політик, пов'язаних з навколишнім середовищем, право у випадках вчинених екологічних порушень на доступ до процедури розгляду прийнятого рішення в суді або іншому незалежному та неупередженому органі, заснованому згідно зі законом [6]. Україна ратифікувала Орхуську конвенцію у 1999 році, що зобов'язало державу забезпечувати відкритість екологічної інформації та створювати ефективні механізми судового захисту прав, що стосуються взаємодії з навколишнім середовищем.

За Базельською конвенцією про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів (1989) передбачено суворі правила щодо переміщення відходів, які становлять небезпеку, між країнами та встановлено кримінальну відповідальність за незаконне ввезення токсичних речовин. Україна приєдналася до Конвенції у 1999 році, проте проблема нелегального ввезення відходів залишається актуальною. В КК України стаття 268 передбачає відповідальність за незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини. У неї законодавець включив одразу два самостійні склади кримінальних правопорушень – переміщення відходів або вторинної сировини на територію України чи транзитом через її межі без відповідного дозволу, а також ввезення або транзит небезпечних відходів, ввезення яких заборонено. Проте сама стаття знаходиться не в розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля», а в розділі IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки». Тобто, законодавець вважає, що родовим об'єктом тут є саме громадська безпека, а шкода довкіллю не є основним безпосереднім об'єктом вчинюваного діяння, з чим складно погодитися.

У 1998 році Радою Європи ухвалена Конвенція про захист довкілля за допомогою кримінального права (ETS No. 172), спрямована на зміцнення охорони довкілля через запровадження ефективних кримінальних санкцій за порушення екологічних норм. Конвенція зобов'язує держави-учасниці запровадити кримінальну відповідальність за дії, які завдають серйозної шкоди довкіллю, зокрема: забруднення повітря, води чи ґрунту небезпечними речовинами; порушення встановлених правил поводження з небезпечними відходами; перевищення екологічних норм у промисловому виробництві; знищення природних середовищ існування видів флори і фауни, що перебувають під охороною. Конвенція передбачає застосування ефективних, пропорційних і стримувальних кримінальних покарань, включно з позбавленням волі та великими штрафами. Документ зобов'язує держави-учасниці запровадити відповідальність компаній за екологічні злочини, якщо вони скоєні на користь або від імені юридичних осіб. Конвенція також передбачає міжнародну співпрацю у сфері розслідування та переслідування екологічних злочинів, обмін інформацією та взаємну правову допомогу. [7] Положення Конвенції вплинули на розвиток екологічного кримінального права в Європі, зокрема через Директиву ЄС 2008/99/ЄС «Про охорону довкілля за допомогою кримінального права».

Україна поступово адаптує своє екологічне законодавство до міжнародних стандартів, зокрема через прийняття Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» (2017), який запроваджує європейські механізми оцінки екологічних ризиків. У 2019 році було затверджено «Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», враховуючи пріоритетність збереження довкілля в умовах процесів глобалізації та суспільних трансформацій. Серед головних причин екологічних проблем в Україні визначено неналежний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та відсутність гарантії невідворотності покарання за його порушення. Зокрема, зазначено, що ключовими напрямками раціонального використання надр України мають стати впровадження ресурсозберігаючих технологій, повноцінна оцінка впливу на довкілля, обов'язкова рекультивация та забезпечення невідворотності відповідальності за порушення екологічних норм [8]. До основних засад державної екологічної політики віднесено, зокрема, гарантування невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства, а також обов'язок органів виконавчої влади та місцевого самоврядування забезпечувати доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації. Ціль 5 Стратегії («Удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління») також включила завдання зміцнення відповідальності за екологічну шкоду відповідно до міжнародних зобов'язань нашої держави.

З 2001 року розділ VIII Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти довкілля» змінювався 55 раз, п'ятнадцятьма різними Законами України, більшість яких якраз і передбачила посилення кримінальної відповідальності за суспільно-небезпечні діяння проти довкілля.

Екологічні кримінальні правопорушення – це суспільно небезпечні діяння, передбачені КК України, що порушують екологічну безпеку, завдають шкоди навколишньому середовищу та загрожують життю і здоров'ю людей. Щоправда, є думка, що термін «екологічні злочини» для позначення таких кримінально-караних діянь є некоректним, адже екологічне – це позитивне, а злочин – негативне за змістом поняття. І в англійських державах досить рідко згадується термін «екологічний злочин» (*ecological crime*), а натомість вживається поняття «злочин проти довкілля» (*environmental crime*) [9, с. 35]. Проте в межах даної статті пропонується розглядати ці поняття як синонімічні. В контексті кримінально-правової охорони у законодавстві України термін «довкілля» означає «будь-які зовнішні умови існування людини, тобто сукупність не лише природних, а і неприродних (створених людиною) об'єктів, що спричиняють екологічні впливи антропогенного, техногенного тощо характеру» [10, с. 632].

У Висновку Консультативної ради європейських прокурорів (КРЕП) № 17 (2022) про роль прокуратури в охороні довкілля зазначено наступне: «щоб не залишити без захисту жоден об'єкт, який повинен охоплюватись поняттям «довкілля», держави-члени повинні віддавати перевагу широкому та комплексному підходу, наскільки це можливо, водночас визначаючи термін «довкілля» відповідно до чинних національних і міжнародних законодавчих баз щодо цього питання» [11].

Ключові особливості екологічних злочинів включають об'єкт кримінального правопорушення – природне середовище та екологічна безпека населення. Родовий об'єкт тут можна розкрити як відносини суспільної взаємодії, що стосуються забезпечення конституційного права громадян на здорове довкілля, а також охорони, використання та відновлення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й ліквідації шкідливого впливу людської діяльності на природу, збереження генетичних запасів живої природи, ландшафтів, природних комплексів, унікальних територій та об'єктів, що мають історичну та культурну цінність. Більшість статей розділу VIII Особливої частини КК України містять бланкетні диспозиції, що зумовлює необхідність звертатись до того чи іншого спеціалізованого акту у сфері охорони довкілля. Усі суспільно-небезпечні наслідки кримінальних правопорушень проти довкілля деякі вчені пропонують поділити таким чином: «1) за формою об'єктивного відображення у нормі КК: а) реальне настання шкоди; б) загроза її настання; 2) за характером впливу на об'єкт злочину: а) погіршення якості довкілля; б) шкода у вигляді втрати компонента довкілля, природного об'єкта: повної втрати, часткової втрати; і повної, і часткової втрати; в) спричинення смерті або шкоди здоров'ю людини; 3) за змістом суспільних відносин, благ і цінностей: а) екологічна шкода; б) фізична шкода; в) економічна (майнова) шкода» [12, с. 4, 14–15]. Причинний зв'язок між діянням і негативними екологічними наслідками часто складно довести, що ускладнює притягнення винних до відповідальності. Шкода від злочину може бути відстроченою – негативні наслідки можуть проявитися через роки після вчинення правопорушення. Наприклад, у п. 57 Висновку Консультативної ради європейських

прокурорів (КРЕП) № 17 (2022) про роль прокуратури в охороні довкілля підкреслюється, що слід також мати на увазі, що наслідки порушень екологічних норм можуть виявлятися через багато років після їх вчинення, причому ці наслідки можуть бути тривалими та мати постійний характер [11]. Суб'єктивна сторона екологічних кримінальних правопорушень може включати як умисел, так і необережність, не виключається також подвійна форма вини – з різним ставленням суб'єкта до діяння та наслідків.

Залежно від об'єкта посягання екологічні кримінальні правопорушення можна розділити на кілька груп: 1) кримінальні правопорушення, що загрожують екологічній безпеці в цілому (наприклад, передбачені ст.ст. 236, 238, 253 КК України), 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з забрудненням довкілля (наприклад, передбачені ст.ст. 239, 241, 243 КК України), 3) кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним використанням природних ресурсів (зокрема, передбачені ст.ст. 240, 240-1, 246, 248, 249 КК України).

Незважаючи на широкий перелік екологічних кримінальних правопорушень у КК України, існує низка проблем, що ускладнюють їх ефективне застосування. Найважливіша – це складність доведення екологічного злочину – потрібно підтвердити причинно-наслідковий зв'язок між діянням і екологічною шкодою, що вдається часто не завжди. Також можна згадати про низьку ефективність правоохоронних органів – екологічні кримінальні правопорушення часто не розслідуються належним чином через корупцію або недостатню увагу з боку слідчих. Можна виокремити проблеми з кваліфікацією злочинів – багато порушень оформлюються як адміністративні, що дозволяє правопорушникам уникати суворішого покарання. Також варто зауважити недостатність превентивних заходів – екологічна політика зосереджена більше на боротьбі з наслідками, ніж на запобіганні кримінальних правопорушень.

У забезпеченні охорони права на безпечне для життя і здоров'я довкілля засобами кримінального права ключову роль відіграє прокуратура, виконуючи низку важливих функцій. Спеціалізована екологічна прокуратура здійснює свою діяльність у наступних формах: представництва інтересів держави в суді, процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення, і окремо можна підкреслити – у кримінальних провадженнях у сфері охорони навколишнього природного середовища, пов'язаних зі збройною агресією російської федерації [13]. Прокурори здійснюють нагляд за розслідуванням кримінальних проваджень щодо злочинів, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України. Основні аспекти процесуального керівництва: забезпечення належного збору доказів, сприяння у призначенні експертиз (екологічної, хімічної, біологічної тощо), контроль за дотриманням прав потерпілих (наприклад, громадських екологічних організацій).

Прокурори представляють інтереси держави у судових процесах щодо екологічних кримінальних правопорушень, домагаючись справедливого покарання для винних осіб. Вони також можуть ініціювати конфіскацію майна, отриманого злочинним шляхом, та домагатися компенсації завданої шкоди довкіллю. Прокуратура може взаємодіяти з міжнародними структурами (ООН, ЄС, Гаазький міжнародний кримінальний суд) у розслідуванні екологічних кримінальних правопорушень, особливо в умовах війни та екологічних катастроф, спричинених агресією РФ.

Однак все ще залишаються проблеми, зокрема, недостатній рівень реалізації екологічних норм на практиці, брак ефективного контролю за виконанням екологічного законодавства, низький рівень екологічної свідомості громадян і бізнесу. До цього до шкода довкіллю від російської агресії проти України – це справжня екологічна катастрофа, наслідки якої відчуватимуться десятиліттями. Відбувається знищення екосистем – ліси та степи вигорають через обстріли й вибухи, уражені природні заповідники: зокрема, біосферний заповідник «Асканія-Нова», Національний парк «Святі Гори», Чорнобильська зона. Руйнування Каховської ГЕС спричинило екологічну катастрофу: змінилася екосистема Дніпра, загинула риба, заболочуються території. Снаряди, ракети та міни містять важкі метали та отруйні речовини, які залишаються в ґрунті. У зоні бойових дій зафіксовано масову загибель червонокнижних видів.

Україна вже ініціювала визнання дій Росії як екоциду [14]. За інформацією Офісу Генпрокурора України (відповідно до даних на липень 2024 року), прокурори спеціалізованих екологічних прокуратур здійснювали процесуальне керівництво у 209 кримінальних провадженнях, щодо 367 епізодів про злочини у сфері охорони навколишнього природного середовища, пов'язаних зі збройною агресією рф. Орієнтовна сума збитків у цих провадженнях (з урахуванням даних від Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та Державної екологічної інспекції України) становить понад 250 млрд

гривень. Разом з тим, спеціалізована екологічна прокуратура не вносила інформацію про вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 441 КК України (екоцид), що пов'язані зі збройною агресією РФ, до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Наразі прокурори здійснюють процесуальне керівництво у 14 кримінальних провадженнях цієї категорії [15]. Міжнародно-правова основа, що регулює злочини проти довкілля, охоплює кілька важливих документів. Серед них – Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, який зосереджується на захисті жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), а також Конвенція ООН про заборону військового чи іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище (Конвенція ENMOD). Крім того, Римський статут, що є основою для роботи Міжнародного кримінального суду, в статті 8 «Воєнні злочини» чітко забороняє умисний напад, який призведе до масштабної, тривалої та серйозної шкоди природному середовищу. Згідно з українським законодавством, злочини, що шкодять довкіллю під час російської агресії, підпадають під статті 438 та 441 КК України. Прокуратура розслідує всі випадки заподіяння шкоди довкіллю, а також напади на цивільні об'єкти, що призводять до непрямої шкоди природному середовищу, такі як атаки на продовольчі склади, нафтобази, хімічні підприємства, ядерні об'єкти, дамби, греблі тощо. Окрім того, розглядаються кейси незаконного захоплення, розкрадання або знищення природних ресурсів. Розслідування екологічних злочинів є складним процесом, оскільки вимагає використання наукових даних та залучення експертів-екологів. Відсутність попередньої судової практики в Україні та світі ускладнює цей процес. Проте, українські правоохоронні органи активно працюють над документуванням та аналізом таких злочинів для забезпечення відповідальності винних.

Висновки. Україна значною мірою адаптувала своє екологічне законодавство до міжнародних стандартів, однак ефективність його реалізації залишається низькою. Посилення кримінальної відповідальності за екологічні кримінальні правопорушення, підвищення рівня контролю та вдосконалення правозастосовної практики є необхідними кроками для повноцінної імплементації міжнародних норм у національну правову систему. Для посилення ефективності міжнародних екологічних стандартів необхідно істотно збільшити дієвість кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері довкілля, зокрема шляхом посилення санкцій у нормах Кримінального кодексу України, як через збільшення розмірів штрафів, більш широкого застосування такого додаткового покарання як конфіскація майна, так і через збільшення строків позбавлення волі, якщо йдеться про істотні наслідки діянь. Інший аспект – розширити повноваження екологічних правоохоронних органів та створити спеціалізовані підрозділи у прокуратурі та поліції. Додатково важливо впровадити ефективну систему моніторингу екологічних злочинів із залученням громадськості та незалежних експертів. Доцільно розвивати міжнародну співпрацю з ЄС у сфері боротьби з правопорушеннями у сфері навколишнього середовища. Прокуратура є важливим інструментом кримінально-правової охорони довкілля. Вона забезпечує ефективне розслідування екологічних кримінальних правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності та забезпечення прав громадян на довкілля, яке є безпечним для їхнього життя та здоров'я. Однак для підвищення ефективності її роботи потрібне удосконалення законодавства, розширення ресурсів та впровадження нових методів екологічного правозастосування.

REFERENCES

1. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Retrieved from: https://mvs.gov.ua/press-center/news/U_2020_roci_Nacionalna_policiya_Ukraini_viyavila_mayzhe_4_500_kriminalnih_prapoporushen_proti_dovkillya_vgen_Koval_39849?utm_source=chatgpt.com
2. Retrieved from: https://dbr.gov.ua/news/u-2022-roci-dbr-vikrilo-zlochiv-proti-dovkillya-na-ponad-150-mln-grn-z-yakih-ponad-100-mln-bude-vidshkodovano?utm_source=chatgpt.com
3. Agenda 21 Program of Action: Adopted by the UN Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro (Earth Summit, 1992): Trans. from English, 2nd ed. K.: Intelsfera, 2000. 360 p.
4. OECD. Retrieved from: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/1975/01/the-polluter-pays-principle_g1gh8f8f/9789264044845-en.pdf
5. Precautionary principle. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:precautionary_principle
6. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text
7. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law (ETS N 172). Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU98252>

8. Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period up to 2030: Approved by the Law of Ukraine of February 28, 2019 No. 2697-VIII Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
9. Matviychuk, V.K. (2005). Criminal and legal protection of the environment (criminal law and criminological research): Monograph. K.: Azimuth-Ukraine, 464 c.
10. Dudorov, O.O., Khavroniuk, M.I. (2014). Criminal law: Study guide. K.: Vaite, 944 p.
11. Opinion of the Consultative Council of European Prosecutors (CCEP) No. 17 (2022) on the role of the prosecution service in environmental protection. Retrieved from: <https://rm.coe.int/ccpe-opinion-no-17-2022-ua/1680aa298e>.
12. Loktionova, V.V. (2012). Socially dangerous consequences in crimes against the environment. PhD thesis ... Candidate of Law. Kharkiv, 20 c.
13. Regulation on the Specialized Environmental Prosecutor's Office (as a Department) of the Office of the Prosecutor General: Approved by the Order of the Prosecutor General on July 05, 2023 No. 185. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0185905-23#Text>.
14. The Problem of Ecocide through the Prism of the Russian Invasion of Ukraine: Legal Dimension. Retrieved from: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/1_UKR_Ecocide_brief_1.pdf
15. Chernyshuk, P. (2024). War and environmental damage: is it possible to bring Russia to justice? Yurydychna Gazeta. September 11. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/ekologichne-pravo-turistichne-pravo/viyna-ta-shkoda-dlya-dovkilliya-chi-mozhna-prityagnuti-rosiyu-do-vidpovidalnosti.html>

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Міністерство внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/press-center/news/U_2020_roci_Nacionalna_policiya_Ukraini_viyavila_mayzhe_4_500_kriminalnih_pravoporushen_proti_dovkilliya_vgen_Koval_39849?utm_source=chatgpt.com
2. Державне бюро розслідувань. URL: https://dbr.gov.ua/news/u-2022-roci-dbr-vikrilo-zlochiv-proti-dovkilliya-na-ponad-150-mln-grn-z-yakih-ponad-100-mln-bude-vidshkodovano?utm_source=chatgpt.com
3. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. 2-ге вид. К.: Інтелсфера, 2000. 360 с.
4. OECD. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/1975/01/the-polluter-pays-principle_g1gh8f8f/9789264044845-en.pdf
5. Precautionary principle. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:precautionary_principle
6. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text
7. Конвенція про захист довкілля за допомогою кримінального права (ETS N 172). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU98252>
8. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Затверджено Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
9. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія. К.: Азимут-Україна, 2005. 464 с.
10. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник. К.: Ваїте, 2014, 944 с.
11. Висновок Консультативної ради європейських прокурорів (КРЕП) № 17 (2022) про роль прокуратури в охороні довкілля. URL: <https://rm.coe.int/ccpe-opinion-no-17-2022-ua/1680aa298e>.
12. Локтіонова В. В. Суспільно-небезпечні наслідки у злочинах проти довкілля. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 20 с.
13. Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: Затверджено Наказом Генерального прокурора 05 липня 2023 року № 185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0185905-23#Text>
14. Проблема екоциду через призму російського вторгнення в Україну: правовий вимір. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/1_UKR_Ecocide_brief_1.pdf
15. Чернишук П. Війна та шкода для довкілля: чи можна притягнути росію до відповідальності. Юридична газета. 11 вересня 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/ekologichne-pravo-turistichne-pravo/viyna-ta-shkoda-dlya-dovkilliya-chi-mozhna-prityagnuti-rosiyu-do-vidpovidalnosti.html>

МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 351/354:364-78:327

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlachsjournal-2024-11.04>

ОЛЕКСАНДР ЄРМАК

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління,
адміністрування та права*

**Національного університету «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка», Україна**
ORCID: 0009-0001-1885-5520

АЛІНА МИРОШНИЧЕНКО

*кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри публічного управління,
адміністрування та права*

**Національного університету «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка», Україна**
ORCID: 0009-0004-5984-4731

Анотація. У статті досліджено сучасний стан міжнародних і національних програм допомоги постраждалим від війни як важливого елемента гуманітарної політики. В умовах збройного конфлікту, що триває в Україні з 2014 року та загострився у 2022 році, питання ефективності таких програм набуває особливої актуальності. У роботі проведено аналіз основних механізмів підтримки постраждалих, включно з наданням фінансової, гуманітарної, соціальної та психологічної допомоги.

Окрему увагу приділено міжнародним організаціям, як-от Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), ЮНІСЕФ та Програма розвитку ООН (ПРООН), які забезпечують значну частину гуманітарної допомоги в Україні. Проаналізовано їхню діяльність, основні програми та масштаби підтримки, включно з багатоцільовою грошовою допомогою, відновленням соціальної інфраструктури, підтримкою дітей і сімей, що постраждали від війни. Висвітлено ключові проблеми реалізації міжнародних програм, зокрема бюрократичні перепони, недостатнє фінансування та труднощі з координацією між різними структурами.

Національні програми допомоги, як-от «Підтримка», програми благодійних організацій («Карітас України») та ініціативи в сфері психічного здоров'я, також відіграють важливу роль у забезпеченні допомоги постраждалим. Визначено основні виклики, які стоять перед національними ініціативами, серед яких недостатнє фінансування, нерівномірний доступ до ресурсів та потреба в довгострокових реабілітаційних заходах.

У статті наголошується на необхідності підвищення ефективності міжнародних і національних програм допомоги шляхом посилення координації між міжнародними структурами й урядом, збільшення фінансування національних ініціатив, розвитку довгострокових програм соціально-економічної інтеграції та розширення доступу до психологічної та медичної підтримки.

Результати дослідження свідчать про те, що інтеграція міжнародного досвіду з локальними можливостями є ключовим фактором ефективної підтримки постраждалих від війни. Оптимізація механізмів допомоги не лише забезпечить базові потреби населення, а й сприятиме сталому відновленню України у післявоєнний період.

Ключові слова: міжнародні програми допомоги, національні програми підтримки, соціальний захист постраждалих, гуманітарна допомога, реабілітація та адаптація, військові конфлікти та наслідки, постраждалі від війни.

INTERNATIONAL AND NATIONAL PROGRAMMES TO ASSIST WAR-AFFECTED PEOPLE: CHALLENGES AND PROSPECTS

UDC 351/354:364-78:327

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.04>

OLEKSANDR YERMAK

Doctor of Law, Associate Professor,

Professor at the Department of Public Administration and Law

National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic”, Ukraine

ORCID: 0009-0001-1885-5520

ALINA MYROSHNYCHENKO

Ph.D. in Public Administration,

Associate Professor at the Department of Public Administration and Law

National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic”, Ukraine

ORCID: 0009-0004-5984-4731

Abstract. The article examines the current state of international and national programmes of assistance to war victims as an important element of humanitarian policy. In the context of the armed conflict that has been ongoing in Ukraine since 2014 and escalated in 2022, the issue of the effectiveness of such programmes is of particular relevance. This paper analyses the main mechanisms of support for victims, including the provision of financial, humanitarian, social and psychological assistance.

Particular attention is paid to international organisations such as the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), UNICEF and the United Nations Development Programme (UNDP), which provide a significant part of humanitarian assistance in Ukraine. The author analyses their activities, main programmes and the scope of support, including multi-purpose cash assistance, restoration of social infrastructure, support for children and families affected by the war. The key problems of implementing international programmes are highlighted, including bureaucratic obstacles, insufficient funding and difficulties with coordination between different structures.

National assistance programmes, such as ePidtryadka, charitable organisations (Caritas Ukraine) and mental health initiatives, also play an important role in providing assistance to victims. The main challenges facing national initiatives are identified, including insufficient funding, uneven access to resources and the need for long-term rehabilitation measures.

The article emphasises the need to increase the effectiveness of international and national assistance programmes by strengthening coordination between international agencies and the government, increasing funding for national initiatives, developing long-term programmes for socio-economic integration and expanding access to psychological and medical support.

The study findings show that the integration of international experience with local capacities is a key factor in effective support for war-affected people. Optimisation of assistance mechanisms will not only meet the basic needs of the population, but will also contribute to the sustainable recovery of Ukraine in the post-conflict period.

Key words: international assistance programmes, national support programmes, social protection of victims, humanitarian assistance, rehabilitation and adaptation, military conflicts and consequences, war-affected people

Постановка проблеми. Сучасний стан міжнародних і національних програм допомоги постраждалим від війни є важливою складовою гуманітарної політики, що зумовлена потребою надання допомоги особам, які зазнали тяжких наслідків конфліктів. В умовах глобалізації та інтенсивного розвитку міжнародних відносин питання забезпечення ефективних механізмів підтримки постраждалих від війни набуває особливої актуальності. У випадку України війна, що триває з 2014 року, а також нові етапи агресії у 2022 році спричинили не лише глибокі соціальні й економічні наслідки, але й породили необхідність створення інноваційних стратегій підтримки осіб, які втратили своє здоров'я, домівки,

а іноді й родини. Водночас світовий досвід виявляє значні проблеми в забезпеченні ефективності гуманітарних програм, що не завжди здатні оперативно реагувати на зростаючі потреби постраждалих. Міжнародні організації та національні інституції стикалися з труднощами в координації своїх зусиль, а також в адаптації програм до конкретних контекстів і реалій кожної країни. Отже, дослідження міжнародних і національних програм допомоги постраждалим від війни є не лише своєчасним, а й необхідним для вироблення рекомендацій щодо оптимізації таких програм з урахуванням реальних потреб і можливостей.

Попри численні спроби створення ефективних гуманітарних механізмів для постраждалих від війни, існують серйозні проблеми в забезпеченні безперервної та ефективної їх реалізації. По-перше, часто спостерігається неузгодженість між міжнародними організаціями та національними урядами щодо пріоритетних напрямів допомоги, що ускладнює виконання програм. По-друге, існує проблема недостатнього фінансування гуманітарних ініціатив, що обмежує їхній вплив та охоплення. Третім викликом є проблема надання допомоги в умовах складної політичної ситуації, що потребує узгодження гуманітарної допомоги з іншими сферами державної політики. Крім того, потрібно враховувати специфіку потреб постраждалих, оскільки вони є різноманітними й потребують індивідуального підходу до кожної групи осіб. Таким чином, проблема ефективності міжнародних і національних програм допомоги постраждалим від війни залишається відкритою, що потребує глибокого аналізу та розробки нових підходів до її розв'язання.

Мета дослідження. Мета цього дослідження полягає у всебічному аналізі міжнародних і національних програм допомоги постраждалим від війни, виявленні їхніх основних викликів і перспектив розвитку. У межах наукової роботи досліджуються ключові механізми підтримки цивільного населення та військових, які зазнали фізичних, психологічних, соціальних і економічних втрат унаслідок збройних конфліктів.

Особлива увага приділяється ефективності наявних програм, їх адаптації до змінних умов сучасної війни та післявоєнної відбудови. Аналізуються приклади міжнародного досвіду, їх інтеграція у національні стратегії допомоги, а також проблеми координації між державними інституціями, громадськими організаціями й міжнародними партнерами. У дослідженні висвітлюються основні перешкоди, які заважають ефективному функціонуванню таких програм, зокрема бюрократичні бар'єри, недостатність фінансування, проблеми доступності допомоги для всіх категорій постраждалих.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війни завдають значних страждань населенню, спричиняючи фізичні, психологічні та соціально-економічні втрати. У відповідь на ці виклики створено низку міжнародних і національних програм, спрямованих на підтримку постраждалих.

Міжнародні програми допомоги постраждалим від війни в Україні відіграють ключову роль у забезпеченні гуманітарної підтримки та відновленні постраждалих регіонів. Серед провідних організацій, що надають таку допомогу, варто відзначити Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) та Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ).

Міжнародні організації, як-от Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), надають багатоцільову грошову допомогу внутрішньо переміщеним особам та іншим постраждалим від конфліктів. Ця підтримка допомагає задовольнити нагальні потреби, включно з тимчасовим житлом, харчуванням і предметами особистої гігієни [1].

УВКБ ООН реалізує програми грошової допомоги для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та інших вразливих категорій населення. Зокрема, організація надає одноразову фінансову підтримку в розмірі 10 800 гривень (приблизно 240 євро) на домогосподарство. З 2022 року таку допомогу отримали близько 368 000 осіб. Крім того, УВКБ ООН забезпечує постраждалих наборами гігієнічних засобів, ковдрами, продуктами харчування тривалого зберігання, а також надає юридичну та психосоціальну підтримку. За оцінками агентства, близько 14,6 мільйона людей в Україні потребують гуманітарної допомоги та захисних послуг, що становить приблизно 40 % населення країни [2].

Програма розвитку ООН (ПРООН) спільно з урядами України та Іспанії реалізує проекти з відновлення пошкоджених війною шкіл, що сприяє забезпеченню безперервності освіти для дітей у постраждалих регіонах.

ЮНІСЕФ зосереджується на підтримці дітей і сімей, які постраждали від конфлікту. Організація надає грошову допомогу, забезпечує доступ до освіти, охорони здоров'я та психосоціальної

підтримки. Завдяки міжнародній підтримці уряд України збільшив видатки на соціальний захист на 5% у 2021–2023 роках. У бюджеті на 2024 рік передбачено 27,6 мільярда гривень на соціальний захист дітей і сімей, що на 3% більше порівняно з 2023 роком, і ця сума охоплює понад 1,6 мільйона реципієнтів [3].

Незважаючи на значні зусилля міжнародних організацій, існують певні проблеми в наданні допомоги. Зокрема, бюрократичні перепони, недостатнє фінансування й обмежена координація між різними організаціями можуть знижувати ефективність підтримки. Крім того, відсутність автоматизованих процесів і прозорих критеріїв розподілу ресурсів може призводити до нерівномірного доступу до допомоги серед постраждалих.

Таким чином, міжнародні програми допомоги відіграють важливу роль у підтримці постраждалих від війни в Україні, проте для підвищення їхньої ефективності потрібно усунути наявні перешкоди й забезпечити тіснішу співпрацю між усіма залученими сторонами.

На національному рівні благодійні організації, як-от «Карітас України», реалізують багатосекторні проекти, що охоплюють надання психологічної та юридичної допомоги, підтримку в працевлаштуванні та забезпечення засобами до існування. Ці ініціативи сприяють реінтеграції постраждалих у суспільство та відновленню їхнього економічного потенціалу [4].

Також варто відзначити, що значна частина національних програм допомоги постраждалим від війни в Україні спрямовані на забезпечення соціальної, психологічної та фінансової підтримки різним категоріям населення. Однією з таких ініціатив є програма «Підтримка», яка надавала одноразову фінансову допомогу в розмірі 6 500 гривень громадянам, які втратили частину заробітної плати або доходу через військові дії. Подати заявку на цю допомогу можна було до 31 березня 2022 року. За даними Міністерства цифрової трансформації України, станом на кінець березня 2022 року понад 4 мільйони українців подали заявки на отримання цієї допомоги, з яких 2,7 мільйона вже отримали виплати на загальну суму 17,9 мільярда гривень [5].

У сфері психічного здоров'я було запущено всеукраїнську програму ментального здоров'я «Ти як?», яка надає інструменти для самопомоги та підтримки ментального здоров'я населення. За оцінками спеціалістів, 40–50 % громадян потребуватимуть психологічної допомоги та психосоціальної підтримки різного ступеня інтенсивності [6].

Попри значні зусилля, існують певні проблеми у функціонуванні цих програм. Зокрема, бюрократичні перепони, недостатнє фінансування й обмежена координація між різними організаціями можуть знижувати ефективність надання допомоги. Крім того, відсутність автоматизованих процесів і прозорих критеріїв розподілу ресурсів може призводити до нерівномірного доступу до підтримки серед постраждалих [7].

Згідно з дослідженням Харківського інституту соціальних досліджень, проведеним у 2024 році, 21% респондентів зазначили потребу в грошовій допомозі, 17% – у психологічній допомозі та реабілітації, а 11% – у медичній допомозі, включно з доглядом за хворими. Ці дані свідчать про актуальність національних програм, спрямованих на задоволення цих потреб [8].

Таким чином, національні програми допомоги постраждалим від війни в Україні охоплюють широкий спектр заходів, спрямованих на підтримку населення, проте існує потреба в їх подальшому розвитку й адаптації до змінних умов.

Як міжнародні, так і національні програми мають спільну мету – підтримку постраждалих від війни, забезпечення базових потреб і сприяння соціально-економічній реінтеграції населення. Однак вони різняться за масштабом, джерелами фінансування, рівнем бюрократичної складності та підходами до надання допомоги.

Порівнюючи міжнародні та національні програми, можна відзначити, що міжнародні ініціативи часто мають ширший доступ до ресурсів і глобальний досвід, тоді як національні програми краще розуміють локальні потреби та специфіку постраждалих громад. Оптимальним підходом є поєднання міжнародного досвіду з глибоким знанням місцевого контексту для забезпечення максимально ефективної підтримки.

Попри успішну реалізацію багатьох ініціатив, існують певні труднощі:

– бюрократичні перепони та складна координація між державними структурами й міжнародними партнерами, що уповільнює розподіл допомоги;

- нерівномірний доступ до ресурсів, що пов'язано з логістичними викликами та нестачею інфраструктури у прифронтових районах;
- недостатність фінансування та непрозорість розподілу коштів, що призводить до неефективного використання ресурсів;
- відсутність комплексної стратегії з довгострокового відновлення, що унеможливлює забезпечення стійкості реінтеграційних процесів.

Для подальшої ефективної роботи як міжнародних, так і національних програм, що допомагають постраждалим від війни, потрібно:

- посилити координацію між міжнародними та національними структурами, щоб уникнути дублювання ініціатив та покращити розподіл ресурсів;
- розширити фінансування національних програм, забезпечивши прозорі механізми контролю витрат і цільове спрямування коштів;
- розвивати довгострокові ініціативи, як-от професійна підготовка та створення нових робочих місць для постраждалих від війни;
- покращити доступ до психологічної підтримки та медичних послуг, особливо у прифронтових і деокупованих районах.

Таким чином, поєднання міжнародного досвіду з національними ресурсами є ключем до створення ефективної системи допомоги. Оптимізація механізмів підтримки не лише забезпечить гуманітарну допомогу, а й сприятиме сталому відновленню України після війни.

Узагальнюючи, зазначимо, що міжнародні та національні програми допомоги постраждалим від війни відіграють критично важливу роль у відновленні та реабілітації постраждалих. Проте для підвищення їхньої ефективності необхідно усунути наявні перешкоди та забезпечити тіснішу співпрацю між усіма залученими сторонами.

Висновки. Міжнародні й національні програми допомоги постраждалим від війни є невід'ємною складовою гуманітарної політики та мають вирішальне значення для відновлення життєдіяльності громадян, які зазнали тяжких наслідків збройного конфлікту. У випадку України війна, що триває вже понад десятиліття, створила безпрецедентні гуманітарні виклики, що потребують комплексних і ефективних механізмів підтримки.

Незважаючи на значні зусилля міжнародних організацій, як-от УВКБ ООН, ЮНІСЕФ та ПРООН, а також численні національні ініціативи, включно з програмами соціальної, психологічної та фінансової допомоги, ефективність цих програм значною мірою обмежена наявними проблемами координації, фінансування, бюрократії та недостатньої адаптації до конкретних потреб постраждалих. Тоді як міжнародні програми мають доступ до значних ресурсів і глобального досвіду, національні програми краще пристосовані до специфіки місцевих умов, що дає змогу точніше задовольняти потреби різних категорій постраждалих.

Таким чином, для забезпечення стійкого відновлення й ефективної допомоги постраждалим від війни в Україні потрібно поєднувати міжнародний досвід із національними можливостями, усунувши наявні бар'єри та зосередивши зусилля на розробці й реалізації комплексних, адаптованих до реальних умов стратегій підтримки. Тільки завдяки такому підходу можна досягти ефективної гуманітарної допомоги та сприяти сталому відновленню країни після війни.

REFERENCES

1. Ofitsiyni veb sait UNHCR Ukraina [Official website of UNHCR Ukraine]. Retrieved from: <https://help.unhcr.org/ukraine/uk/> (accessed December 20, 2024).
2. The humanitarian situation in Ukraine: report for October 2024. Office of the United Nations High Commissioner for Refugees [Humanitarna sytuatsiia v Ukraini: zvit za zhovten 2024 roku. Upravlinnia Verkhovnoho komisara OON u spravakh bizhentsiv]. Retrieved from: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/112660> (accessed December 20, 2024).
3. Sytuatsiyni analiz stanovysheha ditei v Ukraini: 2024 Dytiachyi fond OON (UNICEF) [Situational analysis of the situation of children in Ukraine: 2024 United Nations Children's Fund (UNICEF)]. Retrieved from: https://www.unicef.org/ukraine/media/49201/file/UNICEF_SitAn_Summary_2024_UKR.pdf (accessed December 21, 2024).
4. Ofitsiyni veb sait Karitas Ukrainy [Official website of Caritas Ukraine]. Retrieved from: <https://caritas.ua/diyalnist/> (accessed December 23, 2024).

5. Ofitsiyni veb sait Ministerstva tsyfrovoy transformatsii [Official website of the Ministry of Digital Transformation]. Retrieved from: <https://thedigital.gov.ua> (accessed December 20, 2024).
6. Ofitsiyni veb sait Tsentru Hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy [Official website of the Public Health Centre of the Ministry of Health of Ukraine]. Retrieved from: https://www.phc.org.ua/news/startuvala-vseukrainska-programa-mentalnogo-zdorovya-ti-yak-instrumenti-dlya-samodopomogi-ta?utm_source=chatgpt.com (accessed December 20, 2024).
7. Ofitsiyni veb sait Tsentru Hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy [The official website of The Aspen Institute Kyiv]. Retrieved from: <https://aspeninstitutekyiv.org/> (accessed December 21, 2024).
8. Ofitsiyni veb sait Kharkivskoho instytutu sotsialnykh doslidzhen (KhISD) [Official website of the Kharkiv Institute for Social Research (KIERIS)]. Retrieved from: https://khisr.kharkov.ua/prava-liudyny-v-protsesi-podolannia-naslidkiv-viyny-rezultaty-opytuvannia-2024/?utm_source=chatgpt.com (accessed December 20, 2024).

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Офіційний вебсайт UNHCR Україна. URL: <https://help.unhcr.org/ukraine/uk/> (дата звернення: 20.12.2024).
2. Гуманітарна ситуація в Україні: звіт за жовтень 2024 року. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/112660> (дата звернення: 20.12.2024).
3. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні: 2024. Дитячий фонд ООН (UNICEF). URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/49201/file/UNICEF_SitAn_Summary_2024_UKR.pdf (дата звернення: 21.12.2024).
4. Офіційний вебсайт «Карітас України». URL: <https://caritas.ua/diyalnist/> (дата звернення: 23.12.2024).
5. Офіційний вебсайт Міністерства цифрової трансформації. URL: <https://thedigital.gov.ua> (дата звернення: 20.12.2024).
6. Офіційний вебсайт Центру Громадського здоров'я МОЗ України. URL: https://www.phc.org.ua/news/startuvala-vseukrainska-programa-mentalnogo-zdorovya-ti-yak-instrumenti-dlya-samodopomogi-ta?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.12.2024).
7. Офіційний вебсайт Аспен Інститут Київ. URL: <https://aspeninstitutekyiv.org/> (дата звернення: 21.12.2024).
8. Офіційний вебсайт Харківського інституту соціальних досліджень (ХІСД). URL: https://khisr.kharkov.ua/prava-liudyny-v-protsesi-podolannia-naslidkiv-viyny-rezultaty-opytuvannia-2024/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.12.2024).

НЕПОКОРА ЯК ВІЙСЬКОВЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ВЗАЄМОДІЇ ІЗ ВОЄННИМИ ЗЛОЧИНАМИ

УДК 344.13

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.05>

СВІТЛАНА ЗАДОРЖНА

доктор юридичних наук, професор

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0003-2681-7855

АННА ПАВЛЮК

студентка 4-го курсу юридичного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

Анотація. Актуальність теми зумовлена необхідністю розгляду питання щодо особливостей значення непокори як кримінального правопорушення в умовах правового режиму воєнного стану в Україні й окреслення специфіки кваліфікації цього злочину. Розмежовано поняття воєнних і військових злочинів. Охарактеризовано обмеження щодо можливості притягнення до відповідальності та наголошено на необхідності врахування всіх обставин справи в Україні в умовах воєнного стану. Зазначено, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 поняття «злочин» було замінено на словосполучення «кримінальне правопорушення». Мета статті полягає у розкритті правової природи складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 402 Кримінального кодексу України. Досягнення окресленої мети стало можливим завдяки використанню комплексу методів наукового пізнання, зокрема філософських, загальнонаукових і спеціальних на основі синтезу, аналізу, індукції та дедукції. Наголошено на необхідності дотримання балансу між потребами ефективного розслідування та дотриманням прав людини. Проаналізовано та відмежовано ситуації вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого статтею 402 КК України, від легітимного захисту військовослужбовцем своїх прав. Зроблено висновок щодо актуальності протидії кримінально-протиправним проявам проти військової дисципліни для України в умовах воєнного стану та їх зв'язку з воєнними злочинами. За результатами проведеного дослідження з метою уникнення в майбутньому будь-яких розходжень у правозастосовчих підходах висловлено окремі пропозиції стосовно належного врегулювання питання врахування міжнародних принципів і стандартів для достовірної кваліфікації, підвищення ефективності розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, права людини, непокора, невиконання наказу, кримінальна відповідальність, воєнний стан.

DISOBEDIENCE AS A MILITARY CRIMINAL OFFENSE: PROBLEMS OF QUALIFICATION AND INTERACTION WITH WAR CRIMES

UDC 344.13

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.05>

SVITLANA ZADOROZHNA

Doctor of Juridical Sciences, Professor

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2681-7855

ANNA PAVLYUK

4th year Student of the Faculty of Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

Abstract. The topicality of the topic is due to the need to consider the issue of the specifics of the meaning of disobedience as a criminal offense in the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine and outline the specifics of the qualification of this crime. The concepts of war and war crimes are delimited. The limitations on the possibility of prosecution are characterized and the need to take into account all the circumstances of the case in Ukraine under martial law is emphasized. It is noted that by the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Simplification of Pretrial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses" dated November 22, 2018, the concept of "crime" was replaced by the phrase "criminal offense". The purpose of the article is to reveal the legal nature of the composition of the criminal offense provided for in Art. 402 of the Criminal Code of Ukraine. Achieving the outlined goal became possible thanks to the use of a complex of methods of scientific knowledge, in particular, philosophical, general scientific and special ones based on synthesis, analysis, induction and deduction. The need to maintain a balance between the needs of an effective investigation and the observance of human rights was emphasized. The situation of a person committing a criminal offense provided for in Article 402 of the Criminal Code of Ukraine from the legitimate defense of his rights by a military serviceman was analyzed and distinguished. A conclusion was made regarding the relevance of combating criminal and illegal manifestations against military discipline for Ukraine in the conditions of martial law and their connection with war crimes. According to the results of the conducted research, in order to avoid any discrepancies in law enforcement approaches in the future, separate proposals were made regarding the proper settlement of the issue of taking into account international principles and standards for reliable qualification, increasing the effectiveness of the investigation and bringing to criminal responsibility.

Key words: international humanitarian law, human rights, disobedience, disobeying an order, criminal liability, martial law.

Актуальність теми. Починаючи з лютого 2022 року, на тлі повномасштабної російської збройної агресії проти нашої держави особливого значення набули положення про протидію злочинності у військовій сфері як частину кримінально-правової політики України. Упровадження законодавчих змін і доповнень до норм Кримінального Кодексу України конкретизує регулювання суспільних відносин проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, суб'єктами яких є військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів. Задля забезпечення високого рівня ефективності і своєчасної реакції законодавства на загрозу інтересам держави та безпеці її громадян, впровадження відповідних заходів для боротьби зі злочинною діяльністю у військовій сфері важливим є достовірна кваліфікація, розслідування та доказування всіх обставин вчинення цих правопорушень. Урахування при цьому міжнародних принципів і стандартів міжнародного гуманітарного права та прав людини гарантує дотримання конституційних прав громадян України та інших постраждалих під час війни з російським агресором, а також підвищення ефективності розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності за військові та воєнні злочини.

Предмет. Стаття присвячена проблемам запобігання військовим кримінальним правопорушенням в Україні в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України та необхідності притягнення до кримінального покарання й дисципліни в умовах воєнного стану.

Метою статті є визначення особливості ознак, об'єктивної та суб'єктивної сторін аналізованого складу кримінального правопорушення та напрацювання підходів щодо визначення правильної кваліфікації цього діяння в умовах воєнного стану.

Варто зазначити, що з 01.07.2020 набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII. Звичне поняття «злочин» у кримінальному законодавстві змінилося і вживається лише у вузькому значенні, а поняття «злочинність» замінено словосполученням «кримінальна протиправність». Ст. 11 Кримінального кодексу України, що визначає поняття кримінального правопорушення, була змінена лише частково. Слово «злочин» було замінено на словосполучення «кримінальне правопорушення». Така заміна відбулась у всіх статтях, де згадувалося це слово [1].

Насамперед в умовах сьогодення для правильної кваліфікації цих суспільно-небезпечних діянь важливо розмежовувати воєнні та військові кримінальні правопорушення.

Воєнні злочини – це серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року [2] та інші серйозні порушення законів і звичаїв війни, визначені у статті 8 Римського статуту [3]. Вони є одними з міжнародних злочинів, до яких також належать злочин геноциду, злочини проти людяності та злочин агресії. Українське законодавство не містить визначення поняття «воєнний злочин». Попри відсутність законодавчого визначення воєнних злочинів, деякі з тих, що передбачені ККУ, є воєнними, а не військовими злочинами [4].

Поняття військового злочину в кожній країні регулюється суто національним кримінальним законодавством, тому що воно не має міжнародного аспекту. За своїм значенням воно має суто внутрішньодержавний сенс, тобто це неправомірні дії проти прийнятого (встановленого) в державі порядку несення військової служби та всі інші дотичні із цим поняття в конкретній країні безвідносно наявності чи відсутності війни. В Україні всі склади військових злочинів прямо передбачені у єдиному джерелі національного кримінального права – Кримінальному кодексі, а саме в розділі XIX, що має назву «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (Військові кримінальні правопорушення)» [4]. А воєнні злочини кваліфікуються ст. 438 КК, закріпленою в розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Важливо наголосити, що, крім розмежування військових і воєнних злочинів, потрібно враховувати і тісний взаємозв'язок таких кримінальних правопорушень, оскільки вони можуть мати спільні елементи й ознаки, які неодмінно впливатимуть на кваліфікацію (суб'єкти, об'єкт, обставини та інші).

В основу класифікації військових злочинів покладено певний безпосередній об'єкт, що має якусь сторону порядку несення або проходження військової служби як родового (групового) об'єкта всіх військових злочинів. Такими об'єктами, зокрема, виступають: порядок підлеглості й дотримання військової честі, порядок проходження військової служби та інші військові злочини, для яких характерний однаковий чи подібний об'єкт, які об'єднуються у єдині групи й розташовуються в певній послідовності залежно від важливості безпосередніх об'єктів. Побудована на цій основі система складів військових злочинів сприяє правильному розумінню місця і значення кожного складу, що перебуває в цій системі, дає змогу встановити, наскільки повно охороняється військовий правопорядок нормами кримінального права, допомагає проводити подальшу наукову роботу щодо удосконалення окремих військових кримінальних норм і військового кримінального законодавства загалом [5].

Система складів військових злочинів збігається із системою норм і має такий вигляд:

- злочини проти порядку підлеглості (ст. 402–405 КК);
- злочини проти порядку дотримання військової честі (ст. 406 КК);
- злочини проти порядку проходження військової служби (ст. 407–409 КК);
- злочини, що передбачають посягання на військове майно (злочини проти порядку користування військовим майном або збереження військового майна (ст. 410–413 КК);
- злочини, що порушують правила поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК);
- злочини проти порядку користування (експлуатації) військовою технікою (ст. 415–417 КК);
- злочини проти порядку несення спеціальних служб (ст. 418–421 КК);
- злочини проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422 КК);
- військові службові злочини (ст. 423–426 КК);
- злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану, бойовій обстановці (ст. 427–431 КК);
- злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (злочини проти порядку дотримання звичаїв і правил війни) (ст. 432–435 КК) [4].

Життя і діяльність Збройних сил, інших військових формувань України побудована на принципі повного єдиноначальства командирів і начальників. У сучасних умовах значення єдиноначальства ще більше підвищується. На командирі (начальнику) – єдиноначальнику – лежить велика відповідальність за постійну бойову готовність видів Збройних сил і родів військ та сил. Він повинен забезпечити високий бойовий вишкіл, безперечне виховання кожного воїна, чітке і точне виконання ним вимог Військової присяги, статутів Збройних сил України і наказів начальників, тому що найменший прояв

недисциплінованості навіть з боку окремих військовослужбовців може призвести до тяжких наслідків. Суть єдиноначальства полягає в зосередженні в руках командира (начальника) всіх функцій управління військами та силами. Він відповідає за бойову та гуманітарну підготовку, виховання, військову дисципліну й моральний стан особового складу, за стан озброєння бойової техніки та транспорту, за матеріально-побутове й медичне забезпечення військової частини [5].

Непокора належить до небезпечних військових злочинів. Вони порушують основи життя та діяльність військ і сил, можуть породжувати неорганізованість у бойовій і гуманітарній підготовці, перешкоджають підтриманню у військових частинах і на кораблях суворого статутного порядку. У воєнний час чи в бойовій обстановці ці злочини можуть призвести до зриву виконання бойового завдання й інших тяжких наслідків.

Зазначений злочин підриває порядок військової підлеглості, який є частиною встановленого у військах і силах порядку несення або проходження військової служби і регулює відносини між командирами (начальниками) та підлеглими у процесі виконання обов'язків по службі. Основні вимоги цього порядку закріплені у Статуті внутрішньої служби Збройних сил України (ст. 11–17). Командири (начальники) наділені правом віддавати підлеглим розпорядження й повинні перевіряти їх виконання. Підлеглі зобов'язані беззаперечно підкорятися начальникам [6].

Таким чином, безпосередніми об'єктами злочину, передбаченого ст. 402 КК, є суспільні відносини, посягання на які передбачає порушення встановленого порядку підлеглості, порушення якого створює неорганізованість і безлад у військових підрозділах, негативно позначається на їх боєготовності та боєздатності.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 402 КК, здійснюється шляхом відкритої відмови від виконання наказу начальника (непокора) чи іншого навмисного невиконання наказу [5].

Наказ (розпорядження) – обов'язкова для виконання вимога командира (начальника) про здійснення чи нездійснення підлеглим певних дій щодо військової служби. Наказ може бути віддано усно, письмово чи в інший спосіб, передано підлеглому безпосередньо або через інших осіб, зокрема за допомогою телефону, телеграфу, радіо тощо. Однак якщо з конкретних питань військової служби встановлено лише письмову форму віддавання наказів, то недотримання цього порядку має бути визнано обставиною, що унеможливує відповідальність підлеглому за невиконання наказу [10].

Не можна розглядати як невиконання наказу невиконання інструкцій, що встановлюють порядок діяльності військових службових осіб чи недотримання тією чи іншою групою військовослужбовців передбачених у статутах Збройних сил України загальних вимог військової служби. За певних умов такі дії можуть становити склад іншого, наприклад військового, службового злочину [7].

Можливі випадки, коли у зв'язку з порушенням підлеглим загальних вимог військової служби начальник видає йому наказ про зупинення правопорушення й виконання ним своїх обов'язків. Невиконання такого наказу підпадає під ознаки ст. 402 КК України [8].

Під непокорою слід розуміти відкрити відмову від виконання наказу. Це найбільш зухвала форма невиконання наказу, відкрите й демонстративне протиставлення своєї поведінки волі начальника. Таким чином, підлеглий, отримавши наказ начальника, у категоричній формі заявляє чи в інший спосіб демонструє, що не виконуватиме наказ. Відмова від виконання наказу може бути публічною чи заявлена начальнику наодинці, виражена начальнику безпосередньо чи особі, яка передала наказ від його імені. Публічна непокора, особливо перед строєм, під час занять, становить зазвичай підвищену суспільну небезпеку, вона негативно впливає на інших військовослужбовців [9].

Від непокори потрібно відрізняти випадки прирікання, коли підлеглий проявляє незадоволення з приводу виданого йому наказу, вступає у його обговорення, але дії, передбачені наказом, виконує, прирікання не становить злочину, але може бути визнане дисциплінарним проступком. Непокора визнається закінченим злочином незалежно від наслідків, що настали.

Із суб'єктивної сторони непокора передбачає навмисну форму вини у вигляді прямого умислу, а інше умисне невиконання наказу – у вигляді прямого чи непрямого (євентуального) умислу. За умови непокори суб'єкт не лише усвідомлює, що не виконує наказу начальника, і бажає цього, але й відкрито заявляє або іншим чином демонструє, що не виконуватиме його. Інше умисне невиконання наказу стосується усвідомлення винним того, що він не виконує наказу начальника, і бажає цього (прямий умисел) чи свідомо допускає (непрямий умисел). Мотиви здійснення можуть бути різними (незадоволення

службовою вимогливістю начальника, бажання задовольнити особисті потреби, лінь тощо), на кваліфікацію злочину вони не впливають. За умови непокори (невиконання наказу) винний може переслідувати мету змінити службову діяльність начальника, змусити його до неправомірних, вигідних для злочинця дій. Якщо при цьому військовослужбовець, окрім непокори, не здійснює інших дій, що становлять самостійний злочин, дія повністю охоплюється ст. 402 КК України [5].

Непокора може бути результатом неправильних, нестатутних дій начальника щодо підлеглого, приниження його особистої гідності. У подібних випадках питання про відповідальність підлеглого має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин справи. Навіть непокора чи інше невиконання наказу, здійснені в стані сп'яніння, не звільняють винного від відповідальності [8].

Суб'єктом злочинів, що розглядаються, може бути військовослужбовець, який за своїм службовим становищем чи за військовим званням постійно чи тимчасово підпорядкований начальнику, який віддав наказ. Суб'єктами цих злочинів можуть бути також особи, прирівняні до військовослужбовців в аспекті їхньої відповідальності за злочини у військовій службі [5].

Важливо відмежовувати ситуацію вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого статтею 402 КК України, від легітимного захисту військовослужбовцем своїх прав у передбаченому законом порядку, враховуючи всі обставини справи. Зокрема, участь у кримінальних провадженнях щодо військових злочинів потребує широкого погляду з урахуванням нюансів проходження військової служби. Це стосується не тільки здійснення якісного захисту відповідно до норм КПК, а й розуміння інших особливостей військової служби. До прикладу, у вітчизняній практиці був випадок, коли до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено відомості за фактом вчинення декількома військовослужбовцями непокори. Ключовим у межах вказаного кримінального провадження стало проходження солдатом військово-лікарської комісії, яка встановила в нього значні проблеми зі здоров'ям. Ця особа була визнана обмежено придатною, і про підозру їй не повідомлялося [12].

У правовій практиці часто виникають ситуації, коли військовослужбовці можуть бути обвинувачені в непокорі без належних підстав. Коли явна відмова військовослужбовця виконати наказ відсутня і в подальшому наказ було виконано, це може стати суттєвим елементом для правового захисту. Важливо враховувати, що контекст виконання наказу, а також ставлення військовослужбовця до виконання своїх обов'язків можуть істотно впливати на правову кваліфікацію його дій.

В умовах бойових дій або під час тривалих військових операцій військовослужбовці можуть стикатися зі значним стресом, що впливає на їхню здатність адекватно реагувати на накази. У таких випадках психологічний стан особи може стати важливою підставою для захисту, якщо її дії були зумовлені надзвичайними обставинами, як-от фізичний чи емоційний стрес. Наприклад, якщо військовослужбовець не зміг виконати наказ через сильний психоемоційний тягар, це може бути враховано під час розгляду його справи.

Не менш важливим фактором є фізичний стан військовослужбовця. Якщо внаслідок травми, захворювання чи виснаження особа не здатна виконати наказ, це може бути вагомою підставою для уникнення кримінальної відповідальності. У таких ситуаціях військовослужбовець може надати висновок медичної комісії або інші документи, що підтверджують його нездатність до виконання бойових завдань.

Наприклад, військовослужбовець, який має фізичні обмеження або страждає від серйозного захворювання, яке заважає йому виконати наказ, має право посилатися на ці обставини в суді. Важливо, щоб медичні документи були належно оформлені та підтверджували ступінь придатності до служби.

Окрім психологічних та фізичних чинників, варто також розглянути питання незаконності самого наказу. У випадку, коли наказ має ознаки злочинності або суперечить чинному законодавству, військовослужбовець має право не виконувати його. Це може бути обумовлено такими причинами:

- неправомірність наказу: якщо наказ порушує законодавство або військову етику, військовослужбовець може мати моральне та правове підґрунтя для відмови від його виконання. Наприклад, наказ, який порушує права людини або призводить до незаконних дій, не може бути виконаний;
- відповідальність за виконання незаконних наказів: військовослужбовці не несуть відповідальності за виконання наказів, які є незаконними. У такому випадку особа може аргументувати свою непокору, виходячи з вимог міжнародного гуманітарного права або національного законодавства [13].

Окремої уваги також потребує питання визначення умов, за яких наказ підлягає виконанню. Кримінальне законодавство України виділяє такі ознаки:

- стосується законних вимог;
- відданий уповноваженою особою;
- дотриманий належний порядок відання;
- виконання наказу не має суперечити чинному законодавству та порушувати конституційні права і свободи людини і громадянина.

Згідно з частиною 2 статті 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «під явно злочинним наказом слід розуміти наказ про вчинення діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України або яке є злочином відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями».

Кримінальна відповідальність також відрізнятиметься залежно від того, чи віддавав командир на вчинення воєнного злочину. Відання такого наказу саме по собі безпосередньо охоплюється складом порушення законів і звичаїв війни за статтею 438 Кримінального кодексу України, а командир є виконавцем зазначеного діяння. Цікаво, що в практиці міжнародних кримінальних судів віддання наказу є окремим видом співучасті у кримінальному правопорушенні, що характеризується (1) владними повноваженнями командира, (2) відданням вказівки вчинити злочин, (3) причинно-наслідковим зв'язком між вказівкою та вчиненням злочину. Звичайно, що в цьому випадку діяння підлеглого не охоплюється складом злочину, передбаченого ст 402 КК України.

Командири також можуть нести кримінальну відповідальність за злочини, скоєні їхніми підлеглими внаслідок здійснення неналежного контролю над ними (злочинна бездіяльність). Відповідальність військових командирів за нездатність запобігти злочинам, скоєним їхніми підлеглими, і покарати за них, кодифікована в статтях 86 і 87 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій. Отже, вказані діяння є «іншими порушеннями законів і звичаїв війни», які охоплюються диспозицією статті 438 КК України.

Відмежування цих складів кримінальних правопорушень і врахування всіх обставин їх вчинення, як тих, що обтяжують, так і тих, що пом'якшують відповідальність особи, є важливою та необхідною умовою для забезпечення правильної кваліфікації таких дій у багатоаспектній ситуації бойової обстановки, захисту інтересів та безпеки держави в умовах воєнного стану, дотримання балансу між потребами ефективного розслідування й реагування на вищезгадані прояви протиправної поведінки та дотримання прав людини як складової конституційної цінності верховенства права, дотримання основоположних принципів міжнародного гуманітарного права та прав людини під час війни.

Таким чином, враховуючи екстраординарну ситуацію бойової обстановки, наявність поважних причин і специфіку здійснення судочинства в умовах воєнного стану, доцільним є проведення кропіткої роботи щодо фіксування фактів військових кримінальних правопорушень і розслідування кримінальних проваджень. Незважаючи на те що під час виконання завдань, що покладаються на Збройні сили України, особам, що несуть військову службу, надаються певні владні повноваження, закон вимагає від них сумлінного та чесного виконання свого обов'язку, спрямованого на дотримання національних і міжнародних правових стандартів ведення військових дій.

REFERENCES

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehori kryminalnykh pravoporushen : Zakon Ukrainy vid 22.11.2018 № 2617-VIII: stanom na 3 lyp. 2020 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].
2. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenyi: Konventsiiia Orh. Obiedn. Natsii vid 12.08.1949: stanom na 23 liut. 2023 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].
3. Rymskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu : Statut Mizhnar. sudiv vid 17.07.1998: stanom na 16 sich. 2002 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III: stanom na 19 trav. 2024 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].
5. Viiskovi zlochyiny: kharakterystyka, metodyka rozsliduvannia ta zapobihannia: posibnyk / za red. V.K. Matviichuka. Kyiv: VD Dakor, 2013. 472 p. [in Ukrainian].

6. Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 24.03.1999 № 548-XIV: stanom na 4 trav. 2024 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 № 254k/96-VR: stanom na 1 sich. 2020 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].
8. Pro Dystsyplinarnyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24.03.1999 № 551-XIV: stanom na 4 trav. 2024 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].
9. Pro Stroiovyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24.03.1999 № 549-XIV: stanom na 1 zhovt. 2020 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14#Text> (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].
10. Pro Statut harnizonnoi ta vartovoi sluzhb Zbroinykh Syl Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24.03.1999 № 550-XIV: stanom na 31 berez. 2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii nesennia sluzhby chervovymy zminamy okhorony i konvoiuvannia pidrozdiliv Viiskovoi sluzhby pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy ta konvoiuvannia zasudzhennykh, uziatykh pid vartu, zaareshтовanykh ta zatrymanykh viiskovosluzhbovtziv: nakaz M-va oborony Ukrainy vid 05.07.2022 № 178: stanom na 3 cherv. 2024 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-22#Text> (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].
12. Serdiuk, V., Fozekosh, A. Zakhyst interesiv ukrainskykh viiskovosluzhbovtziv u kryminalnykh provadzhenniakh. *Yurydychna hazeta*, № 13–16 (771–774). Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/zahist-interesiv-ukrayinskih-viiskovosluzhbovtziv-u-kriminalnih-provadhennyah-.html> (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].
13. Nepokora viiskovosluzhbovtziv: pravovi aspekty ta vidpovidalnist v umovakh voiennoho stanu. Retrieved from: <https://mzahyst.com.ua/disobedience/> (date of access: 29.07.2024) [in Ukrainian].

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII : станом на 3 лип. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 29.07.2024).
3. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 16 січ. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 29.07.2024).
4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
5. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВД Дакор, 2013. 472 с.
6. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV : станом на 4 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
7. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
8. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV : станом на 4 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
9. Про Стройовий статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 549-XIV : станом на 1 жовт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
10. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 550-XIV : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
11. Про затвердження Порядку організації несення служби черговими змінами охорони і конвоювання підрозділів Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та конвоювання засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців : наказ М-ва оборони України від 05.07.2022 № 178 : станом на 3 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-22#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
12. Сердюк В., Фозекош А. Захист інтересів українських військовослужбовців у кримінальних провадженнях. *Юридична газета*, № 13–16 (771–774). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/zahist-interesiv-ukrayinskih-viiskovosluzhbovtziv-u-kriminalnih-provadhennyah-.html> (дата звернення: 29.07.2024).
13. Непокора військовослужбовців: правові аспекти та відповідальність в умовах воєнного стану. URL: <https://mzahyst.com.ua/disobedience/> (дата звернення: 29.07.2024).

ГРОМАДСЬКІ РАДИ ЯК ІНСТИТУТ ПІДВИЩЕННЯ ДОВІРИ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО СУДОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.06>

ІГОР КОВБАС

доктор юридичних наук, доцент кафедри публічного права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0001-7039-1586

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування громадських рад та їх роль в процесі реформування судової системи України. Проаналізовано взаємодію судової системи з інститутами громадянського суспільства через громадські ради.

У дослідженні розглядаються взаємовідносини між інститутами громадянського суспільства та судовою системою в контексті модернізації українського суспільства та держави. Метою даного дослідження є виявлення можливостей впровадження цивілізованих аспектів взаємовідносин між інститутами публічної влади та громадянським суспільством.

Висвітлено динаміку розвитку громадських рад та сучасний стан нормативно-правової бази в цій сфері. Показано, що громадські ради є потужним інструментом залучення громадян до публічного адміністрування та спроможні стати ефективним комунікаційним інструментом між інститутами публічної влади та громадськістю за умови активної громадянської позиції та відповідального ставлення до виконання взятих на себе обов'язків і повноважень усіма учасниками комунікації.

Узагальнено теоретико-правові засади взаємодії органів влади і громадськості. Виокремлено основні форми, методи та інструменти такої взаємодії. Сформовано пропозиції щодо удосконалення порядку організації та проведення консультацій з громадськістю щодо формування та реалізації державної політики.

Підкреслено важливість громадського контролю для становлення демократичного суспільства, розкрито механізми, через які він може реалізовуватися.

Автор дійшов висновку, що громадські ради як тимчасові консультативно-дорадчі органи сприяють участі громадськості у реформуванні судової системи та є невід'ємною складовою демократичного суспільства.

Запропонована концепцію розуміння правових засад функціонування та механізму діяльності громадських рад в контексті реформи судової реформи з метою ефективного здійснення правосуддя.

Ключові слова: судова система, інститути громадянського суспільства, громадськість, громадські ради, Громадська рада міжнародних експертів, Громадська рада доброчесності, Експертна рада, Вища кваліфікаційна комісія суддів України.

PUBLIC COUNCILS AS AN INSTITUTION FOR ENHANCING PUBLIC TRUST IN THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE

UDC 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.06>

IGOR KOVBAS

Doctor of Juridical Sciences,

Associate Professor at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7039-1586

Abstract. The article is devoted to the study of the functioning of public councils and their role in the process of reforming Ukraine's judicial system. The interaction between the judiciary and civil society institutions through public councils is analyzed.

The research examines the relationships between civil society institutions and the judicial system in the context of the modernization of Ukrainian society and the state. The purpose of this study is to identify opportunities for implementing civilized aspects of interactions between public authorities and civil society.

The article highlights the dynamics of the development of public councils and the current state of the legal and regulatory framework in this field. It demonstrates that public councils serve as a powerful tool for engaging citizens in public administration and can become an effective communication mechanism between public authorities and society, provided there is an active civic position and a responsible approach to fulfilling the obligations and powers undertaken by all participants in the communication process.

Theoretical and legal foundations of the interaction between government bodies and the public are summarized. The main forms, methods, and tools of such interaction are identified. Recommendations are formulated for improving the organization and conduct of public consultations on the development and implementation of state policy.

The article emphasizes the importance of public oversight for the establishment of a democratic society and reveals the mechanisms through which it can be implemented.

The author concludes that public councils, as temporary consultative and advisory bodies, contribute to public participation in judicial reform and constitute an integral part of a democratic society.

A conceptual understanding of the legal foundations and operational mechanisms of public councils in the context of judicial reform is proposed to ensure the effective administration of justice.

Key words: Judicial system, institutions of civil society, public councils, Public Council of International Experts, Public Integrity Council, Expert Council, High Qualification Commission of Judges of Ukraine.

Останніми роками Україна переживає процес переходу до сучасного державотворення. Як країна, розташована на кордоні між Західною та Східною Європою, Україна стикається зі значними труднощами у своїх зусиллях створити стабільну та ефективну систему публічного адміністрування, яка могла б задовольняти потреби своїх громадян. Одним із ключових питань у цьому процесі є розвиток відносин між особами та інститутами публічного адміністрування, зокрема в контексті модернізації українського суспільства та держави. Створення громадських рад як консультативно-дорадчих формувань є важливим кроком на шляху успішного переходу до належного публічного адміністрування. Проте цей процес складний і вимагає ретельного врахування національних, соціально-політичних і виконавчих традицій, а також соціально-економічного сектора, регіональних відмінностей і матеріальної бази. Тому важливо прийняти прагматичні рішення, які враховують українську специфіку, а також врахувати досвід і досягнення інших країн [14, с. 42–51].

В умовах подальшого розвитку України як демократичної та соціальної держави особливої актуальності набувають питання необхідності вдосконалення або створення нормативно-правового підґрунтя впровадження різноманітних форм участі громадськості в системі публічного адміністрування. Така участь представників громадськості у формуванні державної політики сприяє підвищенню рівня ефективності діяльності суб'єктів публічної адміністрації, індикатором якої є рівень задоволення громадськості рішеннями та діяльністю публічної адміністрації, яка враховує думку громадськості, забезпечуючи її добробут та благополуччя [8, с. 36–43].

Громадські ради є однією з найбільш поширених та розвинутих форм участі інституцій громадянського суспільства у налагодженні дієвої комунікації з органами публічної влади. Вони добро відомі громадянським суспільствам зарубіжних країн, оскільки саме західна правова традиція сформувала теоретичні та практичні аспекти їх функціонування. Такі ради є новими суб'єктами у вітчизняному праві. Наукова доктрина та практика національного права здійснила певні кроки на шляху дослідження правового (в тому числі адміністративно-правового) статусу громадських рад в Україні. Однак, існує об'єктивна необхідність проведення належного аналізу доктрини права задля формування уявлення про громадські ради як окремого суб'єкта права, вдосконалення правових засад їх діяльності [10, с. 6–7].

Уявлення про громадські ради як про окремого суб'єкта права повною мірою відповідає концепції сервісного права, яка стає домінуючою у вітчизняному правознавстві. Це знаходить свій прояв у встановленні правового регулювання громадських рад, що проявляється у комплексі юридичних інструментів, якими держава створює можливості для реалізації права громадян в системі публічного адміністрування (участь в управлінні державними справами). Мета регулювання такого регулювання полягає у налагодженні діалогу між суспільством і державою.

Будучи окремими суб'єктами права вказані консультативно-дорадчі органи сприяють реалізації права індивідів на участь в системі публічного адміністрування. Це новий правовий феномен у науці,

що є одним із проявів концепції людиноцентризму, оскільки створення громадських рад зумовлювалось змінами в суспільних процесах, появою окремих груп ініціативних громадян, що формують інституції громадянського суспільства, з яких складаються такі ради [10, с. 6–7].

Що ж стосується судової системи України, то її реформування розпочалося з моменту проголошення незалежності України й до сьогодні, триває. Основною вимогою до реформування законодавства про судоустрій залишаються: формування незалежного та професійного суддівського корпусу; гармонізація національного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами; послідовне збільшення умовного індексу довіри до судової влади в суспільстві [7, с. 153–157].

Вважаємо, що саме громадські ради можуть та повинні відіграти важливу роль у підвищенні довіри індивідів та інститутів громадянського суспільства до судової влади в Україні. Ці інституції повинні сприяти забезпеченню прозорості, підзвітності і підвищення ефективності судової системи через активну участь громадськості.

Мета дослідження полягає в розкритті природи громадських рад та особливості їх діяльності як інструменту впливу громадськості на формування та реалізацію державної політики в Україні, висвітлення потенціалу громадських рад та визначення перспектив їх участі у вирішенні проблем судової системи України.

У процесі дослідження впливу громадськості на формування та реалізацію державної політики були сформульовані наступні завдання:

- розкрити поняття і призначення громадських рад;
- проаналізувати нормативно-правове регулювання діяльності громадських рад як форми участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики;
- виявити основні проблеми в діяльності громадських рад;
- обґрунтування необхідності подальшого вдосконалення законодавчої бази України у сфері діяльності громадських рад;
- виявити потенціал громадських рад в сферу публічного адміністрування з метою впровадження цивілізованих форм взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства;
- висвітлити можливі форми участі громадських рад у процесі реформування судової системи України;
- визначити правову природу та статусу Громадської ради міжнародних експертів, Громадської ради доброчесності, Експертної ради, їх місця та ролі в системі правосуддя України.

Проблемні аспекти взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені. Огляд наукової літератури свідчить, що детальному вивченню роботи громадських рад не було приділено необхідної уваги, а рівень обізнаності науковців у питаннях участі громадських рад у процесі реформування судової системи невисокий.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у подальшому дослідженні шляхів удосконалення правового механізму участі громадськості в публічному адмініструванні, зокрема через громадські ради.

Проблема удосконалення правового статусу громадських рад в контексті ефективного здійснення правосуддя є надзвичайно актуальною в сучасних умовах розвитку України і зумовила вибір теми дослідження

В Україні досі не сформувалася наукова концепція розуміння правових засад функціонування та механізму діяльності громадських рад в контексті реформування судової системи та ефективного здійснення правосуддя.

Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний.

Складний процес трансформування українського суспільства, розбудова державності та становлення демократичного врядування супроводжується відновленням духовних підвалів, пошуком нових теоретико-методологічних засад діяльності та відкриттям нових горизонтів розвитку. Реформування системи публічного адміністрування вимагає глибокого усвідомлення стратегії подальших змін держави й суспільства, ставить нові завдання із вдосконалення способу мислення, ствердження нових ідей, концепцій та методологічних моделей [8, с. 36–43].

Світовий досвід свідчить, що стабільність і розвиток держави, яка спирається на засади демократії, неможливі без організації дієвого діалогу між інститутами публічного адміністрування та організаціями громадянського суспільства й окремими громадянами.

Залучення громадян до участі в процесі обговорення, розробки, експертизи, прийняття публічних рішень реалізується інститутами публічної влади не повною мірою, що є свідченням слабкості демократичних процесів. Система влади в Україні залишається ще непрозорою та закритою, і ця непрозорість та закритість інститутів публічної влади перетворилися в стримуючий фактор демократичного, соціально-економічного розвитку держави.

Незважаючи на те, що залучення громадськості до публічного адміністрування закладено у Конституції України [1], законах та ряді нормативно-правових актів, готовність інститутів публічного адміністрування до співпраці з інститутами громадянського суспільства не завжди однозначна.

В Україні пошук ефективних шляхів демократизації публічного адміністрування набув особливої актуальності на початку 2000-х років у зв'язку з поступовим розвитком громадянського суспільства та усвідомленням важливості співпраці з його інститутами [12, с. 77–91].

Станом на зараз впроваджена така інституціоналізована форма взаємодії інститутів публічної влади та громадськості, як громадські ради. Стимулом для запровадження інституту громадських рад є прагнення України реалізувати свій курс на євроінтеграцію. Однією з умов прийняття будь-якої держави до «європейської сім'ї» є створення інфраструктури демократичних інститутів та забезпечення належних умов для їх сталого функціонування. З інституційної позиції громадські ради можна розглядати як елементи соціальної інфраструктури українського суспільства, основними завданнями яких є захист і реалізація прав і свобод, волевиявлення громадян, задоволення та узгодження соціальних потреб та інтересів населення [14, с. 42–51].

На думку Бачинської К., саме громадські ради як інструмент демократизації можуть бути найбільш ефективними в умовах сучасної трансформації української суспільно-політичної системи, оскільки, з одного боку, дозволяє впорядкувати взаємозв'язки між інститутами публічної влади і громадськістю, а з іншого – завдяки достатньо високому ступеню свободи забезпечує можливість постійного вдосконалення форм і методів співпраці між ними [6, с. 33–36].

У монографії «Громадські ради в Україні: адміністративно-правове дослідження» Крайній П.І. відзначає, що дослідження громадських рад в Україні проводилось за кількома напрямками. Перший напрям представляють роботи, в яких громадські ради досліджувались представниками наук адміністративного та конституційного права. Такі ради розглядались як різновид консультативно-дорадчих органів, діяльність яких спрямована на реалізацію політики органів виконавчої влади за участі громадськості через аналіз чинного законодавства, яке врегульовує діяльність громадських рад. Другим напрямом стали намагання представників теорії права визначити громадські ради як одну із форм участі громадськості, за допомогою яких вдосконалюється діяльність інститутів публічного адміністрування. У їх діяльності виражається безпосередній вплив громадськості на формування державної політики. Представники третього напрямку розглядали громадські ради як недержавні організації, які дозволяють реалізовувати правозахисну діяльність.

На думку автора, громадські ради є особливою правовою формою взаємозв'язку між суспільством в особі інституцій громадянського суспільства та державою в особі інститутів публічної влади. Громадські ради є новим правовим явищем у науці. У їхній діяльності відображається концепція людиноцентризму. При цьому, під громадськими радами слід розуміти вид консультативно-дорадчого органу, зокрема, відповідальними за формування корпусу суддів та здійснення антикорупційної політики, для забезпечення та сприяння участі громадян України, інституцій громадянського суспільства у реалізації їх права на участь в управлінні державними справами в різних сферах суспільного життя [10, с. 6–7].

У юридичній літературі виділяється дві моделі громадських дорадчих органів: громадські експертні ради та громадські ради. До складу громадських експертних рад входять висококваліфіковані експерти, фахівці, що працюють у неурядових структурах (*представники недержавних аналітичних центрів, юридичних, аудиторських та інших компаній, науковці*), завданням яких є підготовка для органу влади пропозицій в досить довершеному вигляді. У свою чергу до складу громадських рад входять громадські діячі, які є представниками інтересів певних груп громадян. Представницький характер ради потребує й іншої специфіки її роботи. Така рада може допомогти спрогнозувати реакцію

громадськості на певне державне рішення, виявити пріоритетні проблеми в тій сфері, в якій здійснює політику відповідальний орган державної влади [9, с. 71–77].

На сьогоднішній день правовий статус громадських рад визначається Постановою КМУ від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [4], згідно якої можна виділити такі функції громадських рад:

- представницька – забезпечення представництва інтересів громадськості у взаємовідносинах з інститутами публічної адміністрації з різних питань для прийняття ними ефективних і позитивних рішень;

- дорадча – підготовка та подання інститутам публічного адміністрування, при якому створено громадські ради, пропозицій щодо організації та проведення консультацій з громадськістю, а також щодо плану їх проведення;

- контрольна – проведення громадської експертизи та громадської антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, а також здійснення громадського контролю за корпусом пропозицій, дотриманням нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції;

- нормотворча – участь громадських рад у нормотворчому процесі шляхом внесення пропозицій інститутам публічного адміністрування щодо підготовки проектів нормативно-правових актів щодо формування та реалізації державної політики у відповідній сфері, удосконалення діяльності органу;

- безпекова – інформування органів інститутів публічного адміністрування про неправомірні дії, що порушують права громадян та їх об'єднань, для оперативного вирішення цих питань;

- організаційна – організація масових заходів для обговорення актуальних питань розвитку галузі чи проблеми.

Водночас, варто зауважити, що дія Постанови КМУ від 3 листопада 2010 р. № 996 не поширюється на створення громадських рад в системі судоустрою. Вона є швидше орієнтиром для розуміння правової природи та функцій цих дорадчих органів. Саме ж утворення громадських рад в системі правосуддя передбачена окремими профільними законами.

Так, для сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у підготовці рішень з питань призначення на посади суддів Вищого антикорупційного суду Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» передбачає утворення Громадської ради міжнародних експертів, яка є її допоміжним органом [2].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання передбачає утворення Громадська рада доброчесності [3].

Законопроект про внесення змін до Закону України № 12368-1 від 07.01.2025 «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо утворення та функціонування Київського міського окружного адміністративного суду та Київського міського апеляційного адміністративного суду» передбачає утворення Експертної ради, якій надаватиметься право безоплатного та повного доступу до відкритих державних реєстрів, досьє кандидатів на посаду судді Вищого адміністративного суду, а також суддівського досьє суддів, які беруть участь у відповідному конкурсі [4].

Таким чином, Громадська рада міжнародних експертів, Громадська рада доброчесності, Експертна рада є абсолютно новими інституціями в системі судоустрою України та спрямовані на демонстрацію максимальної фаховості, незалежності, об'єктивності під час здійснення конкурсного добору на посади суддів [11, с. 79–84]. Аналіз правового статусу Громадської ради міжнародних експертів, Громадської ради доброчесності, Експертної ради дає підстави для висновку, що вони є симбіозом двох типів громадських рад (симбіозом громадських експертних рад та громадських рад). Таке рішення законодавця обумовило як позитивні сторони, так і проблемні питання у їх діяльності [13, с. 84–86].

Громадські рада як тимчасові консультативно-дорадчі органи утворюються з метою сприяння участі громадськості у розробці та реалізації національної політики, є невід'ємною складовою демократичного суспільства, яка допомагає подолати утворену прогалину. Протягом тривалого часу між інститутами публічної влади та населенням, державою та громадянським суспільством існує прірва та непорозуміння. Сучасне державотворення в Україні базується на утвердженні демократичних засад, що

базуються на взаємодії трьох важливих складових – особи, суспільства та держави. Для цього в українському суспільстві та державі відбуваються складні процеси децентралізації публічної влади.

Налагодження взаємодії громадськості із інститутами публічного адміністрування є одним із ключових завдань, основою побудови прозорої системи публічного адміністрування. Завдяки залученню громадськості громадські ради можуть ефективніше впливати на суб'єктів публічного адміністрування, заручатися підтримкою, отримати додатковий експертний ресурс, обмінятися досвідом тощо.

Протягом останніх років в Україні відбувалось формування нормативно-правового поля у сфері взаємодії судової системи та інституцій громадянського суспільства (для прикладу, утворення Громадської рада міжнародних експертів, Громадської рада доброчесності, Експертної ради). Вважаємо, що передумовою побудови ефективної судової системи є: формування нормативно-правової бази для комунікації громадськості із судовою системою; розробка механізмів такої взаємодії.

Громадські ради в Україні відіграють важливу роль у підвищенні довіри індивідів та інститутів громадянського суспільства до судової влади. Ці інституції мають на меті забезпечити прозорість, підзвітність і підвищення ефективності судової системи через активну участь громадськості. Їхній вплив можна розглядати в кількох ключових аспектах:

- контроль за доброчесністю суддів (*громадські ради, зокрема Громадська рада міжнародних експертів, Громадська рада доброчесності, Експертна рада здійснюють/ здійснюватимуть контроль за доброчесністю суддів, перевіряючи їхню відповідність етичним стандартам. Це дозволяє знизити рівень корупції та забезпечити, щоб судді працювали в інтересах суспільства, а не окремих осіб чи груп*);

- прозорість та участь громадськості (*допомагають зробити роботу судової системи більш прозорою. Вони організовують публічні слухання, обговорення та моніторинг судових процесів, що дозволяє громадянам та засобам масової інформації отримувати більше інформації про судову діяльність і таким чином посилює довіру до цієї системи*);

- підвищення правової культури та обізнаності (*члени громадських рад активно сприяють правопросвітництву, роз'яснюючи громадянам їхні права та процеси в судовій системі. Це допомагає людям краще розуміти, як працює судова влада, що знижує страх і недовіру до правосуддя*);

- вплив на реформування судової системи (*громадські ради можуть мати вагомий вплив на ініціативи щодо реформування судової системи. Вони сприяють розробці законопроектів, що стосуються покращення функціонування судів, боротьби з корупцією та зміцнення незалежності суддів*);

- вплив на кадрові рішення (*наприклад, в Україні Громадська рада міжнародних експертів, Громадська рада доброчесності, Експертна рада бере участь / братимуть участь у відборі суддів, оцінюючи їхню відповідність критеріям етики та професіоналізму*);

- моніторинг і реагування на порушення прав людини (*громадські ради активно моніторять ситуацію в судах та реагують на порушення прав людини, що сприяє запобіганню зловживанням у судовій сфері та зміцнює довіру до правосуддя*);

- залучення міжнародних стандартів (*громадські ради можуть співпрацювати з міжнародними організаціями, що спеціалізуються на правозахисній діяльності, а також сприяти впровадженню міжнародних стандартів у судову систему України. Це посилює взаємодію з європейськими та іншими міжнародними інституціями, що в свою чергу підвищує довіру до судової системи*).

Варто визнати, що втрата довіри індивідів та інститутів громадянського суспільства до судової системи України є серйозною проблемою, яка має кілька аспектів:

- недовіра до суддів і судової системи (*відсутність прозорості, корупція та упередженість у судах часто призводять до недовіри з боку громадян. Люди можуть вважати судову систему нечесною або несправедливою, що підриває загальну віру в право і справедливість*);

- слабка участь громадськості (*у багатьох країнах громадські організації та активісти мають обмежені можливості впливати на правосуддя або змінювати його через державні інститути. Це може призводити до ізоляції системи правосуддя від реальних потреб та інтересів суспільства*);

- нерівний доступ до правосуддя (*існують соціальні, економічні та регіональні бар'єри, які ускладнюють доступ громадян до правосуддя. Це створює враження, що правосуддя є привілеєм для окремих груп, а не правом кожного*).

Переконані, що громадські ради в Україні (зокрема, але не виключно, Громадська рада міжнародних експертів, Громадська рада доброчесності, Експертна рада) є важливим інститутом для підвищення довіри до судової влади. Втім, для ефективності їхньої роботи важливо забезпечити належні умови для їхнього функціонування, такі як незалежність від політичного впливу та належне фінансування.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. *Holos Ukrainy vid 13.07.1996*. № 128. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (data zvernennia: 20.02.2025).
2. Zakon Ukrainy vid 7 chervnia 2018 roku № 2447-VIII «Pro Vyshchyi antykoruptsiynyi sud». *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 15.06.2018*. № 24. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (data zvernennia: 20.02.2025).
3. Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII «Pro sudoustrii i status suddiv». *Holos Ukrainy vid 16.07.2016* / № 132-133. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (data zvernennia: 20.02.2025).
4. Postanova KMU vid 3 lystopada 2010 r. № 996 «Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky». *Uriadovyi kurier vid 11.11.2010* № 211, / № 194 vid 24.10.2012. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text> (data zvernennia: 20.02.2025).
5. Projekt zakonu Zakonoproekt № 12368-1 vid 07.01.2025 pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv" ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo utvorennia ta funktsionuvannia Kyivskoho miskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu ta Kyivskoho miskoho apeliatsiinoho administratyvnoho sudu». Ofitsiynyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55553> (data zvernennia: 20.02.2025).
6. Bachynska, K. (2013). Hromadski rady yak forma hromadskoho kontroliu nad protsesom upravlinnia derzhavnoiu vlasnistiu. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia*. Vyp. 2. S. 33–36. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2013_2_12 (data zvernennia: 20.02.2025).
7. Berlach, A. I. (2024). Pravova pryroda Hromadskoi rady mizhnarodnykh ekspertiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriiia : Pravo. Vyp. 82(3). S. 153–157. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_82\(3\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_82(3)_27) (data zvernennia: 20.02.2025).
8. Vikhliaiev, M. Yu. (2013). Hromadski rady pry orhanakh vykonavchoi vldy Ukrainy ta rol hromadskykh obiednan u yikh diialnosti. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 36–43. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2013_2_8 (data zvernennia: 20.02.2025).
9. Zahurskyi, O. B. (2023). Problemni pytannia diialnosti hromadskoi rady dobrochesnosti v umovakh voiennoho stanu. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho*. Seriiia : Pravo. Vyp. 16. S. 71–77. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2023_16_11 (data zvernennia: 20.02.2025).
10. Krainii, P. I. (2022). Hromadski rady v Ukraini: administratyvno-pravove doslidzhennia. Monohrafiia. Odesa. Vydavnychyi dim «Helvetyka».
11. Krainii, P. I. (2021). Do pytannia pro administratyvno-pravovyi status Hromadskoi rady dobrochesnosti. *Suchasni vyklyky ta aktualni problemy sudovoi reformy v Ukraini: materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (29 zhovtnia 2021 r., Chernivtsi)*. Chernivtsi, S. 79–84.
12. Lizakovska, S. V. (2019). Hromadski rady yak instrument vplyvu hromadskosti na formuvannia ta realizatsiiu derzhavnoi polityky v Ukraini. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok*. № 3. S. 77–91. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/purr_2019_3_7 (data zvernennia: 20.02.2025).
13. Pavlenko, R. M. (2021). Problemni pytannia diialnosti hromadskoi rady dobrochesnosti. *Pravova pozytsiia*. № 3. S. 84–86. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2021_3_17 (data zvernennia: 20.02.2025).
14. Kovbas, I. (2023). PUBLIC COUNCILS AS A MEANS OF BRIDGING THE GAP BETWEEN CIVIL SOCIETY AND STATE POWER IN UKRAINE. *Top Journal of Public Policy and Administration*. Volume.1, Number 1; February. Retrieved from: <https://zapjournals.com/Journals/index.php/tjppa/index14131> (data zvernennia: 20.02.2025).

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Голос України від 13.07.1996*. № 128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 20.02.2025).
2. Закон України від 7 червня 2018 року № 2447-VIII «Про Вищий антикорупційний суд». *Відомості Верховної Ради України від 15.06.2018*. № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (дата звернення: 20.02.2025).
3. Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів». *Голос України від 16.07.2016* / № 132-133 /. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

4. Постанова КМУ від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». *Урядовий кур'єр* від 11.11.2010 № 211, / № 194 від 24.10.2012 /. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-p#Text> (дата звернення: 20.02.2025).
5. Проект закону Законопроект № 12368-1 від 07.01.2025 про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо утворення та функціонування Київського міського окружного адміністративного суду та Київського міського апеляційного адміністративного суду». *Офіційний сайт Верховної ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55553> (дата звернення: 20.02.2025).
6. Бачинська К. Громадські ради як форма громадського контролю над процесом управління державною власністю. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. Вип. 2. С. 33–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/arpyo_2013_2_12 (дата звернення: 20.02.2025).
7. Берлач А. І. Правова природа Громадської ради міжнародних експертів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2024. Вип. 82(3). С. 153–157. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pvuzhpr_2024_82\(3\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pvuzhpr_2024_82(3)_27) (дата звернення: 20.02.2025).
8. Віхляєв М. Ю. Громадські ради при органах виконавчої влади України та роль громадських об'єднань у їх діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 36–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_2_8 (дата звернення: 20.02.2025).
9. Загурський О. Б. Проблемні питання діяльності громадської ради доброчесності в умовах воєнного стану. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія : Право. 2023. Вип. 16. С. 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2023_16_11 (дата звернення: 20.02.2025).
10. Крайній П. І. Громадські ради в Україні: адміністративно-правове дослідження. Монографія. Одеса. Видавничий дім «Гельветика». 2022.
11. Крайній П. І. До питання про адміністративно-правовий статус Громадської ради доброчесності. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (29 жовтня 2021 р., Чернівці)*. Чернівці, 2021. С. 79–84.
12. Лізаковська С. В. Громадські ради як інструмент впливу громадськості на формування та реалізацію державної політики в Україні. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2019. № 3. С. 77–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/purr_2019_3_7 (дата звернення: 20.02.2025).
13. Павленко Р. М. Проблемні питання діяльності громадської ради доброчесності. *Правова позиція*. 2021. № 3. С. 84–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2021_3_17 (дата звернення: 20.02.2025).
14. Kovbas I. PUBLIC COUNCILS AS A MEANS OF BRIDGING THE GAP BETWEEN CIVIL SOCIETY AND STATE POWER IN UKRAINE. *Top Journal of Public Policy and Administration*. Volume. 1, Number 1; February. 2023 URL: <https://zapjournals.com/Journals/index.php/tjppa/index14131> (дата звернення: 20.02.2025).

ПРАВО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЦЬОГО ПРАВА

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.07>

ЛЮДМИЛА КОНДРАТ'ЄВА

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

Анотація. Статтю присвячено праву неповнолітньої особи на правничу допомогу, що закріплене безпосередньо в статті 59 Конституції України. На підставі аналізу нормативно-правових актів законодавства України автором акцентується увага на тому, що держава гарантує дотримання цього права, встановлює законодавчі процедури його реалізації, зокрема зобов'язує органи державного апарату, посадовців у встановлені законодавством строки реагувати на порушення цього права та вживати термінові заходи, що сприятимуть запобіганню порушенню прав неповнолітніх, особливо в сімейних правовідносинах. На думку авторки статті, необхідною умовою реалізації неповнолітньою особою своїх прав, свобод та інтересів у будь-яких правовідносинах є гарантування державою отримання професійної правничої допомоги адвоката, адже життєві ситуації, у яких може опинитися неповнолітній, потребують дотримання чинного законодавства, а його незнання може призвести до негативних наслідків. Відсутність спеціальних юридичних знань повинна бути компенсована професійною допомогою правника. У статті зазначається, що професійна правнича допомога адвоката в суді існує у вигляді судового (цивільного процесуального представництва). При цьому неповнолітня особа не позбавляється права особистої участі в процесі розгляду та вирішення справи щодо неї в суді. Разом із тим авторка статті розмежовує поняття «надання професійної правничої допомоги» та «представництво особи в суді», які не є тотожними, оскільки передбачають різний суб'єктний склад. Так, надавати професійну правничу допомогу згідно з чинним законодавством можуть адвокати, тоді як процесуальне представництво здійснюють законні представники, адвокати або будь-які інші особи, визначені законом у певних правовідносинах. Авторка поділяє думку науковців-фахівців із цивільного процесу про те, що право на правничу допомогу адвокатом слід розцінювати як процесуальне, а не матеріальне право. І як результат, робиться висновок про те, що реалізація права на правничу допомогу заснована на дотриманні принципів рівності всіх перед законом і судом та відсутності дискримінації за ознакою віку особи.

Ключові слова: неповнолітня особа, професійна правнича допомога, процесуальне представництво, адвокат, правник, представництво, адвокат дитини, суб'єкти надання безоплатної правничої допомоги, цивільний процес.

THE RIGHT OF A MINOR PERSON TO LEGAL ASSISTANCE AND EXERCISE OF THIS RIGHT

UDC 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.07>

LYUDMYLA KONDRATIEVA

Candidate of Juridical Sciences,

Associate Professor at the Department of Procedural Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

Abstract. The article is devoted to the right of a minor to legal aid, which is enshrined directly in Article 59 of the Constitution of Ukraine. Based on the analysis of regulatory legal acts of the legislation of Ukraine, the author emphasizes that the state guarantees compliance with this right, establishes legislative procedures for its implementation, in particular, obliges state apparatus bodies and officials to respond to violations of this right within the time limits established by law and take urgent measures that will help prevent violations of the rights of minors, especially in family legal relations. According to the author of the article, a necessary condition for a minor to exercise his rights, freedoms and interests in any legal relations is the state's

guarantee of obtaining professional legal aid from a lawyer, because life situations in which a minor may find himself require compliance with current legislation, and ignorance of it can lead to negative consequences. The lack of special legal knowledge should be compensated by the professional assistance of a lawyer. The article notes that professional legal assistance by a lawyer in court exists in the form of judicial (civil procedural representation). In this case, a minor is not deprived of the right to participate in the process of considering and resolving a case concerning him in court. At the same time, the author of the article distinguishes between the concepts of "providing professional legal assistance" and "representation of a person in court", which are not identical, since they imply a different subject composition. Thus, according to the current legislation, lawyers can provide professional legal assistance, while procedural representation is carried out by legal representatives, attorneys or any other persons defined by law in certain legal relations. The author shares the opinion of scholars-specialists in civil procedure that the right to legal assistance by a lawyer should be regarded as a procedural, not a substantive right. As a result, the conclusion is made that the implementation of the right to legal assistance is based on compliance with the principles of equality of all before the law and the court and the absence of discrimination on the basis of a person's age.

Key words: minor, professional legal aid, procedural representation. Lawyer, lawyer, representation, child's lawyer, entities providing free legal aid, civil process.

У сучасному суспільстві, де стрімко розвиваються новітні технології та постійно змінюються соціальні норми, питання захисту прав та інтересів неповнолітніх осіб стає особливо гострим. На жаль, останніми роками, і це пов'язано не тільки з війною в Україні, спостерігається зростання кількості випадків порушення прав дітей, зокрема в сімейних правовідносинах, що призводить до необхідності судового захисту прав дитини. Справи, що стосуються прав та інтересів неповнолітніх, часто мають складну юридичну природу. Самостійно розібратися в них і захистити свої права дитині буває практично неможливо. Складні життєві ситуації стають для дітей джерелом сильного психологічного тиску. Їм складно впоратись з емоціями, сконцентруватися на вирішенні проблеми та правильно вибудувати лінію захисту. Ось чому на допомогу дитині повинен прийти кваліфікований юрист, який спеціалізується на справах за участі неповнолітніх, володіє необхідними знаннями й досвідом в галузі юриспруденції та може надати правничу допомогу. Правнича допомога, що надається особі професійним правником, є різноплановою, різниться за своїм змістом, межами наданих послуг, формою надання послуг, їх оплатністю. Така допомога може передбачати юридичні консультації, підготовку процесуальних документів, роз'яснення позиції як вітчизняного, так і міжнародного законодавства, судову практику з означених проблем і безпосереднє здійснення представництва не тільки в судах, а також у будь-яких адміністративних органах. Тому правильним буде вважати, що закріплене Конституцією України право на правничу допомогу – це обов'язок держави перед особою, а в разі потреби перед неповнолітньою особою, надати можливість отримати професійну підтримку з боку адвоката в необхідній формі й обсягах, обумовлених життєвою ситуацією, що склалась.

Питанням права неповнолітніх на правничу допомогу, зокрема її надання професійними представниками, а саме адвокатами, в цивільному судочинстві не приділялося належної уваги в наукових працях українських вчених, дослідженню підлягали тільки певні питання, пов'язані з представництвом неповнолітніх у судах, що підіймалися вченими-процесуалістами, зокрема С. С. Бичковою, А. О. Булгаковим, Т. Б. Вільчик, К. В. Гусаровим, В. В. Кломаровим, О. Ю. Русиним, В. О. Святоцькою, О. Г. Юшкевич та іншими. Окремі питання захисту прав неповнолітніх осіб адвокатом були предметом дослідження М. Буремського, Н. Навроцької, Т. Симоненко. Значний внесок у дослідження поняття «адвокат дитини» здійснили вітчизняні адвокати Г. Гаро, Т. Гнатюк, Л. Гретченко, Д. Незвіський, П. Пархоменко, С. Савицька.

Мета статті полягає в дослідженні права неповнолітньої особи на правничу допомогу, що надається професійним представником – адвокатом. Відповідно до мети дослідження потребують вирішення такі **завдання**: аналіз чинного законодавства у сфері надання правничої допомоги, зокрема, неповнолітнім особам; особливості надання такої допомоги адвокатом, алгоритм такої допомоги відповідно до віку особи; думки науковців щодо етичних і психологічних аспектів правничої допомоги.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. (ETS № 160) передбачає у найвищих інтересах дітей підтримку їхніх прав і надання дітям процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, за якого діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються [1].

Стаття 3 Конвенції про права дитини встановлює, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [2]. Згідно зі статтею 152 Сімейного кодексу України дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій [3]. Відповідно до частини 2 статті 3 Закону України «Про охорону дитинства» [4] держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правничої допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» [5], стаття 3 якого визначає право на безоплатну правову (правничу) допомогу як гарантовану Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також у певних випадках і безоплатну вторинну допомогу. Важливість дотримання принципу якнайкращих інтересів дитини підкреслюється і в Конвенції ООН про права дитини.

Одним із головних пріоритетів роботи структури щодо надання як первинної, так і вторинної безоплатної правничої допомоги в Україні є захист прав дітей, зокрема постраждалих від воєнних злочинів, забезпечення їх доступу до правових послуг, а також поширення правової інформації про їхні права та соціальні гарантії. Яскравим підтвердженням цієї тези є прийняття Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги» від 10 квітня 2023 року [6], який набув чинності 3 серпня 2023 року.

Надання правничої допомоги щодо захисту прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб під час розгляду та вирішення цивільної справи в суді реалізується у формі судового представництва (цивільного процесуального представництва), що не позбавляє особу права на особисту участь у судовому засіданні. Як свідчить судова практика, неповнолітні не проявляють такої ініціативи. Тому участь адвоката як представника в таких випадках пояснюється неможливістю особистої участі малолітнього / неповнолітнього в цивільному процесі (вік особи, страх перед дорослими), так і необхідністю отримати кваліфіковану професійну допомогу в скрутних життєвих ситуаціях. Як справедливо зазначають фахівці із цивільного процесуального права, цивільне (судове) представництво – це правовідносини, в силу яких одна особа (представник) виконує на підставі повноваження, яке видане йому законом, статутом, положенням чи договором, процесуальні дії в цивільному судочинстві в інтересах іншої особи (довірителя), які спрямовані на захист порушених, оспорюваних і невизнаних прав та інтересів іншої особи, державних чи суспільних інтересів, унаслідок чого у представника виникає комплекс процесуальних прав та обов'язків [7, с. 201–202].

Логічним є запитання, чи може неповнолітня особа, яка досягла 14 років і згідно із сімейним законодавством (ч. 1 ст. 18 СК) визнається суб'єктом сімейних правовідносин, а також наділяється цивільною процесуальною дієздатністю і може здійснювати цивільні процесуальні права в суді у справах, що виникають із відносин, у яких вона особисто бере участь (ч. 2 ст. 47 ЦПК), самостійно укласти угоду з адвокатом про надання юридичних послуг? У цьому контексті доцільним є посилання на статті 31, 32 ЦК України, що надають можливість неповнолітньому укладати угоди цивільно-правового характеру. У зв'язку із зазначеним вважаємо, що право на правничу допомогу адвокатом слід розцінювати як процесуальне, а не матеріальне право. Підтвердженням цьому є статті 15 ЦПК в цілому, а частина 2 статті 15 ЦПК, зокрема, констатує, що представництво в суді як вид правничої допомоги здійснюється суто адвокатом. Тому, на думку К. В. Гусарова та А. О. Булгакова [8, с. 178–189] нормативне регулювання правового статусу неповнолітньої особи в цивільному матеріальному та в цивільному процесуальному праві не є ідентичним щ огляду на різні предмети правового регулювання правовідносин у вказаних галузях права. Автори вважають, що користування неповнолітньою особою правничою допомогою адвоката в разі укладення договору про надання юридичних послуг для захисту своїх прав в суді не тягне за собою обов'язкового укладення з адвокатом письмової угоди щодо представництва в суді. Останнє не суперечить нормам статей 31, 32 ЦК, що регулюють зміст дієздатності неповнолітніх у цивільному матеріальному, а не в процесуальному праві. Наявність професійного представника у неповнолітньої особи не суперечить діям суду щодо залучення до процесу законного представника малолітньої / неповнолітньої особи.

Згідно із Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» усі діти визнаються суб'єктами права на безоплатну вторинну допомогу та мають право на всі види правових послуг, передбачених частиною 2 статті 13, а саме: захист, здійснення представництва інтересів в судах, державних органах та органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складання процесуальних документів. Звернення про надання одного з видів правових послуг в інтересах дітей подається їх законними представниками за місцем фактичного проживання дитини або її законних представників незалежно від реєстрації місця проживання. Слід також звернути увагу законних представників дитини на те, що вони можуть звернутись в інтересах дитини до вказаних центрів із будь-яких питань захисту їх прав, зокрема з питань, пов'язаних із позбавленням батьківства, стягненням аліментів, встановленням батьківства тощо.

Окремо слід зупинитися на порядку подання звернення про надання безоплатної вторинної допомоги дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Згідно із частиною 3 статті 18 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», звернення про надання БВПД, що стосуються дітей, подаються їх законними представниками, патронатними вихователями, а щодо питань, звернення з якими до суду дозволяється з 14 років, – особисто дітьми, які досягли 14 років, або їх законними представниками, патронатними вихователями за місцем фактичного проживання дитини або її законних представників, патронатних вихователів незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи. На практиці, на жаль, зустрічаються непоодинокі випадки, коли малолітня / неповнолітня дитина, яка перебуває в неординарних, непередбачуваних ситуаціях, потребує допомоги фахівця з питань права, оскільки рідні батьки, які є їхніми законними представниками, не хочуть обтяжувати себе зверненням до центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги або будь-яким іншим способом вирішити ситуацію, що склалась. Отже, застереження, що містяться в статті 18 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», що стосуються законних представників, патронатних вихователів, які окреслені як особи, що можуть звернутися до фахівців з права з метою одержання правових послуг для захисту прав малолітніх / неповнолітніх, може обмежити право останніх на отримання безоплатної вторинної допомоги в цивільному процесі. Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду в постанові у справі № 369/13467/20 [9] від 16 червня 2021 року надав роз'яснення, за яких умов адвокат має право представляти неповнолітню особу в суді без згоди батьків. Так, неповнолітня особа, яка досягла 14 років, може укласти договір з адвокатом з надання правових послуг лише за згодою своїх батьків або ж усиновлювачів чи піклувальників, при цьому ВС наголосив, що відсутність такої згоди не нівелює правових наслідків укладення договору та наділення адвоката повноваженнями на представництво, окрім випадків визнання такого договору недійсним у судовому порядку. Якщо представництво в суді здійснюється в інтересах особи, яка не досягла 14-річного віку, адвокат має підтвердити перед судом згоду батьків на укладення договору про надання правничої допомоги. Представляючи особу, яка досягла 14 років, адвокат повинен надати суду документи, що підтверджують повноваження представника (ордер, довіреність), без підтвердження згоди батьків на укладення договору з адвокатом. За таких умов суд не повинен вимагати в особи, яка досягла 14-річного віку, підтвердження повноважень адвоката на підставі укладеного договору про надання правничої допомоги.

На підтвердження своєї правової позиції Верховний Суд звернув увагу на положення статей 4, 5 Європейської конвенції про здійснення прав дітей [10], згідно з якими дитина має право особисто або через інших осіб, або через уповноважені органи заявити клопотання про надання їй представника, який представлятиме її інтереси під час розгляду справи в суді у випадках, якщо національне законодавство позбавляє осіб, на утриманні яких перебуває дитина, права бути її представниками в суді через наявність конфлікту інтересів між батьками та дитиною.

Повноваження адвоката як представника, відповідно до частини 4 статті 62 ЦПК, підтверджуються такими документами: довіреністю; ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [11]; дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, виданим відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Ордер, наданий суду адвокатом, що містить його підпис, є належним документом, що підтверджує повноваження на право представляти неповнолітню особу в суді. Не відповідає

чинному процесуальному законодавству вимога суду про обов'язковість подання для підтвердження в суді повноважень адвоката як представника особи одночасно з ордером договору про надання правничої допомоги. Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» ордер є самостійним документом, що підтверджує повноваження адвоката в суді. Разом із повноваженнями адвокат може бути притягнутий і до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді, а також за умисне невнесення адвокатом до ордеру відомостей щодо обмежень на вчинення певних процесуальних дій, зазначених договором про надання правничої допомоги (ст. 400-1 ККУ).

Етичні аспекти спілкування адвоката з неповнолітнім обумовлені статтею 37 Правил адвокатської етики [12], згідно з якою вік особи не може бути підставою, що виправдовує невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків стосовно цієї особи. Якщо у зв'язку з неповноліттям у дитини знижена можливість приймати виважені рішення, пов'язані зі змістом доручення, адвокат повинен намагатися підтримувати з ним нормальні стосунки, що відповідають вимогам Правил адвокатської етики. Оскільки батьки, усиновлювачі або піклувальники можуть доручати ведення справи в суді іншим особам, а саме адвокату, то останній у випадку, коли законний представник (опікун або піклувальник), який діє на шкоду законним інтересам неповнолітнього, повинен: відмовитися від прийняття (або продовження виконання) доручення, яке може зашкодити інтересам неповнолітнього, і повідомити орган опіки та піклування про дії опікуна щодо дитини. Орган опіки та піклування наділений державою правом замінити законного представника дитини (ч. 3 ст. 63 ЦПК) у випадках, коли останній не має права виступати представником дитини з підстав, що передбачені законом. Для цього орган опіки та піклування звертається до суду з відповідним клопотанням. Також суд може призначити або замінити законного представника за клопотанням малолітньої або неповнолітньої особи, якщо це відповідає її інтересам (ч. 4 ст. 63 ЦПК).

Згідно із частиною 2 статті 60 ЦПК представником у суді може бути не тільки адвокат чи законний представник дитини, а й особа, яка досягла 18 років і має повну цивільну дієздатність, якщо спори виникають із трудових правовідносин або ж йдеться про малозначні спори. Конституційний Суд України вважає, що встановлення на законодавчому рівні винятків щодо представництва в суді іншими, ніж адвокат, особами може бути обумовлене особливостями певної категорії справ, правовідносин чи статусу особи, права свободи чи інтереси якої підлягають захисту. Відповідне правове регулювання щодо представництва такої особи в суді має сприяти ефективному захисту прав, свобод чи інтересів фізичних та юридичних осіб (абзаци 7–10 підпункту 3.17 пункту 3 мотивувальної частини) [13]. Як зазначає автор, поняття «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді». Надання професійної правничої допомоги здійснюють адвокати, натомість представництво особи в суді може бути здійснене за вибором особи адвокатом, або іншою особою, або державним органом. Аналіз ч. 1 ст. 132-2 Конституції України у її системному зв'язку зі статтею 59 свідчить про встановлений Конституцією обов'язок держави, який полягає в гарантуванні участі адвоката в наданні професійної правничої допомоги особі з метою забезпечення її ефективного доступу до правосуддя за кошт держави у випадках, передбачених законом (абзаци 1, 2 підпункту 2.2.1 пункту 2.2 мотивувальної частини висновку) [13].

Дуже популярним сьогодні є виокремлення серед адвокатів таких фахівців, які спеціалізуються на справах за участю неповнолітніх з метою надання останнім правничої допомоги в суді. Для означення таких осіб застосовується термін «адвокат дитини». Адвокат дитини надає правову допомогу дітям у звичайних і прийомних сім'ях із питань сімейного права, дітям, які перебувають у конфлікті та контакті із законом, проходять через будь-яку судову систему. Він надає необхідні консультації дорослим, щоб забезпечити високу якість життя дитини та задовольнити найкращі її інтереси. Найголовнішою людиною для адвоката дитини є сама дитина. Філософія адвоката дитини полягає в тому, щоб гарантувати, що батьки, опікуни будь-якої дитини отримують належні інструменти, необхідні для виховання цієї дитини, гарантуючи їй задовільне життя [14].

Право на безоплатну правову допомогу є ключовим у системі реалізації конституційних прав особи, зокрема неповнолітньої. Одним з основних пріоритетів роботи системи надання безоплатної правової допомоги в Україні є захист прав дітей, зокрема постраждалих від воєнних злочинів, забезпечення їх доступу до правових послуг, а також поширення правової інформації про їхні права та соціальні

гарантії. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» значно звузив коло представників, які можуть залучатися до надання безоплатної правничої допомоги. Такий підхід вважаємо виправданим, оскільки жоден з органів та осіб, які надають юридичну допомогу, не може замінити професійного адвоката. Діяльність адвоката має універсальний характер і ґрунтується на принципах верховенства права, гуманізму, демократизму та конфіденційності. Реалізація права на правничу допомогу заснована на дотриманні принципів рівності всіх перед законом і судом і відсутності дискримінації за віковою ознакою.

REFERENCES

1. European Convention on the Exercise of Children's Rights (ETS No. 160). Strasbourg, 25/01/1996, entry into force 01/07/2000. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/160>.
2. Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entered into force on 2 September 1990, in accordance with article 49. Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.
3. Family Code of Ukraine dated January 10, 2002. No. 2947-III. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
4. On the protection of childhood: Law of Ukraine dated 04/26/2001 No. 2402-III. Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
5. On free legal aid (title in the edition of the Law of Ukraine dated 04/10/2023 under No. 3022-IX). Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/t113460?ed=2023_04_10.
6. On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the simplification of access to free legal aid: Law of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR), 2023, No. 65, Article 225. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3022-20#Text>.
7. Civil process of Ukraine: academic course: textbook / edited by WITH. I. Fursy. Kyiv: Publisher of Furs S. Ya.: KNT, 2009. 848 p.
8. Husarov, K.V., Bulgakov, A.O. (2023). Minors as possible parties to an agreement on the provision of legal services. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Vol. 30. No. 1. P. 178–189.
9. Resolution of the SC/CCS dated 16.06.21 in case No. 369/13467/20. Supreme Court. Cassation Civil Court. Retrieved from: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98267310>.
10. European Convention on the Implementation of Children's Rights dated August 3, 2006, basis – 69-V. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.
11. On advocacy and advocacy: Law of Ukraine dated 07.05.2012 No. 5076-VI. DB "For the Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
12. Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 18.03.2004. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2004. No. 40-42. Article 492.
13. Association of Bar Associations of Ukraine: Rules of Bar Ethics dated February 15, 2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#T>.
14. Yushkevich, O.G. (2023). A child's lawyer in Ukraine. *Law and security*. No. 1 (88). WITH. 66–76. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.06>.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. European Convention on the Exercise of Children's Rights (ETS No. 160). Strasbourg, 25/01/1996, entry into force 01/07/2000. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/160>.
2. Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entered into force on 2 September 1990, in accordance with article 49. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
5. Про безоплатну правничу допомогу (назва в редакції Закону України від 10.04.2023 № 3022-IX). URL: https://ips.ligazakon.net/document/t113460?ed=2023_04_10.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги : Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 65, ст. 225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3022-20#Text>.
7. Цивільний процес України: академічний курс : підручник / за ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я. КНТ, 2009. 848 с.
8. Гусаров К. В., Булгаков А. О. Неповнолітні особи як можливі сторони договору про надання юридичних послуг. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 178–189.

9. Верховний Суд. Касаційний цивільний суд : постанова ВС/КЦС від 16.06.2021 у справі № 369/13467/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98267310>.
10. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 03.08.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
12. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–42. Ст. 492.
13. З'їзд адвокатів України : Правила адвокатської етики від 15.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.
14. Юшкевич О. Г. Адвокат дитини в Україні. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 66–76. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.06>.

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.08>

ОЛЕГ ПРОСКУРНЯК

аспірант кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0009-0001-6554-2252

Анотація. Цифрова трансформація торкнулася судової системи України, зокрема й адміністративного судочинства. Останнім часом адміністративні суди активно використовують різноманітні інформаційно-комунікаційні технології, як-от підсистема «Електронний суд», офіційний вебпортал «Судова влада України», Єдиний державний реєстр судових рішень, модуль «Автоматизований розподіл», підсистема відеоконференцзв'язку й інші. Ці нові інструменти дають змогу автоматизувати багато процесів судочинства, включно з документообігом, розподілом справ, обміном документами та фіксацією судових процесів тощо.

Цю статтю присвячено цифровій трансформації адміністративних судів. У ній розглядаються основні напрями диджиталізації адміністративних судів, їхні переваги та виклики, а також аналізується розгляд справ поза межами приміщення суду за допомогою відеоконференцзв'язку.

Впровадження цифрового адміністративного судочинства є важливим кроком у розвитку судової системи в Україні. Завдання впровадити цифрові технології в судову систему України складне та тривале.

При цьому цифрова трансформація не лише сприяє зниженню витрат часу та ресурсів, а й підвищує якість правосуддя та забезпечує ефективніший захист прав громадян. Проте успішне впровадження цифрових технологій у судову систему потребує не лише технічних змін, але й підвищення кваліфікації суддів і працівників судів, адаптації законодавства та забезпечення безпеки електронних систем і даних.

Ця стаття розглядає основні аспекти цифрової трансформації адміністративного судочинства України та її вплив на судову систему та громадян.

Цифрова трансформація адміністративного суду має ряд переваг, зокрема: підвищення ефективності адміністративного судочинства; економія часу та коштів; покращення доступності адміністративного правосуддя; підвищення якості адміністративного судочинства.

Ключові слова: цифрова трансформація, адміністративне судочинство, електронний суд, електронне управління, електронний документообіг.

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ADMINISTRATIVE COURT

UDC 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.08>

OLEG PROSKYRNIAK

Postgraduate Student

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0009-0001-6554-2252

Abstract. Digital transformation has affected the judicial system of Ukraine, in particular administrative justice. Recently, administrative courts have been actively using various information and communication technologies, such as the “Electronic Court” subsystem, the official web portal “Judicial Authority of Ukraine”, the Unified State Register of Court Decisions, the “Automated Distribution” module, the videoconferencing subsystem, and others. These new tools allow you to automate many judicial processes, including document flow, case distribution, document exchange, and recording of court proceedings.

This article is dedicated to the digital transformation of administrative courts. It examines the main directions of digitization of administrative courts, their advantages and challenges, and also analyzes the consideration of cases outside the courtroom through video conferencing.

The implementation of digital administrative justice is a significant step in the development of the judicial system in Ukraine. However, the task of integrating digital technologies into the Ukrainian judicial system is complex and time-consuming.

Moreover, digital transformation not only contributes to reducing time and resource costs but also enhances the quality of justice and ensures a more effective protection of citizens' rights. However, the successful implementation of digital technologies in the judicial system requires not only technical changes but also the enhancement of judges' and court staff's qualifications, adaptation of legislation, and ensuring the security of electronic systems and data.

This article explores the key aspects of the digital transformation of administrative justice in Ukraine and its impact on the judicial system and citizens.

The digital transformation of the administrative court has a number of advantages, including increasing the efficiency of administrative justice; saving time and money; improving the accessibility of administrative justice; and improving the quality of administrative justice.

Key words: digital transformation, administrative justice, e-court, e-governance, electronic document management.

Постановка проблеми. Цифрові технології стають невід'ємною частиною сучасного суспільства. Вони роблять наше життя зручнішим, ефективнішим і доступнішим. Цифрова трансформація не оминула й судову систему. В Україні вже розпочато процес упровадження цифрових технологій у судочинство, зокрема адміністративне, яке є важливою складовою судової системи, що дає змогу покращити захист та інтересів фізичних осіб, їх прав, свобод, а також захист інтересів юридичних осіб, їх прав від порушень суб'єктів владних повноважень.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну та пандемія COVID-19 призвели до ряду викликів у сфері адміністративного правосуддя, як-от: складність і тривалість адміністративного судочинства; збільшення кількості адміністративних спорів; обмежена доступність адміністративного правосуддя для громадян та юридичних осіб тощо.

Цифрова трансформація може допомогти подолати зазначені виклики. Впровадження інформаційних технологій в адміністративне судочинство може зробити його більш ефективним, доступним і справедливим.

Метою статті є дослідження основних напрямів і переваг цифрової трансформації адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Усі сфери життя суспільства отримують нові можливості завдяки цифровій трансформації. За допомогою цифрових технологій можна фактично відмовитися від паперового ведення документів, здійснювати переговори та ділові зустрічі в режимі онлайн, навіть перебуваючи в різних куточках світу. Судова система України також зіткнулася із цими змінами. З початком роботи Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної систем (далі – ЄСІТС) забезпечувалася можливість дистанційно проводити судові засідання та подавати процесуальні документи.

Цифрові платформи регулюють розвиток державних і правових інститутів. Оскільки за допомогою судової влади здійснюється прояв державної, обґрунтування феномену цифрових технологій та їх ефектів набуває для судової влади вагомого значення, оскільки в майбутньому вони будуть одним з основних факторів ефективної роботи органів судової влади. Цифрова платформа в судочинстві є засобом реалізації функцій суду в цифровому середовищі. Розуміння судової технологічної платформи охоплює функціональні, організаційні та технологічні аспекти. Як складова організаційної структури судової системи цифрова платформа розуміється як певна просторова територія, що охоплює суб'єктів судочинства під час здійснення правосуддя онлайн. Зазначене розширює зміст права юридичних та фізичних осіб на судовий захист у спосіб віддаленої участі під час розгляду судом справи. Судова цифрова платформа в технологічному аспекті вважається сукупністю інформаційних технологій та електронних сервісів, що розуміється як певна цифрова інфраструктура суду. Судова цифрова платформа у функціональному аспекті – це своєрідний алгоритм взаємодії учасників судочинства та суду [1, с. 37–41].

Новітні технології – це насамперед оптимізація та нові можливості процесу, проте, безсумнівно, реалізація ідеї електронного судочинства повинна здійснюватися разом зі створенням матеріальної та правової бази захисту електронної інформації, адже від цього залежить безпека учасників

адміністративних процесуальних правовідносин, а також справедливість, законність і рівність, неупередженість судового процесу та рішень [2, с. 80].

У статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України зазначено, що завданням адміністративного судочинства є своєчасне, справедливе, неупереджене вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин щодо ефективного захисту інтересів фізичних осіб, їх прав і свобод, а також прав та інтересів юридичних осіб від порушень суб'єктів владних повноважень.

Таке завдання адміністративного судочинства реалізується в тому числі й шляхом цифрової трансформації, яка регламентована такими основними нормативними актами: Конституцією України, Законами України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про доступ до судових рішень», «Про електронні комунікації», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», Указами Президента України «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг», «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки», рішенням Вищої ради правосуддя «Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», наказом ДСА України «Про затвердження галузевої Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи на 2022–2024 роки» тощо.

4 вересня 2021 року в газеті «Голос України» опубліковано оголошення про створення та забезпечення функціонування трьох підсистем (модулів) ЄСІТС [3], зі змісту якого вбачається, що Вища рада правосуддя повідомляє, що відповідно до пункту 2 § 2 розділу 4 Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» окремі підсистеми (модулі) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи розпочали функціонувати.

Враховуючи викладене, з початком функціонування підсистем «Електронний кабінет», «Електронний суд», підсистеми відеоконференцв'язку, як складових цифрової трансформації адміністративного суду, можна констатувати підвищення ефективності та прозорості судочинства, забезпечення доступу до правосуддя кожної особи.

Державна судова адміністрація України розробила концепцію щодо інформатизації місцевих судів на 2022–2024 роки, що визначає такі принципи, які будуть впроваджуватися в рамках цифровізації судочинства [4]: 1) обґрунтованість – це обов'язковий технічний аналіз підсистем (модулів) і пов'язаних процесів у судах, який передуватиме проектуванню та розробці технічного завдання на створення певної підсистеми (модуля); 2) спадковість – це використання наявних технічних рішень (модулів, готових підсистем, фрагментів програмного забезпечення, обладнання, інфраструктури, документації) та досвіду їх розробки й реалізації з врахуванням результатів технічного аналізу задля недопущення дублювання, а також безпідставної заміни працездатних модулів і недоцільного витрачання бюджетних коштів; 3) зворотний зв'язок – це застосування ще під час проектування модулів напрацьованої інформації (пропозицій користувачів та адміністраторів, відгуків, скарг, виявлених проблем у функціонуванні наявних модулів), що забезпечить досягнення максимальної відповідності функцій, будови та налаштувань інтерфейсів ЄСІТС сучасним потребам користувачів; 4) пріоритетне застосування «хмарної» сервіс-орієнтованої архітектури – це надання користувачам доступу до програмного забезпечення в контексті онлайн-сервісу з віддаленим зберіганням даних та їх обробкою; 5) дотримання принципів зменшення обсягу інформації, що вноситься користувачем, а також забезпечення одноразового внесення інформації та багаторазового її використання; 6) Good Data Governance – урахування принципів управління даними під час подальшого впровадження й розвитку ЄСІТС; 7) уніфікація програмного забезпечення передбачає, що воно здійснюватиметься таким чином, щоб у структурі програм подібного призначення щонайбільше застосовувалися заздалегідь враховані функціональні модулі; 8) гнучкість і масштабованість програмного забезпечення передбачає, що буде передбачена можливість додавання нових алгоритмів різних рівнів ЄСІТС; 9) переважання підходів до проектування й подальшої розробки програмного забезпечення, що передбачають використання відкритого коду; 10) контрольованість передбачає перевірку окремих модулів, а також програмного забезпечення на відповідність їх

функціональному призначенню, забезпечення роботи засобів захисту інформації та унеможливлення стороннього втручання в роботу систем; 11) прозорість власності передбачає, що майнові права інтелектуальної власності на створені модулі та на ЄСІТС загалом належатимуть державі; 12) навчання й інформування користувачів ЄСІТС з метою підвищення їх обізнаності з можливостями та функціями системи, інформування громадськості щодо переваг інструментів електронного правосуддя.

Указані принципи спрямовані на досягнення ряду переваг, зокрема економії часу та коштів. Упровадження електронних документів та електронного документообігу дає змогу скоротити витрати часу та коштів на підготовку й подання документів до суду; покращення доступності адміністративного правосуддя. Електронізація адміністративного судочинства надає громадянам та юридичним особам можливість брати участь у судовому процесі без потреби в особистому відвідуванні суду; забезпечує підвищення ефективності адміністративного судочинства; впровадження автоматизованих систем судочинства дає змогу автоматизувати окремі процедури адміністративного судочинства, що сприяє їхньому прискоренню та спрощенню; покращення якості адміністративного правосуддя. Упровадження дистанційного судочинства дає можливість суддям отримувати доступ до більшої кількості інформації про справу, що сприяє прийняттю більш об'єктивних рішень.

Варто зазначити, що ЄСІТС спрямована на забезпечення ведення електронного діловодства, зокрема й на рух електронних документів у межах певних установ та органів і між ними, реєстрацію вихідних і вхідних документів, а також етапів їх розгляду; зберігання судових справ і процесуальних документів, іншої інформації в єдиній базі даних та електронному архіві; захищене зберігання, автоматизовану статистичну й аналітичну обробку інформації; обмін інформацією та документами (їх отримання та надсилання, спільна робота з ними) в електронній формі насамперед між судами, а також іншими установами й органами в системі правосуддя та всіма учасниками судового процесу; проведення відеоконференції; автоматизацію роботи судів, установ та органів системи правосуддя, зокрема аналітичних показників діяльності суду; автоматизацію статистичного, бухгалтерського, кадрового обліку, формування статистичної, фінансової та управлінської звітності; автоматизацію виконання та планування бюджетів; формування й наступне ведення суддівського дос'є, а також кандидата на посаду судді в електронній формі; віддалений доступ до інформації, що в ЄСІТС зберігається; визначення судді-доповідача для розгляду справи в порядку, визначеному процесуальним законом; обрання присяжних для розгляду справи із числа списку присяжних; відбір кандидатури арбітражного керуючого в судових справах про банкрутство; розподіл справ у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Вищій раді правосуддя та їх органах; відео- та звукозапис судових засідань, а також засідань Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України їх органів, та транслявання; ведення Єдиного державного реєстру судових рішень [5, с. 96], Єдиного державного реєстру виконавчих документів; забезпечення функціонування вебпорталу судової влади України, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя; запровадження єдиного контакт-центру для управління запитами та зверненнями; автоматизована взаємодія ЄСІТС з іншими інформаційно-телекомунікаційними системами установ та органів у системі правосуддя, правопорядку, Міністерства юстиції України, Національної асоціації адвокатів України, інших органів та установ; забезпечення можливості учасникам справи брати участь у розгляді справи в режимі відеоконференції тощо [6].

На сьогодні досить прогресивним досягненням у сфері цифровізації є нормативні положення щодо можливості брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції.

М. І. Смокович зазначає, що окремі кроки в цьому напрямі вже зроблено. На жаль, саме пандемія стала «поштовхом» для швидкого розвитку на цьому шляху, адже парламент, прийнявши «антикоронавірусний» закон, надав сторонам більше процесуальних можливостей брати участь у судових засіданнях дистанційно. Раніше така можливість також була передбачена, але учасник справи мав з'являтися до найближчої установи суду, де ідентифікували його та забезпечували подальшу віддалену участь у розгляді справи, що відбувся в іншому суді. Зараз таку процедуру спростили. І за допомогою програм відеоконференцз'язку сторони отримали більшу кількість можливостей на проведення дистанційних судових засідань, а суди – інструментів для здійснення ідентифікації сторін [7, с. 46].

Так, відповідно до ст. 195 КАС України, учасник справи, а також його представник має право взяти участь у судовому розгляді справи в режимі відеоконференції, зокрема поза межами приміщення суду й у приміщенні іншого суду, якщо в суді наявна відповідна технічна можливість, про яку суд вказує

в ухвалі про відкриття провадження, окрім випадків, якщо явка такого учасника справи в судове засідання є обов'язковою. Учасник справи та його представник може подати заяву про участь у розгляді справи в режимі відеоконференції поза приміщенням суду або в межах іншого суду не пізніше ніж за 5 днів до початку судового засідання. Копія такої заяви має бути надіслана іншим учасникам справи.

Цифрова трансформація в судах України через запровадження ЄСІТС здійснюється в суттєвому вдосконаленні судової гілки влади шляхом забезпечення її відкритості, доступності та прозорості. Завдяки зазначеній системі судова вертикаль матиме змогу швидше й ефективніше реагувати на певні інформаційні виклики суспільства, а також здійснювати результативне вирішення справ, зменшувати помилки й уникати корупційних викликів. Система ЄСІТС забезпечує можливість в режимі онлайн отримати інформацію щодо розгляду судової справи, що сприяє оперативному забезпеченню прав громадян на доступність до суду та гарантує право на захист у судовому процесі. Варто зазначити, що ЄСІТС надає судам можливість ефективніше виконувати свої функції та суттєво зменшує час, що витрачається на певні процедури. Саме тому ЄСІТС є вагомим цифровим інструментом щодо модернізації і вдосконалення публічності та прозорості судової системи України, а також забезпечення прав людини й боротьби з корупцією [8, с. 675].

Досліджуючи особливості розгляду адміністративних справ у процесі спрощеного провадження, О. В. Присяжнюк акцентує увагу в тому числі й на цифровізації, зазначає, що існують такі особливості спрощеного провадження, які виражаються у скорочених термінах розгляду судової справи та прийняття в ній рішення, забезпеченні можливості подати клопотання щодо розгляду справи у спрощеному провадженні, виборі присутності в судовому засіданні в режимі відеоконференції з використанням власних засобів відеозв'язку й інших інформаційних технологій, розвантаженні судів та сприянні можливості розподілу судом часу для розгляду справи, що вважається актуальним з огляду на наявні проблеми щодо оголошення повітряних тривог, екстрених чи аварійних відключень електроенергії і т. ін., зменшенні фінансових витрат на розгляд судової справи тощо [9, с. 516].

Ю. І. Тюрєя слушно зазначає, що майбутнє правосуддя за автоматизацією судових процесів і технологіями. Штучний інтелект наділений величезним потенціалом, що дає змогу оперативно забезпечити процес обробки даних, розвантажити роботу суддів, що сприятиме ефективності. Однак у разі використання штучного інтелекту дуже цінним і важливим є дотримання фундаментальних принципів, людських цінностей, зокрема, це верховенство права, неупередженість, недискримінація, справедливість, безпека та ін. [10, с. 71].

Висновки. Цифрова трансформація адміністративного судочинства в Україні є важливим напрямом розвитку судової системи. Упровадження цифрових технологій у судову систему України є необхідним, нагальним, складним і тривалим процесом.

Цифрова трансформація адміністративного суду має ряд переваг, зокрема: підвищення ефективності адміністративного судочинства; економія часу та коштів; покращення стану доступності адміністративного правосуддя; якості адміністративного судочинства тощо.

REFERENCES

1. Kovaliv, M.V., Sydor, M.Ya. (2024). Realizatsiia administrativnoho sudochynstva na osnovi tsyfrovoy platformy. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. P. 36–41.
2. Smokovych, M.I. (2020). Administrativna yustytisiia ta elektronne sudochynstvo v Ukraini. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Issue 4 (33). P. 77–81.
3. Oholoshennia pro stvorennia ta zabezpechennia funktsionuvannia trokh pidsystem (moduliv). Retrieved from: YeSITS <https://court.gov.ua/press/news/1173657>.
4. Kontseptsiia Prohramy informatyzatsii mistsevykh ta apeliatyinykh sudiv i proiektu pobudovy Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy (IeSITS) na 2022–2024 roky: rishennia Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 01.01.2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001750-22#Text> (date of access: 22.01.2024).
5. Kolpakov, V.K., Hordieiev, V.V. (2011). *Nastilna knyha profesiinoho suddi pry rozghliadi administrativnykh sprav*. Naukovo-praktychnyi posibnyk dlia suddi. Kharkiv: Kharkiv yurydychnyi. 476 p.
6. Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem (moduliv) Yedynoi sudovoi informatiino-telekomunikatsiinoi systemy, zatverdzhene rishenniam Vyshchoi rady pravosuddia vid 17 serpnia 2021 roku № 1845/0/15-21. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>.

7. Smokovych, M.I. (2020). Elektronne sudochynstvo v Ukraini. Suchasni vyklyky ta aktualni problemy sudovoi reformy v Ukraini: materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Chernivtsi, 16 zhovtnia 2020 r.). Kyiv: Vyd-vo VAITE. P. 43–46.
8. Osiiskiy, Yu.O. (2024). Tsyfrova transformatsiia sudovykh posluh v Ukraini – zdobutky ta perspektyvy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4. P. 672–675.
9. Prysiazhniuk, O.V. (2023). Deaki osoblyvosti rozghliadu administratyvnykh sprav u khodi sproshchenoho provadzhennia v umovakh protsesu tsyfrovizatsii. *Pravo i suspilstvo*. № 6. P. 512–517.
10. Tiuria, Yu.I. (2022). Tsyfrova transformatsiia pravosudiv v Ukraini. Aktualni problemy ekonomiky, finansiv, obliku i prava v XXI stolitti: zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Uman, 8 lystopada 2022 r.). Uman: TsFEND. P. 70–71.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Ковалів М. В., Сидор М. Я. Реалізація адміністративного судочинства на основі цифрової платформи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 36–41.
2. Смокович М. І. Адміністративна юстиція та електронне судочинство в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 4 (33). С. 77–81.
3. Оголошення про створення та забезпечення функціонування трьох підсистем (модулів). URL: ЄСІТС <https://court.gov.ua/press/news/1173657>.
4. Концепція Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022–2024 роки : рішення Державної судової адміністрації України від 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001750-22#Text> (дата звернення: 22.01.2024).
5. Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Настільна книга професійного судді при розгляді адміністративних справ. Науково-практичний посібник для судді. Харків : Харків юридичний, 2011. 476 с.
6. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>.
7. Смокович М. І. Електронне судочинство в Україні. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.). Київ : Вид-во ВАІТЕ, 2020. С. 43–46.
8. Осійський Ю. О. Цифрова трансформація судових послуг в Україні – здобутки та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 672–675.
9. Присяжнюк О. В. Деякі особливості розгляду адміністративних справ у ході спрощеного провадження в умовах процесу цифровізації. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 512–517.
10. Тюря Ю. І. Цифрова трансформація правосуддя в Україні. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку і права в XXI столітті*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Умань, 8 листопада 2022 р.). Умань: ЦФЕНД, 2022. С. 70–71.

ІНКЛЮЗІЯ ЖЕРТВ ВІЙНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.09>

ВАЛЕРІЯ ШУЛЬГА

асистент кафедри публічного управління, адміністрування та права

Національного університету «Полтавська політехніка

імені Юрія Кондратюка», Україна

ORCID: 0009-0000-7239-2494

Анотація. Стаття досліджує питання інклюзії жертв війни у кримінальний процес в умовах воєнного стану в Україні. Автор аналізує відсутність чіткого нормативного визначення поняття «жертва війни» в національному законодавстві й наголошує на необхідності врахування широкого спектра осіб, які постраждали від воєнних дій. У статті розглядаються міжнародні та національні стандарти захисту прав жертв війни, а також можливості їх залучення до кримінального процесу через інклюзивні механізми. Особливу увагу приділено аспектам соціальної інтеграції жертв війни, доступності правових послуг та усуненню бар'єрів, що обмежують доступ до правосуддя. Зокрема, висвітлюються інструменти дистанційного правосуддя та безоплатної правової допомоги, які стають важливими в умовах війни. Стаття підкреслює значення інклюзивного підходу для відновлення справедливості та соціальної інтеграції постраждалих осіб у післявоєнному суспільстві.

Ключові слова: інклюзія жертв, кримінальний процес, воєнні злочини, права людини.

INCLUSION OF WAR VICTIMS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

UDC 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.09>

VALERIIA SHULHA

Assistant at the Department of Public Management, Administration and Law

National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic”, Ukraine

ORCID: 0009-0000-7239-2494

Abstract. The article examines the issue of inclusion of war victims in the criminal process under martial law in Ukraine. The author analyses the absence of a clear regulatory definition of the concept of ‘war victim’ in national legislation and emphasises the need to take into account a wide range of persons affected by hostilities. The article examines international and national standards for the protection of the rights of war victims, as well as the possibility of their involvement in criminal proceedings through inclusive mechanisms. Particular attention is paid to the aspects of social integration of war victims, access to legal services and removal of barriers that limit their access to justice. In particular, the article highlights the tools of remote justice and free legal aid, which become important in times of war.

Key words: inclusion of victims, criminal procedure, war crimes, human rights.

Постановка проблеми. Збройна агресія та військові конфлікти супроводжуються широким спектром злочинів проти цивільного населення, серед яких воєнні злочини, злочини проти людяності, зґвалтування, катування, незаконні затримання, примусове переміщення, вбивства та багато інших. Жертви таких злочинів перебувають в особливо вразливому становищі, оскільки їхні фізичні, психологічні, економічні та соціальні права систематично порушуються. Відновлення справедливості та забезпечення їхніх прав є ключовим елементом постконфліктного правосуддя та соціальної стабілізації.

Водночас у сучасній системі кримінального правосуддя України все ще існують значні прогалини, які не враховують специфічне становище жертв війни. Чинне законодавство та судова практика не повною мірою забезпечують їм доступ до правосуддя, захист їхніх прав та участь у кримінальному процесі.

Додатковим ускладненням є те, що жертви війни часто є переміщеними особами або проживають у зонах бойових дій, де правова система може частково або повністю не функціонувати. Такі обставини обмежують доступ до правових інструментів, процесуальних прав і державної підтримки. Крім того, задоволення потреб різних категорій постраждалих, як-от діти, жінки, люди похилого віку або представники етнічних меншин, потребує індивідуальних підходів, що враховують їхню особливу вразливість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика захисту прав жертв війни та їх участі в кримінальному процесі перебуває на перетині декількох наукових галузей, зокрема кримінального права, процесуального права, міжнародного гуманітарного права, а також соціології та психології. У наукових дослідженнях усе частіше звертають увагу на необхідність створення комплексних механізмів для врахування особливих потреб жертв збройних конфліктів.

На міжнародному рівні це питання розглядається через призму перехідного правосуддя, яке підкреслює роль потерпілих у процесі відновлення справедливості. У роботах J. Doak [1] та C. Hoyle [2] розглядається питання участі потерпілих у кримінальному провадженні, наголошується на необхідності їх залучення на всіх стадіях процесу. Водночас у дослідженнях Х. Ван дер Мерве та Л. Вінджамурі наголошується на важливості створення інституцій, які надають психологічну та соціальну підтримку жертвам війни [3].

Досвід Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) демонструє важливість спеціалізованих процедур для жертв збройних конфліктів. У дослідженнях Ф. Маогото [4] та П. Кларка [5] проаналізовано практику МКС щодо врахування голосу жертв у судових процесах, зокрема, шляхом створення окремих органів для представництва їхніх інтересів.

Вивчення захисту прав учасників кримінального процесу в Україні активно проводиться такими дослідниками, як І. Басиста, В. Ткаченко, О. Литвинова, А. Ковальчук, М. Кривонос, В. Топчий та іншими. У наукових працях акцентується увага на вдосконаленні процесуальних інструментів у специфічних умовах воєнного стану. Однак, попри значний науковий і практичний інтерес до проблематики захисту прав жертв війни, залишаються невирішеними важливі аспекти, як-от системний аналіз психологічних наслідків участі жертв у кримінальному процесі, забезпечення доступу до правосуддя для жертв на тимчасово окупованих територіях і внутрішньо переміщених осіб, а також розробка чітких рекомендацій щодо адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів у сфері захисту жертв збройних конфліктів. Ці прогалини потребують комплексного підходу до дослідження, що враховуватиме як правові, так і соціально-психологічні аспекти.

Мета статті полягає у дослідженні стану інклюзії жертв війни в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Жертви війни – це категорія осіб, яка, крім фізичних і психічних травм, часто стикається з юридичними та соціальними бар'єрами. Проте в Україні відсутність чіткого нормативного визначення поняття «жертва війни» є серйозною прогалиною в правовій системі, що ускладнює не лише правовий захист таких осіб, але й реалізацію їхніх прав у кримінальному процесі.

Так, у міжнародному праві під визначення поняття «жертви війни» підпадають цивільне населення на території, де йдуть воєнні дії; військовополонені (зокрема, повстанці й іноземні добровольці, але не терористи та найманці); поранені та хворі; потерпілі від катастроф на морі під час бойових дій; інтерновані та ін. Їхній правовий статус регламентовано створеними на основі досвіду Другої світової війни Женевськими конвенціями про захист жертв війни (підписані 12 серпня 1949 р., набрали чинності 21 жовтня 1950 р.), котрі були ратифіковані Україною ще в 1954 році [6].

У національному законодавстві використовується термін «жертви збройного конфлікту», під яким розуміють: поранених і хворих; осіб, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата); осіб, які зникли безвісти; загиблих (померлих); військовополонених або інших осіб, свобода яких обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом та цивільних осіб, які перебувають у районі воєнних дій та на окупованій території [7].

З метою дослідження ставлення населення до морально-правового визнання жертвами збройного конфлікту осіб, які співпрацювали з агресором, і готовності до співпраці із жителями тимчасово окупованих територій після їх деокупації було проведено всеукраїнське опитування в рамках проєкту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя». За результатами опитування, до осіб, які мають отримати статус «жертва війни», належать: постраждалі від бойових дій (100%); потерпілі від

воєнних злочинів (85,7%); близькі загиблих військовослужбовців (57,1%); внутрішньо переміщені особи (28,6%); жителі окупованих територій (21,4%); біженці й особи під тимчасовим захистом (14,3%) [8, с. 401].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що відсутність чіткого нормативного визначення поняття «жертва війни» в Україні створює серйозні перепони для забезпечення правового захисту та реалізації прав постраждалих осіб. У міжнародному та національному праві існують критерії для визначення цієї категорії, що охоплюють фізичні, матеріальні та інші форми шкоди, завданої війною. Результати всеукраїнського опитування свідчать про необхідність врахування широкого спектра постраждалих, не лише безпосередніх жертв бойових дій, а й осіб, які постраждали внаслідок воєнних злочинів, окупаційного режиму, внутрішнього переміщення та вимушеної міграції. Створення чітких механізмів правового захисту, компенсацій і підтримки є ключовим завданням для забезпечення справедливості та відновлення прав жертв війни.

Щодо інклюзивності жертв війни в кримінальному процесі слід почати з розуміння поняття «інклюзія». В Україні термін «інклюзія» тривалий час асоціювався суто з доступністю освітніх послуг для молоді з особливими освітніми потребами. Однак сучасний підхід до цього поняття трансформується, і тепер його значення поширюється на забезпечення права кожної людини на доступ до освіти, незалежно від її особливостей чи потреб.

На основі етимології слова Д. Палатна пропонує описати інклюзію як процес формування єдиного цілого шляхом об'єднання різних частин. Проаналізувавши соціальний, педагогічний і психологічний аспекти визначення цього поняття, авторка вважає, що цим єдиним цілим і є середовище, у якому інклюзія має бути реалізована. Таким чином, інклюзивне середовище – це оточення людини, яке забезпечує умови включення всіх осіб з урахуванням їхньої багатоманітності до сфер життєдіяльності суспільства шляхом усунення будь-яких бар'єрів [9, с. 22].

Зі свого боку, О. Дуфенюк пропонує визначення правової інклюзії як засади функціонування держави і напряму гуманітарної політики держави, в основі якої є ідея «суспільства для всіх» і яка передбачає вжиття заходів для забезпечення соціальної інтеграції в реалізації прав, свобод, законних інтересів, посиленні гарантій доступу до правових продуктів і послуг, доступу до професії в сфері права, а також для подолання соціальної ексклюзії осіб, які в конфлікті із законом [10, с. 296].

Крім того, авторка визначає, що правова інклюзія у кримінальному провадженні є різновидом загально-правової інклюзії і виявляється в таких аспектах:

- посилення соціальної інтеграції в рамках кримінального провадження;
- посилення доступності до юридичної професії, пов'язаної із виконанням кримінально-процесуальних функцій;
- подолання соціальної ексклюзії (відчуження, виключення) у сфері кримінального провадження [10, с. 296–298].

Таким чином, інклюзія жертв війни в кримінальному провадженні є важливим аспектом правового захисту осіб, які постраждали від воєнних дій. З огляду на наведене визначення інклюзії – це процес забезпечення участі всіх категорій осіб у кримінальному провадженні, у тому числі тих, хто зазнав фізичної, матеріальної чи психологічної шкоди під час війни. Це означає створення умов для доступу жертв війни до правосуддя, зокрема, шляхом забезпечення їхнього права на участь у судових засіданнях, надання належної правової допомоги та відшкодування завданої шкоди.

Беручи до уваги сучасні підходи до інклюзії, можна стверджувати, що її правова форма в кримінальному процесі охоплює два основні напрями. Перший – забезпечення соціальної інтеграції жертв війни, що передбачає їхню участь у судочинстві нарівні з іншими учасниками процесу. Другий – усунення бар'єрів, що обмежують доступ до правових послуг, особливо для тих, хто опинився в складних життєвих обставинах внаслідок війни. Такий підхід сприяє забезпеченню правосуддя, де кожна людина має право на належний захист своїх інтересів у кримінальному провадженні, незалежно від ступеня її віктимізації.

Інклюзивний підхід передбачає усунення бар'єрів у доступі до правосуддя для жертв війни, у тому числі його можна досягти шляхом надання безоплатної правової допомоги, використання технологій для дистанційної участі, забезпечення конфіденційності та безпеки під час судових процесів. Інклюзія також передбачає психологічну підтримку осіб, які пережили травму, адаптацію середовища для участі

осіб з інвалідністю в судових процесах і навчання персоналу системи правосуддя щодо особливостей роботи із жертвами війни. Визнання прав жертв війни, зокрема через репарації та компенсації, є важливим елементом відновлення справедливості та соціальної інтеграції таких осіб у постконфліктних суспільствах.

Слушно підтримати позицію В. Топчія, що кримінальне процесуальне законодавство має бути адаптованим до реалій сьогодення, враховуючи умови воєнного стану. Це означає, що воно повинно забезпечувати належну правову процедуру й ефективне правозастосування, враховуючи специфіку умов війни. Нормативна регламентація порядку здійснення кримінального провадження має бути побудована на ідеї балансу між приватними та публічними інтересами. Це стосується визначення мети провадження й інструментів, які використовуватимуться для досягнення цієї мети, а також обов'язків осіб, які здійснюють кримінальне провадження від імені держави. Важливо, щоб стандарти правозастосування були відповідними на всіх етапах та в усіх формах проваджень кримінального процесу. Це забезпечує здійснення справедливих, ефективних і прозорих кримінальних розслідувань, що є важливим аспектом у забезпеченні правопорядку та захисту прав людини, особливо в умовах дії воєнного стану в країні [11, с. 239].

Яскравим прикладом правової інклюзії жертв війни у залученість до кримінального провадження можна навести можливість відшкодування шкоди в кримінальному провадженні. Так, С. Яковлева зазначає, що притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини осіб рядового складу армії держави-агресора перебуває в юрисдикції національних судів. І механізм відшкодування шкоди в кримінальному процесі має низку переваг.

По-перше, він уже є і діє. Тобто, на відміну від міжнародних судів чи спеціальних комісій з відшкодування збитків, його не потрібно створювати з нуля.

По-друге, кримінальне законодавство є ефективним механізмом збору надійної доказової бази. Адже будь-який вибраний як ефективний механізм компенсації збитків, завданих агресією з боку Росії, потребуватиме доказів вчинення РФ та окремими її представниками протиправних діянь.

Сам факт реєстрації вчинення воєнного злочину, подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок цього злочину, вимагати її відшкодування. При цьому органи досудового розслідування збирають і фіксують докази не тільки щодо кримінальних правопорушень, але й щодо заподіяної шкоди [12].

Крім того, жертви війни часто не мають змоги брати участь у кримінальних справах через неможливість перебувати в місці судового розгляду або недостатність правових інструментів для їхнього захисту. Однак наразі створені механізми дистанційного правосуддя та процедури для забезпечення участі потерпілих без фізичної присутності в суді.

Так, низка норма Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) зазнали змін у зв'язку з активними військовими діями на території України, зокрема, ст. 232, 336, 615 КПК України та низка інших [13].

Ці зміни стали важливим кроком до забезпечення прав людини в умовах війни, зокрема в контексті доступу до правосуддя. Вони дають змогу мінімізувати вплив військових дій на здатність людей захищати свої права в суді та забезпечують справедливість, незважаючи на складні умови, у яких перебувають потерпілі. Дистанційне правосуддя стає важливим інструментом у боротьбі з наслідками війни, даючи можливість людям відновлювати справедливість, навіть коли вони не можуть бути присутніми в залі суду.

Висновки. Інклюзія жертв війни в кримінальному процесі є важливим аспектом забезпечення правового захисту осіб, які постраждали від воєнних дій. Враховуючи актуальні умови війни та специфіку воєнного стану в Україні, потрібно створити ефективні механізми для забезпечення участі жертв війни в кримінальних провадженнях. Інклюзивний підхід передбачає соціальну інтеграцію постраждалих, доступність правових послуг і подолання бар'єрів у доступі до правосуддя. Це стосується використання дистанційного правосуддя, надання безоплатної правової допомоги, а також забезпечення психологічної підтримки й адаптації середовища для осіб з інвалідністю. Врахування цих аспектів сприятиме не лише відновленню справедливості, а й реабілітації та соціальній інтеграції жертв війни в післяконфліктному суспільстві. Тому правова інклюзія є ключовим елементом для досягнення

ефективного правосуддя, яке відповідає вимогам сучасних викликів і забезпечує доступ жертв до всіх етапів кримінального процесу.

REFERENCES

1. Doak, J. (2008). *Victims' Rights, Human Rights and Criminal Justice: Reconceiving the Role of Third Parties*. Bloomsbury Publishing. Retrieved from: <https://surl.li/bcccph>.
2. Hoyle, C., & Ullrich, L. (2014). New Court, New Justice? *Journal of International Criminal Justice*, 12 (4), 681–703. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqu032>.
3. Van der Merwe, H., Baxter, V., & Chapman, A.R. (Eds.). (2009). *Assessing the Impact of Transitional Justice: Challenges for Empirical Research*. US Institute of Peace Press. 376 p.
4. Maogoto, F.W. (2004). *War Crimes and Realpolitik: International Justice from World War I to the 21st Century*. Lynne Rienner Publishers. 267 p.
5. Clark, P. (2010). *The Gacaca Courts, Post-Genocide Justice and Reconciliation in Rwanda: Justice without Lawyers*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511761584>.
6. Victims of war. (d. b.). *Encyclopedia of Modern Ukraine*. Retrieved from: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=19082.
7. On Approval of the Instruction on the Procedure for the Implementation of International Humanitarian Law in the Armed Forces of Ukraine, Order of the Ministry of Defense of Ukraine No. 164 (2022) (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
8. Kalinina, A.V. (2024). Victims of the military conflict in Ukraine : Normative and moral and ethical issues. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 8, 398–402. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/93>.
9. Palatna, D. (2019). Inclusive environment: Developing integrated definition. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social Work*, 5, 20–23. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2019/5-¼>.
10. Dufeniuk, O. (2023) *Balance in criminal proceedings: institutional, law enforcement, personal levels : monograph*. Lviv: Rastr-7. 508 p.
11. Topchiy, V.V. (2024). Features of the implementation and realization of criminal proceedings under martial law. *Irpın Law Journal*, 2 (15), 233–242. [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-233-242](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-233-242).
12. Yakovleva, S. (b. d.). Compensation for damage caused by war: possibilities of Ukrainian justice – Yurydychna Gazeta. Yurydychna Gazeta – online version. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zapodiyanoyi-viynoyu-mozhливosti-ukrayinskogo-pravosuddya.html>.
13. Criminal Procedure Code of Ukraine, Code of Ukraine No. 4651-VI (2024) (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Doak J. *Victims' Rights, Human Rights and Criminal Justice: Reconceiving the Role of Third Parties*. Bloomsbury Publishing. 2008. 135 p. URL: <https://surl.li/bcccph>.
2. Hoyle C., Ullrich L. New Court, New Justice? *Journal of International Criminal Justice*. 2014. Vol. 12, no. 4. P. 681–703. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqu032>.
3. Van der Merwe, H., Baxter, V., & Chapman, A.R. (Eds.). *Assessing the Impact of Transitional Justice: Challenges for Empirical Research*. US Institute of Peace Press. 2009. 376 p.
4. Maogoto F.W. *War Crimes and Realpolitik: International Justice from World War I to the 21st Century*. Lynne Rienner Publishers. 2004. 267 p.
5. Clark P. *The Gacaca Courts, Post-Genocide Justice and Reconciliation in Rwanda: Justice without Lawyers*. Cambridge University Press. 2010. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511761584>.
6. Жертьви війни – Енциклопедія Сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=19082.
7. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ М-ва оборони України від 23.03.2017 № 164 : станом на 31 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
8. Калініна А. Жертьви військового конфлікту в Україні: нормативні та морально-етичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 398–402. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/93>.
9. Палатна Д. Інклюзивне середовище: формування інтегрованого поняття. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Соціальна робота*. 2019. Вип. 1. С. 20–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkhucozrob_2019_1_6.
10. Дуфенюк О. М. Баланс у кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні : монографія. Львів : Растр-7, 2023. 508 с.
11. Топчий В. В. Особливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 2 (15). С. 233–242. [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-233-242](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-233-242).

12. Яковлева С. Відшкодування шкоди, заподіяної війною: можливості українського правосуддя – Юридична газета. Юридична газета – онлайн-версія. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduвання-shkodi-zapodiyanoyi-viynoyu-mozhlivosti-ukrayinskogo-pravosuddya.html>.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 26 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

METHODS OF COPYRIGHT PROTECTION

UDC 347.(77+78)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.10>

VALERII KORCHOVYI

Postgraduate Student at the Department of Theory of Law and Human Rights

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

v.korchovyi@chnu.edu.ua

ORCID: 0009-0001-3933-5380

Abstract. The article analyzes the methods of copyright protection. It has been established that the copyright protection system includes civil-law methods of copyright protection provided for by current legislation. It is noted that the methods of copyright protection are the means by which the termination of rights violations, the restoration of rights, and compensation for damages caused by such violations are carried out.

A classification of civil-law methods of copyright protection has been conducted, distinguishing between general methods, provided for by general norms of civil legislation, and special methods, established by the current copyright legislation of Ukraine. Jurisdictional and non-jurisdictional forms of copyright protection have been studied.

The classification of copyright protection methods has been conducted based on their functional purpose: preventive and prohibitive methods – aimed at preventing and terminating violations, as well as non-recognition of rights; restorative methods – focused on restoring the infringed right; compensatory methods – designed to provide additional compensation for damage caused by the infringement.

Technical means of copyright protection have been analyzed, with the primary ones identified as anti-copying systems, conditional access systems, cryptographic means (encoding, digital envelope, and digital signature), as well as postage stamp and electronic management systems.

Key words: protection of rights, copyright, jurisdictional copyright protection, non-jurisdictional copyright protection, methods of copyright protection, technical means of copyright protection, compensation for damages.

СПОСОБИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

УДК 347.(77+78)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-11.10>

ВАЛЕРІЙ КОРЧОВИЙ

аспірант кафедри теорії права та прав людини

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

v.korchovyi@chnu.edu.ua

ORCID: 0009-0001-3933-5380

Анотація. У статті проведено аналіз способів захисту авторського права. Встановлено, що система захисту авторських прав включає в себе передбачені чинним законодавством цивільно-правові способи захисту авторських прав. Зазначено, що способами захисту авторських прав є методи, за допомогою яких здійснюється припинення порушення прав, відновлення прав, а також компенсація завданої шкоди внаслідок такого порушення. Здійснено класифікацію цивільно-правових способів захисту авторського права залежно від нормативного закріплення на загальні, передбачені загальними нормами цивільного законодавства і спеціальні, передбачені чинним авторським законодавством України. Досліджено юрисдикційні та позаякюрисдикційні форми захисту авторських прав. Проведено класифікацію способів захисту авторських прав залежно від цільового спрямування на превентивно-припинні, тобто такі, що спрямовані на попередження та припинення порушення, невизнання права; відновлювальні – спрямовані на відновлення порушеного права; компенсаційні, спрямовані на додаткову компенсацію шкоди, завданої порушенням права. Проаналізовано технічні засоби захисту авторських прав, основними з яких названо систему антикопіювання, систему обумовленого доступу, криптографічні засоби (кодування, цифровий конверт та цифровий підпис), бандерольну та електронну системи управління.

Ключові слова: захист права, авторське право, юрисдикційний захист авторських прав, неюрисдикційний захист авторських прав, способи захисту авторських прав, технічні засоби захисту авторських прав, компенсація завданої шкоди.

Human intellectual activity is gaining increasing popularity and expanding into almost all areas of civil-law relations. The results of such activity are subject to legal protection, and the social relations arising from their use require legal regulation, which is ensured by copyright law. Without the legislative enshrinement of such fundamental intellectual property rights as the right to a name, the right of authorship, and the right to the protection and safeguarding of the results of human creative activity, the development of culture, science, and technology would be impossible.

One of the most powerful driving forces behind the development of civilization is human creative activity. The attitude toward intellectual property in society largely depends on the overall status of the institution of property within it, as well as the effectiveness of legal protection mechanisms. The study and research of the nature of copyright relations, their characteristics, and development trends have been the focus of both domestic and foreign scholars. The aim of this research is to analyze the issue of protecting the rights of participants in copyright relations and to identify the main methods of copyright protection.

The issue of intellectual property rights protection has become a priority in the development of legislation and the establishment of the corresponding organizational and judicial mechanisms [8].

The copyright protection system includes civil-law methods of copyright protection provided for by the current legislation. In legal science, methods of protection are understood as means established by law through which violations of any individual's rights are prevented, stopped, or eliminated. They also include measures for restoring rights or compensating for losses incurred as a result of such violations. In copyright law, methods of protection can be defined as legislatively established substantive legal enforcement measures aimed at restoring violated and recognizing disputed rights, as well as influencing the infringer.

Civil-law methods of copyright protection can be conditionally divided into two main groups: general civil-law methods provided by the general norms of civil legislation and special methods of intellectual property rights protection established by the current copyright legislation of Ukraine. A comparative analysis with other means of copyright protection reveals that civil-law methods of copyright protection are the most practical and effective.

General civil-law methods of protection can be used by an individual when exercising their right to protection in cases of violation, non-recognition, or dispute of their copyright and other intellectual property rights in general.

Special methods of protection apply exclusively to the protection of copyright. In civil law, before the Civil Code of Ukraine came into force, the methods of protecting rights, freedoms, and interests included only those that could be exercised by interested parties through court appeal. The court could provide protection by: recognizing a right; restoring the situation that existed before the violation; stopping actions that infringe on a right; enforcing obligations in kind; terminating or modifying legal relations; compensating for damages; or providing compensation for moral harm.

The procedure for protecting intellectual property rights includes: the rights holder's own actions aimed at preventing the leakage of information about the object of rights and its application areas; the establishment of specialized internal services; the involvement of intellectual property law specialists in the protection of rights; close cooperation between rights holders and government authorities, assisting them in detecting, documenting, and assessing violations; close collaboration with retailers and distributors of intellectual property carriers; active utilization of law enforcement agencies; and, finally, judicial protection through the filing of lawsuits (civil claims) against intellectual property rights violators.

Additionally, supplementary forms of protection include self-defense, civil society organizations (associations of citizens) with a creative or human rights focus, and other similar initiatives.

In general, the forms of copyright protection can be divided into two groups: jurisdictional and non-jurisdictional [5]. When exercising the right to protection, the primary form is jurisdictional, meaning the appeal to competent authorities with a lawsuit, claim, or complaint. Jurisdictional protection involves judicial consideration of cases regarding the violation of copyright and related rights, as well as the activities of other state

bodies that contribute to establishing the truth in the case, conducting expert assessments, and taking actions to prevent violations in the relevant area.

In a broader context, jurisdictional protection can be defined as the activity of state-authorized bodies that protect infringed or disputed copyright and related rights. Its essence lies in the fact that an individual whose rights and legitimate interests have been violated by unlawful actions seeks protection from competent state authorities or the court to restore and safeguard their personal non-property and property rights and interests. Jurisdictional protection is carried out through the application of substantive and procedural legal norms.

Non-jurisdictional protection primarily involves actions taken by individuals and public organizations independently, without the involvement of state authorities, to stop violations of copyright and related rights, restore violated rights, and create favorable conditions for the exercise of legal opportunities by subjects of copyright and related rights [1, p. 39]. Of course, the activities of the relevant public organizations and individual citizens aimed at protecting copyright and related rights must not exceed the boundaries of lawful behavior of these legal subjects.

The most popular and effective forms of protection are jurisdictional forms: lawsuits in courts (of general jurisdiction, commercial, and administrative), civil liability, administrative liability, and others.

One of the methods of protecting intellectual property rights is the procedure of reconciliation. Reconciliation is most common in situations where the parties to the conflict intend to maintain their business relationships and resolve the issue privately. This form involves the selection or appointment of a mediator who attempts to assist the parties in settling their dispute. For more effective and refined protection of copyright in Ukraine, non-traditional or, as they are also called, alternative methods of protection should be introduced.

Ways of protection can also be classified in the following way: depending on their purpose, they are divided into preventive-preventive, meaning those aimed at preventing and stopping violations, disputes, or non-recognition of rights; restorative, aimed at restoring the violated right; and compensatory, meaning those aimed at providing additional compensation for damages caused by the violation of rights.

Preventive-preventive methods include, first and foremost, the recognition of rights. Essentially, this method of protection can only be implemented through judicial procedures. There are two approaches in legal science regarding the grounds for applying this method of protecting rights: from the first perspective, recognition of rights is possible only when the right is not yet violated, but is merely disputed or not recognized, or there is a real threat of such actions. From the second perspective, recognition of rights can be applied even when the right has already been violated.

Methods of protecting copyright have repeatedly been the subject of research, but scholars' attention has mainly been focused on clarifying the legal nature and peculiarities of applying such methods of copyright protection as compensation for material damage and compensation for non-material damage.

Compensation for property damage as a method of protecting copyright and related rights is considered a compensatory method of protection. In the field of copyright and related rights protection, compensation for property damage has been transformed into the possibility of recovering the actual amount of harm caused (compensation for losses, including lost profits), may have an indirect relation to the amount of harm (recovery of income earned by the infringer as a result of violating copyright and related rights), or be relatively independent of the amount of harm caused (payment of compensation).

The compensation for non-pecuniary damage as a means of protecting copyright and related rights may occur in a non-jurisdictional form if the holder of the violated right and the infringer reach an agreement on the form and extent of such compensation. In judicial proceedings regarding the claim for compensation for non-pecuniary damage, the size of the compensation, as stated in the claim, is specified by the owner of the copyright and/or related rights that were violated, taking into account the circumstances of the harm caused, its nature and consequences, and substantiating the fact of such harm with relevant evidence. The court, based on the requirements of reasonableness and fairness, and considering circumstances of significant importance, determines the amount of compensation.

Significant funds and efforts of the best specialists from leading manufacturers of products containing intellectual property objects, including copyright, have yielded serious results. Today, it is already difficult to compile a list of technical protection measures being used or developed in the field of copyright protection. Technical protection measures for copyright can be divided into four major groups.

The first group is aimed at protecting actions that fall under the exclusive right of the author, including printing, public distribution, digital copies, alterations of works, etc. This is also referred to as the anti-copying system. The main function of this system is to prevent the creation of both exclusively digital and digital-analog copies of protected works. This category includes smart cards, which allow for the storage of large amounts of information.

A number of technical measures, known as conditional access systems, are used to protect copyright objects in information highways. These systems are developed and implemented to address the main issue of digital networks – providing secure access to protected information and content while ensuring payment and copyright protection for the «locked» work. There are many technologies that address this issue, including encryption, passwords, «secret blocks», «black boxes», digital signatures, and digital envelopes.

Attention should be given to measures such as encryption, digital signatures, and digital envelopes. This group of protection measures falls under cryptographic methods. Cryptographic protection measures refer to special methods and tools for transforming information, resulting in the masking of its content. The main types of cryptographic encryption are data encryption and encoding of the protected information.

A digital signature is a special method of encoding used to authenticate or recognize a document. An electronic digital signature is a type of electronic signature obtained through cryptographic transformation of a set of electronic data, which is added to this set or logically combined with it, allowing its integrity to be confirmed and the signatory to be identified. The electronic digital signature is applied using a personal key, which is used to encrypt the information, available only to the signer, and is verified using a public key.

Digital envelopes (containers) are a type of encryption in which a work is «packaged» in a digital envelope that contains information related to the work and the conditions of its use.

The banderol system is the most common and simple method of protection. It involves placing the carriers in a special wrapper or packaging that contains important information, sometimes encoded, which defines the items produced and distributed in compliance with copyright.

Another technical means of copyright protection is electronic rights management systems. These systems enable the management of rights in electronic networks, providing the ability to obtain permissions for the use of works online and to monitor such usage. These devices combine contractual and technological protection. In addition to other functions, the tasks of this group of technical measures include the distribution of royalties among rights holders, accepting payments from users, sending invoices, registering subscribers who copy data, and so on [3, p. 86–87].

Producers of intellectual property products are aware of the scale of the problem and the need for joint efforts to resolve it. However, the creation of technical means of copyright protection and their increasingly widespread use today, based on commercial licensing agreements, must be supported by stringent legal measures. Defining the legal status of these protection measures and the associated legal aspects of their enforcement currently presents serious challenges for copyright specialists and is the subject of heated discussions among them.

Thus, copyright protection should be understood as the legal measures provided by law for the recognition of rights, the cessation of their infringement, and the application of legal responsibility to infringers.

Methods of copyright protection refer to specific techniques used to stop rights violations, restore rights, recognize disputed rights, and compensate for damages caused by such violations. Copyright protection methods can be classified into preventive, remedial, and compensatory methods. The main methods of copyright protection include: recognition of rights, prohibition of actions that violate rights or create a threat of violation, cessation of preparatory actions aimed at violating copyright and related rights, restoration of violated personal non-property rights, compensation for damages, recognition of a transaction as invalid, recognition of unlawful decisions, actions, or omissions by state authorities, local government bodies, or their officials, as well as the refutation of false information, among others. Technical means of copyright and related rights protection are also effective, with the key ones being: anti-copying systems, conditional access systems, cryptographic tools (encryption, digital envelopes, and digital signatures), banderol systems, electronic rights management systems, and others.

REFERENCES

1. Hrabovska, H.M. (2012). Sposoby ta formy zakhystu avtorskoho prava. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriiia : Pravo. Vyp. 19. T. 2. S. 38–40.
2. Kochyna, O.S., Shevchenko, V.S. (2023). Novely pravovoho rehuliuвання zakhystu avtorskykh prav u merezhi Internet. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriiia: Pravo. Vyp. 80. Ch. 1. S. 191–196.
3. Sopilko, I.M., Ponomarenko, O.V. (2012). Tekhnichni zasoby zakhystu avtorskykh prav v merezhi Internet: problematyka vykorystannia. *Yurydychnyi visnyk*. Vyp. 4(25). S. 85–88.
4. Tarasenko, L.L. (2022). Novyi zakon pro avtorske pravo: vyklyky ta perspektyvy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 12. S. 171–174.
5. Shtefan, A.S. (2017). Avtorske pravo i sumizhni prava: osoblyvosti pravovoi okhorony, zdiisnennia ta zakhystu : monohrafiia. K. : NDI intelektualnoi vlasnosti NAPrNU, TOV «NVP Interservis», 150 s.
6. Copyright and Related Rights: general Information Concerning. Intellectual Property Office of Ireland. Retrieved from: <https://www.ipoi.gov.ie/en/understanding-ip/help-guidance/ip-information-booklets/copyright-and-related-rights.pdf>
7. Proitsis C. What is Copyright and How to Protect It. Retrieved from: <https://www.linkedin.com/pulse/what-copyright-how-protect-verifismart>
8. Rich Stim Copyright Protection: What it Is, How it Works. Retrieved from: <https://fairuse.stanford.edu/overview/faqs/copyright-protection/>

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Грабовська Г.М. Способи та форми захисту авторського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2012. Вип. 19. Т. 2. С. 38–40.
2. Кочина О.С., Шевченко В.С. Новели правового регулювання захисту авторських прав у мережі Інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія Право. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 191–196.
3. Сопілко І.М., Пономаренко О.В. Технічні засоби захисту авторських прав в мережі Інтернет: проблематика використання. *Юридичний вісник*. 2012. Вип. 4(25). С. 85–88.
4. Тарасенко Л.Л. Новий закон про авторське право: виклики та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 171–174.
5. Штефан А.С. Авторське право і суміжні права: особливості правової охорони, здійснення та захисту : монографія. К. : НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ, ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2017. 150 с.
6. Copyright and Related Rights: general Information Concerning. Intellectual Property Office of Ireland. URL: <https://www.ipoi.gov.ie/en/understanding-ip/help-guidance/ip-information-booklets/copyright-and-related-rights.pdf>
7. Proitsis C. What is Copyright and How to Protect It. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/what-copyright-how-protect-verifismart>
8. Rich Stim Copyright Protection: What it Is, How it Works. URL: <https://fairuse.stanford.edu/overview/faqs/copyright-protection/>

ДО УВАГИ АВТОРІВ FOR AUTHORS

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

Редакція журналу приймає до публікації наукові статті, есе, лекції, рецензії на книги, а також переклади праць Євгена Ерліха.

Стаття повинна бути створена особисто тією особою (особами), що вказана (вказані) як автор (автори); не повинна бути опублікованою (повністю або частково) чи перебувати на розгляді щодо опублікування у будь-якому іншому виданні.

Статті повинен бути властивий науковий стиль викладу матеріалу (точність, лаконічність, логічність, зрозумілість) та високий науковий рівень.

Наукова стаття має містити такі **структурні елементи**:

- 1) постановку проблеми та визначення її зв'язку з важливими науковими чи практичними проблемами;
- 2) оцінку ступеня наукової розробки проблеми із зазначенням невирішених попередниками аспектів загальної проблеми, розв'язанню котрих присвячується стаття;
- 3) мету дослідження;
- 4) конкретні задачі дослідження;
- 5) обґрунтування методології дослідження (в тому випадку, якщо вона містить новизну і може зацікавити читача, зважаючи на предмет статті);
- 6) виклад основного матеріалу дослідження та здобутих автором (авторами) наукових результатів;
- 7) висновки, у яких стисло зазначається, в чому саме полягає досягнення поставленої мети та вирішення конкретних задач дослідження.

Дані елементи у тексті виділяти не потрібно.

Порядок розміщення структурних елементів:

- Рубрика журналу.
- Назва (не більше 15 повнозначних слів), котра повинна точно відображати зміст праці, містити ключові слова.
- УДК.
- Ім'я, прізвище автора(ів), науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи/навчання, електронна пошта, номер ORCID (<http://orcid.org/>), Scopus-Author ID (зазначається за наявності індексованих публікацій у Scopus).
- Анотація (обсягом не менш як 1800 знаків) – містить коротку стислу характеристику змісту праці і результатів досліджень, що дозволяє читачеві зрозуміти, чи може зацікавити його повний текст рукопису.
- Ключові слова. Сукупність ключових слів повинна відповідати основному змісту статті, відображати результати дослідження і забезпечувати їх тематичний пошук. Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через кому.

Перелічені структурні елементи подаються українською і англійською мовами.

Усі аббревіатури та скорочення, за винятком загальноприйнятих, повинні бути розшифровані при першому використанні у тексті. Необхідно точно вказувати джерело згадуваних у статті цитат, цифрових і фактичних даних. Бібліографічні посилання в тексті оформляються за допомогою квадратних дужок. Перша цифра – порядковий номер праці в списку літератури, друга – сторінка цитованої праці (наприклад [2, с. 148], або [4, ст. 26] – якщо посилання на статтю закону).

Список літератури подається в кінці статті (в алфавітному порядку або в порядку згадування) під назвою «Використані матеріали». При оформленні бібліографічних посилань та списку літератури слід дотримуватись ДСТУ 8302:2015. Також подається список літератури, оформлений латиницею – References. Даний список оформлюється згідно з міжнародним стандартом APA.

Відповідальність за зміст і достовірність рукопису несе автор.

Редакційна колегія зберігає за собою право редагувати рукописи, а після публікації розмішувати їх на веб-сайті журналу.

REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS

Ehrlich's Journal admits for publication Articles, Essays, Book Reviews and translations of Eugen Ehrlich's papers in English and Ukrainian.

The paper must be created individually by the person(s) indicated as the author (authors). The paper should not have been published, and should not be reviewed for publication elsewhere.

The manuscript must be written in a scientific style of presentation of the material (accuracy, conciseness, logic, clarity) and have a high scientific level.

The article sent to the Journal should include the following elements:

1) description of the problem and research area and its connection with important scientific or practical tasks;

2) review of scientific publications on the topic of research with the indication of the unsolved aspects of the general problem to which this article is devoted;

3) purpose of the research;

4) specific objectives of the research, solution of which is required to achieve the purpose of the research;

5) justification of the research methodology (in the case if it contains novelty and may interest the reader, taking into account the subject of the article);

6) presentation of the main research material with full scientific substantiation of the received scientific results;

7) conclusions which summarize briefly, what exactly is the achievement of the purpose and the solution of specific research tasks.

These elements are not required to be highlighted in the text.

Manuscript should include:

- The section of the journal.
- The title should include reflect the content of the paper; contain keywords, but no more than 15 full-wording words.
- UDC.
- The first name, surname of each author, academic degree, position, name of scientific institution (including department), E-mail address, ORCID and ResearcherID identifiers (if any).
- Abstract of no less than 1800 symbols (summarizes the paper and research results and allows the reader to understand, whether it's full text is interesting).
- The set of keywords should correspond to the main content of the article, reflect the results of the research and provide the thematic search. Keywords must be submitted in the nominal case.

The listed structural elements are presented in Ukrainian and English.

All abbreviations, except for common, may be introduced when first occurred in the text. It is necessary to indicate precisely the source of citations quoted in the manuscript, numerical and factual data. Bibliographic references in the text are made using square brackets with two numbers. The first is the number of the sources in the list of literature (references), the second is the number of the page of the quoted source (for example [2, 148], or [4, art. 26] – if reference to the article of the legal material).

If the paper is in Ukrainian, the references should be given in the end of the paper in two formats:

- 1) USED MATERIALS (in Cyrillic), presented according to the national standards 8302:2015
- 2) References (in Latin), presented according to the international standard APA.

The author is responsible for the content and authenticity of the manuscript.

ПОЛІТИКА РЕЦЕНЗУВАННЯ

Процес рецензування

«Ерліхівський журнал» публікує лише ті матеріали, що успішно пройшли процедуру рецензування. Усі матеріали, які надходять до редакції «Ерліхівського журналу», проходять «подвійне 'сліпе' рецензування». Воно здійснюється двома незалежними рецензентами, котрі діють окремо, не знають про оцінки один одного. Імена рецензентів та авторів приховані один від одного.

Матеріал, що надсилається на розгляд «Ерліхівського журналу», перш за все має відповідати тематичним та технічним вимогам. Якщо матеріал не відповідає вимогам журналу, він одразу повертається автору для виправлення. Рецензування та публікація рукописів є настільки оперативною, наскільки це можливо. Як правило, рецензентам пропонується надати відповідь до 2 тижнів.

Рецензування передбачає співпрацю з експертами в конкретній (вузькій) галузі, які є кваліфікованими і здатні забезпечувати об'єктивний розгляд.

Остаточне рішення щодо публікації приймає редакційна колегія та головний редактор, зокрема.

На підставі рішення, котре приймається із врахуванням отриманих рецензій, авторам надсилається лист електронною поштою, який містить загальну оцінку статті і остаточне рішення щодо прийняття до публікації чи відхилення рукопису.

Інструкція для рецензентів

Оцінювання включає два етапи: попередній огляд та детальний огляд.

Обґрунтованість і достовірність отриманих результатів – є ключовими аспектами, які повинні бути відзначені в рецензії (форма рецензії додається).

Попередній огляд дає можливість рецензенту дослідити загальну цінність матеріалу і повинен містити відповіді на питання:

- Чи є актуальною наукова проблема, обрана автором?
- Чи чітко сформульовано мету та завдання дослідження?
- Чи відповідає стиль і логіка викладу тексту науковій природі матеріалу?
- Чи містяться посилання на актуальну літературу з обраної проблеми?

Детальний огляд ґрунтується на розгорнутому дослідженні рукопису і включає наступні питання:

- Чи має місце особистий внесок автора у вирішення поставленої проблеми?
- Чи використовуються в дослідженні новаторський та творчий підходи?
- Чи чітко представлено отримані результати?
- Чи містяться в роботі значимі результати?
- Чи мають отримані результати теоретичне значення?
- Чи мають отримані результати прикладне значення?
- Чи можна вважати рукопис цінним внеском для галузі?

Рецензенту також пропонується надати коментарі щодо рукопису із зазначенням обов'язкових та рекомендованих змін.

І, насамкінець, рецензент підводить *підсумок* щодо рецензованої роботи:

- 1) рекомендувати рукопис до друку;
- 2) рекомендувати рукопис до друку після відповідних виправлень та вдосконалень;
- 3) відхилити рукопис.

Політика рецензування «Ерліхівського журналу» покликана забезпечувати найвищі стандарти опублікування рукописів. Добір рецензентів проводиться із врахуванням їх спеціальних знань та наукового досвіду.

THE REVIEW POLICY

Review Process

«Ehrlich's Journal» publishes only those materials that have successfully passed the review process. All materials submitted to the «Ehrlich's Journal» are double-blind reviewed. It is carried out by two independent reviewers who operate separately and don't know about each other assessments. The names of the reviewers and authors are hidden from each other.

The material sent to the «Ehrlich's Journal» primarily should correspond to the thematic and technical requirements. If the material does not correspond to requirements of the Journal, it is being immediately returned to the author to make corrections. Reviewing and publishing of manuscripts are as prompt as possible. Reviewers are proposed to give an answer within 2 weeks.

Reviewing involves collaboration with experts in specific (narrow) field, who are qualified and able to provide an objective review.

The final decision on paper is made by the Editorial Board and Editor-in-Chief.

On the basis of the decision, which was adopted with taking into account the received reviews, the authors are sent an email, containing an overall assessment of the manuscript and the final decision in relation to an acceptance to the publication or rejection of the manuscript.

Instructions for Reviewers

Evaluation involves two stages: a preliminary overview and a detailed review.

Validity and authenticity of the results – are key aspects that should be noted in the review (The Review Form added).

Preliminary review of the manuscript gives an opportunity to the reviewer to investigate the overall value of the material and should contain the answer to the questions:

- Is the scientific issue, chosen by the author, relevant?
- Are the purpose and objective of the research properly formulated?
- Do the style and the logics of rendering correlate with the scientific nature of the material?
- Are the references to the relevant literature on the issue, present?

Detailed review of the manuscript based on an expanded study of the manuscript and includes the following items:

- Does the author personally contribute to solving the designated issue?
- Are the innovative and creative approaches being used in the research?
- Are the achieved results clearly presented?
- Does the work include significant results?
- Do the achieved results have a theoretical value?
- Do the achieved results have a practical value?
- Can the manuscript be considered as a valuable contribution to the sphere?

The reviewer is also suggested to present comments to the paper and to suggest mandatory and recommended amendments.

Finally, the reviewer is asked to present the conclusion:

1. Recommend the manuscript to be published.
2. Recommend the manuscript to be published after appropriate amendments and improvements.
3. Reject manuscript.